LAISVĖ

TEGYVUOJA IR TEKLESTI PER AMŽIUS
NEPRIKLAUSOMA LIETUVA
KAIP FENIKSAS PAKILUSI IŠ PELENŲ
TEBŪNIE AMŽIAIS GYVI MŪSŲ KRAŠTO
GYNĖJAI SAVO KRAUJU IŠPIRKĘ MUMS
LAISVĘ!

1991, RUDUO

Nr. 112 (149)

Šiame numeryje prisimenami istoriniai įvykiai, kada prieš 50 metų lietuvių tauta sukilo prieš sovietus ir pradėjo pusę šimtmečio trukusią rezistenciją. Visa tai suteikia tam tikrą foną ir dabarties įvykiams, vėl nepriklausomą gyvenimą pradėjusiai Lietuvai. Tauta, įskaitant ir išeiviją, pradeda rūpintis klausimais, liečiančiais valstybės ateitį. Iškyla naujos konstitucijos projektai, mintys apie demokratiją, toleranciją, pakantą, Lietuvos reikšmę ,,globaliniame pasaulio kaime''.

* * *

Skaitykime ir dalinkimės savo mintimis laiškuose. Prenumeruokime *Į laisvę* žurnalą sau ir skaitytojams Lietuvoje!

Į LAISVĘ leidžia Lietuvių Fronto Bičiuliai tris kartus per metus.

Redaktorius: Juozas Baužys.

Redakcijos talkininkai: Česlovas Grincevičius ir dr.Kazys Ambrozaitis.

Administratorius: Jonas Prakapas.

Į LAISVĘ (TOWARD FREEDOM) — a Lithuanian magazine of politics and cultural life published three times a year by Lietuvių Fronto Bičiuliai.

Editor: Juozas Baužys. Business and circulation manager: Jonas Pakapas.

Redakcijos adresas: J. Baužys 9240 Cliffside Ln., Orland Park, IL 60462, USA

Administracijos adresas: J. Prakapas, 14 Thelma Dr., Bakersfield, CA 93305, USA

Prenumerata JAV ir Kanadoje — 10 JAV dolerių; Australijoje, Pietų Amerikoje ir Europoje — 15 JAV dolerių.

Garbės prenumerata: 20 JAV dolerių.

Spausdina ,,Draugo'' spaustuvė: 4545 W. 63rd St., Chicago, IL 60629.

Į LAISVĘ

NR. 112 (148)
1991 RUDUO

REZISTENCINĖS MINTIES IR POLITIKOS ŽURNALAS

TURINYS

Vedamieji 2
Pirmenybė kovojusiai tautai
Dar kartą: atiduok ką privalai
Nuo redaktoriaus stalo: *Į laisvę* laisvėje 4
Julius Keleras, Ar vox populi — vox dei? (komentaras) 6
Skaitytojų žodis 7
Feliksas Jucevičius, Lietuva dvidešimtojo amžiaus paskutiniame dešimtmetyje 10
Vidmantas Valiušaitis, Ginti valstybę ir demokratiją 16
Vytautas A. Dambrava, Laisvės prošvaistė 20
Arūnas Bubnys, Lietuvių antinacinė rezistencija 32
Vytautas Volertas, Užslėpto Dievo liberalizmas 47
Povilas Žumbakis, Dėl Lietuvos konstitucijos projektų (paskaitos santrauka) 54
Algirdas Statkevičius, Kokios konstitucijos reikia Lietuvai? 55
Prisimenant Daumantą (Juliaus Kelero pokalbis su Nijole Bražėnaite) 62
Juozas Baužys, Optimizmas realybės šešėlyje (reportažas) 69
Iš partizanų poezijos 75
Mintys iš svarstybų Dainavoje 76
Nauji leidiniai, informacija, mirusieji 78

Viršelyje: fragmentas iš įrašų Lietuvos parlamento rūmų sienoje. Nuotr. M. Ambrozaitienės.

Autoriaus pavarde ar slapyvardžiu pasirašyti straipsniai nebūtinai atstovauja leidėjų ar redakcijos nuomonei ir yra atviri diskusijoms • Nepakeičiant autoriaus minties, straipsniai gali būti taisomi ir tvarkomi redakcijos nuožiūra • Redakcijai siunčiami laiškai ir atsiliepimai pasirašomi tikrosiomis pavardėmis.

Lietuvos Nacionalinė M. Mažvydo Biblioteka

VEDAMIEJI

PIRMENYBĖ KOVOJUSIAI TAUTAI

STEBUKLAS įvyko. Žodis, ištartas 1990 Kovo 11-tąją, įsikūnijo laisvės ir nepriklausomybės realybe. Tauta išsiveržė į laisvę savo ryžto, savo aukų ir kraujo dėka. Dar 1941 metais, kai Kaune buvo laidojami žuvę sukilėliai, min. pirm. Juozas Ambrazevičius kalbėjo: ,,Šių gilių kapų akivaizdoje pajaučiame visos tautos pasiryžimą gyventi per mirtį''. Ir tas pasiryžimas gyventi, išlaikytas per 50 žiaurios priespaudos ir kovos metų, laimėjo. Tas ryžtas, atrodo, buvo įvertintas ir pačios Dievo Apvaizdos rankos, staiga ir netikėtai pasukusios komunizmo istorijos vyksmą visai kita linkme.

Priimant Lietuvą į Jungtinių Tautų organizaciją, prez. Vytautas Landsbergis New Yorke 1991 rugsėjo 17 pasakė: ,,Lietuva, savo amžiaus aštuntąjį šimtmetį bebaigianti Europos valstybė... kaip mitų paukštis feniksas... atgimė iš savo žmonių kančios ir kovos, iš jų darbo ir tikėjimo''. Tad du patys didžiausieji faktoriai, nulėmę šį tautos atgimimą, buvo Dievo Apvaizdos stebuklas ir lietuvių tautos rezistencija, jos ryžtas ir tikėjimas gyventi per kančias, per kovą ir mirtį. Garbė tebūna už tai Viešpačiui ir pagarba kovojusiai tautai!

* * *

DEJA, pas mus, išeivijoje, yra žmonių, kurie šią garbę ir visus kreditus už pasiektą laimėjimą nori prisiskirti sau. Štai pora citatų iš dr. Kazio Bobelio, Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo Komiteto pirmininko, laiško, rašyto 1991 rugsėjo 2 Lietuvos Respublikos ministrui pirmininkui Gediminui Vagnoriui: ,,...Šiandien, po JAV prezidento Bush'o pripažinimo Lietuvos, Latvijos ir Estijos laisvomis-nepriklausomomis valstybėmis, Lietuvos aneksija ir pavergimas yra legaliai panaikinti ir Lietuva yra laisva... Vyriausias Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas per 47 metus vadovavo šiai lemtingai kovai, į kurią paskutiniųjų kelių metų bėgyje labai efektingai įsijungė ir pavergtos Lietuvos lietuviai...''

Nejaugi prez. Bush'o pripažinimas, 37-sis iš eilės daugelio kitų valstybių, nulemė Lietuvos laisvę? Nejaugi Vliko posėdžiuose ir seimuose iš tikrųjų buvo vadovaujama tautai, ,,tik kelių metų bėgyje įsijungusiai į šią lemtingą kovą''?

Galima sutikti, jog Vlikas per visą tą laiką buvo reikalingas išlaikyti Lietuvos vardą gyvą Vakarų pasaulyje, lygiai kaip ir kiti išeivijos veiksniai ar organizacijos, bet ar jų visų darbas nebuvo tik pagalba tautai! Juk tam buvo įpareigota visa išeivija. Nejaugi posėdžiuose išgerta kava ir seimuose — šampanas labiau padėjo Lietuvai atgauti laisvę negu partizanų, Sibiro tremtinių ar paskutiniosios Sausio 13-tosios naktį išlietas kraujas? Laikas pajusti realybę ir bent dabar jau pripažinti pirmenybę pačiai tautai. **jb**

DAR KARTĄ: ATIDUOK KĄ PRIVALAI

PRADEDAME naują laikotarpį lietuvių tautos ir valstybės istorijoje. Iki šiol dar negirdėtu būdu — ,,dainuojančia revoliucija'' Lietuva išsikovojo nepriklausomybę. Antrasis pasaulinis karas seniai pasibaigė, taikos konferencija dar neįvyko, du likę gladiatoriai demonstravo muskulus, grėsė nauji konfliktai. Tokiame chaose maža ir pavergta Lietuva buvo pašaukta parodyti pasauliui vertybes, kurios yra stipresnės už bombas, nužmoginimą ir plieną. Tos vertybės ir buvo begalinis laisvės troškimas ir jos siekimas kantrybe ir kultūros bei tiesos žodžiu, o tuo pačiu metu civilizuotai pakenčiant smūgius, terorą ir užpuolimus. Toks lietuvių metodas pasaulio buvo pastebėtas, juo užsikrėtė ir kaimynai rusai ir rezultate vienas iš gladiatorių pargriuvo. Taikingas ir su daina kovojęs lietuvis, atsistojęs prieš masinį geležinį tanką lieka ne legenda, bet gyvu pavyzdžiu kovoje už laisvę.

Paskutinioji kovojančios Lietuvos karta rezistencijos paskatą ir metodus, kovoje prieš okupanto prievartą, paveldėjo iš 1941 metų tautos sukilimo. Sukiliminė Laikinoji vyriausybė savo veiklos pavyzdžiu paliko rezistencijai gaires, nors ir suspendavo savo veiklą. Vėliau, pradėjus tautą masiškai naikinti ir terorizuoti, rezistentams kito neliko, kaip desperatiškai priešintis ginklu. Tik tokiu būdu Lietuvą apsaugojo nuo svetimųjų kolonizacijos ir todėl šiandien Lietuvos teritorijoj dar priskaitome 80% lietuvių. Latvių pasipriešinimas vyko žymiai mažesnėje skalėje. Rezistencija tapo lietuvio gyvenimo dalimi net iki tokio laipsnio, kad kančios ir mirties auka savyje pašalino okupanto teroro baimę ir, iškilus pavojui, masės stojo prieš tankus su daina ir uždegta vilties ir tiesos žvakute. Ne kas kitas, bet tik pati tauta išvedė save į Nepriklausomybės paskelbimą.

Negalima paneigti ir išeivijos rolę. Išeivija palaikė Lietuvos bylą gyvą, visais galimais būdais skelbė pasauliui rezistentų heroizmą, tęsė lietuvių kultūros puoselėjimą. Tai buvo reikšmingas papildymas kovos už laisvę, kuri pagrindinai vyko Lietuvoje be kitų pagalbos.

Pergyvename momentą, kada išeivijos organizacijoms reikia apsispręsti, ką toliau daryti. Tas pats klausimas kyla ir Lietuvoje: kaip traktuoti išeiviją. Diskusijos tais klausimais dar ilgai tęsis. Tačiau jau dabar išvada aiški: atiduok, ką privalai. Daugelis esame prisiekę Lietuvai, jai dirbti. Organizuojant fondus esame skelbę, kad viskas bus atiduota Lietuvai, kai ji taps laisva. Negalime apgaudinėti aukotojų ir darbininkų, idėjusių nesuskaitomas darbo valandas ir rūpestį auginant fondus ir stiprinant organizacijas. Pažadai turi būti įvykdyti tuojau, nes lėšos ir specialistų darbas yra labiausiai Lietuvoje reikalingi dabar. Šiandien į atsikūrimą investuotas doleris ar specialistų atlikti darbai duos greitai augančius rezultatus Lietuvoje. Po 3-5 metų Lietuva bus atsigavus ir jau galės pasiūlyti pagalbą išeivijai, kaip ji darė pirmykštės nepriklausomybės metais.

Organizacijos, kurių pirminis tikslas buvo rūpintis Lietuvos laisvinimu, netenka prasmės savo egzistencijai, nes Lietuva jau turi pilną nepriklausomybę,

kuri yra taip plačiai pripažinta. Reiktų per daug nesibaiminti dėl dar Lietuvoje tebesančios sovietų kariuomenės, bet tik siekti jos išvedimo. Karas pasibaigė jau prieš 35 metus, tačiau Vokietijoje dar tebėra svetimos kariuomenės, kurios netrukdo būti laisviems ir vaidinti žymią rolę Europos tautų šeimoje. Veiklos sustabdymo išvados pritaikomos ir Lietuvių Fronto bičiuliams. Ši organizacija gimė okupacijų metu Laikinąjai vyriausybei suspendavus veiklą, aktyviai reiškėsi okupuotoje Lietuvoje ir laisvajame pasaulyje, konkrečiais darbais žadino išeiviją iš apsnūdimo ir palaikė tamprų ryšį su rezistencija Tėvynėje. LFB siūlo savo bičiuliams ir jų draugams Lietuvoje ,,Pilnutinės demokratijos'' programą, kurios kai kurie principai galėtų būti pritaikomi Lietuvoje, kai vyksta diskusijos dėl konstitucijos. Ne LFB, bet Lietuvoje esantieji turės paruošti dirvą, į kurią įsijungs išeivijos LF bičiuliai, kurie nuspręs sugrįžti. LFB garbingai atliko savo misiją. Lietuvių Bendruomenė, aišku, privalės tęsti savo veiklą, atsisakiusi savo politinės veiklos dalies. Lietuva pasiskelbė nepriklausoma respublika jau prieš pusantrų metų. Išeivijos organizacijos budėjo, kol tai jaunai respublikai pavojai praeis. Šiandien yra aukščiausias laikas į Lietuvą žvelgti, kaip atgavusią pilną nepriklausomybę su efektingai funkcijonuojančia vyriausybe. Lietuvai irgi laikas pažiūrėti į savo išeiviją, kaip į organišką tautos dalį, kuri daugumoje ne savanoriškai, bet jėga per išvežimus ir kalėjimus pakliuvo į užsienį. Reiktų, kad tarpusavio susipratimas atsispindėtų ir naujų įstatymų priėmime. Tegu audros išblaškyti vėl visi susirenka ir kartu kuria laimingą ateitį. **ka**

NUO REDAKTORIAUS STALO

Į LAISVĘ LAISVĖJE

Paskutiniuoju laiku teko išgirsti nuomonių, laiškais ir žodžiu, — ar nevertėtų jau pagalvoti apie ***Į laisvę****žurnalo sustabdymą (juk tikslas jau pasiektas, Lietuva laisva, žurnalo vardas lyg ir nebetinka), arba reikėtų pakeisti jo vardą (gal geriau dabar tiktų ,,Laisvė'', ,,Laisvi!'', ,,Laisvėje''...?), o gal net nedelsiant perkelti žurnalą į Lietuvą, atiduodant ji, pvz., jau susiorganizavusiam Į Laisvę Fondo branduoliui (****Karys*** *jau persikėlė,* ***Aidai*** *nuo Naujų Metų irgi išvyksta). Žodžiu, atėjo laikas ir* ***Į laisvę*** *žurnalui užbaigti savo darbus, panašiai kaip ir vyriausiems laisvinimo veiksniams.*

Ne nuo vieno redaktoriaus priklauso žurnalo ar laikraščio likimas. Žodį turi jo leidėjai, o taip pat ir jo skaitytojos, skaitytojai bei rėmėjai, tad iš jų būtų įdomu išgirsti ir daugiau nuomonių. Lauksime parašant.

Kai pogrindinė ***Į laisvę*** *buvo išleista 1943 metais Kaune, jos uždavinys buvo ugdyti tautoje rezistencinę dvasią, gaivinti ir propaguoti demokratines laisvės*

Rugsėjo 19 Kultūros Židinyje, New Yorke, įvyko priėmimas Lietuvos vyriausybės atstovams, vykstantiems namo po Lietuvos Respublikos priėmimo į Jungtines Tautas. Tą proga Antanas Sabalis įteikė prez. Vytautui Landsbergiui tris paskutinius „Į Laisvę" žurnalo numerius. Iš k. — A. Sabalis, Rasa Razgaitienė, prez. Landsbergis ir Gintė Damušytė. Nuotr. A. Žumbakienės.

idėjas. Atgaivinta Vokietijoj ir vėliau persikėlusi į Ameriką ***Į laisvę*** *ir vėl nepamiršo rezistencinio pobūdžio: reikėjo ne tik pagelbėti mirtiną kovą kovojančiai tautai, bet ir nuolat atsispirti išeivijoje prieš tautinio, kultūrinio, politinio ir dvasinio nuosmūkio ar net visiško išnykimo realybę. Rezistencija plačiąja prasme ir dalinai lietuviškoji politika tapo* ***Į laisvę*** *uždaviniu.*

Dabar, kai ***Į laisvę*** *vėl grįš į laisvą ir nepriklausomą Lietuvą (o tai yra jos dabartinio redaktoriaus alternatyva), jos uždavinys, atrodo, pirmoj eilėj bus ir vėl propagavimas demokratinių laisvės idėjų. Jau dabar Lietuvoje pradedamos vėl skleisti „Į pilnutinę demokratiją" idėjos, jos papildomos ir pritaikomos naujai atsikūrusios Lietuvos dvasiai.*

Na, o dėl paties vardo — nauji leidėjai atras ir tinkamą šiam laikui vardą. Žemaičiai juk sako: kap pavadinsi, tep nepagadinsi!

Komentaras

AR VOX POPULI — VOX DEI?

Postkomunistinei Lietuvai bene labiausiai šiuo metu reikalinga prekė ar tik nebūtų tolerancija, leidžianti ramiai reaguoti į begalines konfliktines situacijas tiek aukščiausiose valdymo struktūrose, tiek kitoje lietuviškoje kasdienybėje. Tik visa bėda, kad pakanta, jeigu vartosime seną ir gražų lietuvišką žodį, dažnai esti painiojama su nekanta arba, jei naudotume madingą lietuviškoje realybėje žodį — siejama su opozicija. Sutikdamas artimą giminę Greyhound autobusų stotyje Čikagos centre, turėjau progą įsitikinti amerikietiška tolerancija. Gerklingas rusas, porai savaičių atvykęs į Čikagą vieno North Western universiteto profesoriaus kvietimu, juodukui vairuotojui dėstė savo galvojimus gryniausiu maskvietišku akcentu, nesidrovėdamas net užduoti klausimus, kurlink jis turėjo eiti, norėdamas patekti į priemiesčio autobusą. Aišku, jis kalbėjo tik rusų kalba, kurią, jo manymu, neišvengiamai privalėjo išmanyti visi planetos sutvėrimai. Tačiau juodukas, su šypsena sutinkantis kiekvieną repliką ar pasažą, tik linkčiojo mandagiai, visai nesistengdamas duoti užuominų, jog ne visai suprantąs. Galėjo žavėti vairuotojo tolerancija, tuo tarpu slapta ruso panieka visam, kas nėra rusiška, galėjo kelti pažįstamą virpulį: panašias situacijas dauguma lietuvių ne sykį yra išgyvenę Rygoje, Odesoje, Maskvoje ar Vilniuje. Ir ne tik lietuviai-aibė tautų, suvarytų į ankštą narvą.

Tad šiuo metu, kai patys sau pravėrėme išėjimą į pasaulį labiausiai stokojame ne aistraus laisvės džiaugsmo, taip nuostabiai atrodančio ekranuose ar mitingų erdvėse (tai išorine laisvės išraiška), bet sukaupto vidinės laisvės balso, kuris nėra formuluojamas kokių nors socialinių aplinkybių ar asmeniškų pažiūrų. Tas balsas gali būti vadintinas vidine atsakomybe ar pareiga, turinčia savy dieviškumo atšvaitą. Kaip teigia mąstytojas J. Krishnamurti: „Mūsų gyvenimo būdas nurodo, jog esame brutalūs, agresyvūs ir iš anksto nusiteikę prievartai, esame suskaldę save į tautas, religines grupes, neapkenčiame vienas kito, gadiname vienas kito reikalus. Visa tai išsireiškia karais, akivaizdžia neapykanta ".

Jeigu grįžčiau prie lietuviškų realijų, išsyk norėtųsi prisiminti išmintingą, atsparią daugeliui neišmintingų situacijų, pavidalų ir nuomonių, pakančią Vytauto Landsbergio figūrą ir jaunatviškai agresyvų Arvydą Juozaitį, keistai vėl tikintį šviesa iš Rytų, — kurią

SKAITYTOJŲ ŽODIS

Tragiški puslapiai

110 (147) *Į Laisvę* numerį pagal turinį pavadinčiau tragiškuoju. Čia ir 1991 sausio 13-osios įvykių vaizdai, ir nuoširdus bei jaudinantis Juozo Kojelio pasakojimas apie 1941 m. Lietuvos sukiliminės vyriausybės narį, vėliau Sibiro kankinį Vladą Nasevičių, ir Henriko Kudreikio istorinis etiudas apie rezistenciją Raseinių krašte. Kadangi aš esu gimęs ir užaugęs to krašto apylinkėse, Girkalnyje, tai vaiko akimis mačiau pokario įvykius.

Pasipriešinimo pradžioje aplinkinių kaimų valstiečiai buvo verčiami stoti į stribukus. Tėvas tyčia susižalojo koją, dar išsitepė ratų tepalu, kad baisiau atrodytų, ir prašėsi atleidžiamas nuo tos pareigos. Pasisekė. Tačiau ši gudrybė nepraėjo be pėdsakų: žaizda ilgai negijo, komplikavosi, koja vis sunkiau lankstėsi, ir tėvas visam gyvenimui liko šlubas. Jo keista, raiša eisena tapo paauglių pajuokos objektu. Kai jie norėdavo mums įgelti, imdavo pamėgdžioti tą mūsų tėvelio negalią. Mes, vaikai, prikandę lūpą, tylėjome.

---

turi atnešti buvę komunistai. Tikiu ir žinau, kad jiems reikia atleisti, jeigu jie nėra padarę akivaizdžių ir įrodomų nusikaltimų. Tačiau niekada negalima užmiršti. Juk iš tų, kas engė Lietuvą, kolaboravo su visais įmanomais jos skriaudėjais, mokėjo gražiai ir elegantiškai lankstytis prieš darbdavius, daugelis dabar nori vaidinti vėlgi Lietuvai atsidavusį sūnų. Kažkas yra pasakęs, jog didžiausios niekšybės daromos prisidengiant patriotizmo skraiste. Ar ne po tąja skraiste sėdi buvęs LKP Centro Komitetas: šepečiai, brazauskai, kuriems turėtų būti leista gauti deficitinio popieriaus rašyti išpažintiniems memuarams, ir, manau, tai būtų gera pamoka jaunimui, tas jų tikras ir nemeluotas gyvenimo aprašymas. Ir tikrai nežinau, ar vox populi — vox dei. Juk tie patys lietuviai (turiu galvoj ne asmenis), kurie užpuolė Prienuose A. Juozaitį, gražiausiai kilnodavo skrybėles prieš J. Baltušį, neskubiai žingsniuojantį Vilniaus gatvėmis ir renkantį praeivių pasveikinimus, pagarbius gestus, susižavėjimo atodūsius. Juk tuomet jo politinės pažiūros buvo daugiau negu aiškios. Būkim pakantūs, bet jokiu būdu nepraraskime atminties. Nes praradus gali sugrįžti bolševizmas. Atrodo, ,,Ateities forumas'' Lietuvoje jau pamiršo, kaip atrodė proletariato diktatūra ir kitos atminties vertos detalės . Tegu jie stato oro pilis ar vilas Algirdui Brazauskui, tik bijau, kad šiuo atveju vox populi bus vox dei.

Julius Keleras

Tėvas toliau dirbo žemę, bet stribukai nepaliko jo ramybėje. Dažnai ateidavo ir versdavo, kad tėvas savo arkliais juos nuvežtų į tolimesnius kaimus. Kadangi mes gyvenome prie pat miestelio, tai partizanai pas mus neužeidavo, bet netolimose vietovėse kartais girdėdavom šaudant. Po to žmonės kalbėdavo apie žaliukų gaudynes. Iš Raseinių atvažiuodavo mašinos, pilnos kariškių, apsivilkusių dengiamos spalvos rūbais, ir nurūkdavo vieškeliu Pramedžiuvos link. Nukautus partizanus išmesdavo miestelio aikštėje, prie karo metu sudegusios bažnyčios šventoriaus. Dažniausiai gulėdavo vienas ar du, o kartą — net keturi. Ant vieno milinės atlapo mačiau trispalviais siūlais išsiuvinėtus Gedimino stulpus; ant kito krūtinės buvo padėtas rožančius ir maldaknygė.

Partizanus užkasdavo už miestelio, laukuose, kur tik rasdavo kokią duobę, nuo karo užsilikusį apkasą ar seną, apleistą rūsį. Kartą pavasarį, kai nuvarė sniegą, ėjau iš mokyklos per lauką ir išvydau iš žemės kyšančias kojas su užnertu odiniu diržu. Čia pat buvo Antrajame pasauliniame kare žuvusiųjų kapinės. Tie, kam buvo įsakyta tą nežinomą partizaną užkasti, matyt, dar turėjo krislelį žmoniškumo ir atvilko į bendrą kapinių lauką.

Atgimimo pradžioje kai kurių rezistencinės kovos aukų palaikai buvo atkasti ir palaidoti Girkalnio kapinėse. O kitų nelygioje kovoje kritusiųjų amžino poilsio vietos, matyt, taip ir liks nežinomos, be jokio žmogiško ženklo. Jos neatskiriamai susiliejo su tėviškės gamta.

Česlovas Kalenda
Vilnius

Džiaugsmas ir širdgėla

Skaitydama jūsų *Į laisvę* žurnalą, maloniai man siuntinėjamą, kiekvienąkart apsidžiaugiu ir kiekvienąkart, deja, liūdnai palinguoju galvą, kad mes su savo spauda ir iš tolo negalime lyginti. Turiu galvoje ne jos išorę, bet vidų. Dėl išorės, kaip visiems žinoma, negalime niekam reikšti pretenzijų, nebent tiems, kurie mus nuplikdė ir baigia ubagais paleisti. Visai kas kita jos esmė, turinys, idėjos. Paimi į rankas jūsų žurnaliuką — akys prašvinta! Regis, priešais tave atsistojo vaikas iš gerų padorių namų, kukliai ir dailiai aprengtas, gražiai sušukuotas, svarbiausia, toks mandagus ir taip subtiliai išauklėtas, jog ranka pati tiesiasi paglostyti jo galvelę. Ir glostai, ir džiaugiesi, kad esate tikri pasišventėliai toje Biznio viešpatijoje, kad yra šaunių bendraminčių ir bendradarbių, taip širdingai besirūpinančių Lietuvos likimu.

Na, o nuo kai kurių periodinių mūsų spaudinių — deja, deja! — bėk galvą susiėmęs! Jokio panašumo, kad nemaža dalis jų autorių, net žymių žymiausiais kultūrininkais save laikančių, galėtų būti kančioje brendusios tautos vaikai, nors savo meilę Lietuvai kas žingsnis prisiekinėja. Tad ir jų į pasaulį leidžiama rašliava — nelyginant beglobiai vaikai, porevoliuciniai ,,besprizornikai'', nei tuokti nenutuokią, kas žmogui turi būti šventa, neliečiama. Jie spjaudo į viską. Jie nežmoniškai aršūs ir tulžingi.

Toji rašliava, toji mūsų gėda, deja, sklinda plačiai. Todėl nenuostabu, kad pasaulis sutrinka, nebežino, ką galvoti apie Lietuvą. Taip karžygiškai pasišokusią į laisvę. Visokio plauko filosofai su iškilmingomis togomis, vakarykštės dienos besiilgį *buvusieji* taip rafinuotai stengiasi apmuilinti akis komunistinio melo ir klastos nepažįstantiems vaka-

riečiams, jog iš tikro pastarieji gali nebesusigaudyti, kur čia teisybė.

Beje, kaip matyti, ir į jūsų spaudą ne vienas jų stengiasi įsitrinti, net ir į rezistencinę, metų metais kėlusią ir tebekeliančą lietuvio dvasią, norint pasėti pikto sėklą joje, ta pačia proga prisiglemžiant ir naudos, nes jūsų, brangių mūsų brolių — tremtinių Vakaruose, širdys atlapotos ir dosnios. Pakalbėk gražiai apie Lietuvą ir, prisistatęs kaip didelis veikėjas, būsi apipiltas gėrybėmis!

Jūs, gaila, neturite tokio įtaiso, kuriuo galėtumėte peršviesti žmogaus vidų. Nors ir supuvusiuose (senu komunistų terminu) Vakaruose gyvendami, nematėte šitokio šėtoniško melo, kokį mes matėme, ir todėl jums sunku nepatikėti žmogumi, kai jis karštai garbsto Lietuvą. Pasitelkę itin gerus „pranašus", mūsų buvusieji nesnaudžia. Prarasti postai, įžeistos ambicijos yra itin galingas variklis bandyti bet kokia kaina grįžti ten, kur būta. Tuo tikslu galima ir savo partiją perkrikštyti, arba iš viso jos atsisakyti.

Ir štai tie įvairūs buvusieji renka parašus prieš parlamentą, ne kartą klastingai apmulkindami garbingiausius mūsų tautiečius, kuria visokias grupuotes ir ateities forumus, žūt būt stengdamiesi pakišti koją parlamentui su tokiu Dievo mums duotu išmintingu ir drąsiu žmogumi kaip gerb. Landsbergis. Ką tik vienas mūsų rašytojas labai teisingai pavadino tą buvusiųjų forumą — Tarybų Lietuvos ateities forumu. Aišku, dar bus šauksmo, kaip jie atstumti, kaip nėra laisvės ir demokratijos.

Na, o laiško pabaigai — aplamai apie mūsų kultūrą. Deja, su didžia širdgėla ne vienas konstatuojame labai liūdną faktą, kurį tiksliai yra nusakęs parlamento kapelionas kun. Grigas, Kruvinosios Sausio 13-tosios naktį laiminęs ir paskutinius sakramentus teikęs parlamentarams bei jų gynėjams, pasiryžusiems eiti į ugnį už laisvę ir nepriklausomybę: „Mes jungiamės prie Vakarų kultūros ne per jos šaltinius, bet per kanalizaciją". Daugiau ką pridurti čia nebėra ko. Šėtonas darbuojasi ne tik Rytuose, bet ir Vakaruose.

Jadvyga Savickienė,
Vilnius

Garbės reikalas

Gerb. Redaktoriau,

praėjusiame šios vasaros LF bičiulių susirinkime, Dainavoje, iškėlėte kai kuriuos *Į laisvę* žurnalo leidimo sunkumus, kurių tarpe apgailestavote, kad gana didelis skaičius asmenų, net ir po kelių raginimų, nesistengia prenumeratos atnaujinti ir apsimokėti skolas ir kad jų tarpe yra nemaža ir pačių bičiulių. Ši žinia kai kurių bičiulių tarpe sukėlė pasipiktinimą. Kai kurie reikalavo tokių žmonių pavardes viešai skelbti.

Reikia manyti, kad tai buvo visai neapgalvoto jausmo staigus pasireiškimas, netinkamas civilizuotoje visuomenėje ir tik galimas komunistinėje santvarkoje. Bičiulių tarpe palaikymas ar nepalaikymas savo žurnalo yra *garbės reikalas*. Buvimas absoliučiu indiferentu, arba net kenkimas, gali būti palaikytas nenoru toliau pasilikti sambūrio nariu, ir toks narys gali būti iš jo pašalintas. Gi žurnalo skaitytojai, kurie yra ne bičiuliai, prenumeratai pasibaigus, žinoma, nėra įpareigoti administracijai pranešti apie tolimesnį siuntimo sustabdymą, nors geras iš-

Nukelta į 78 psl.

LIETUVA dvidešimtojo amžiaus paskutiniame dešimtmetyje

FELIKSAS JUCEVIČIUS

I

Prieš paliesdamas dalykiškiau lietuviškojo gyvenimo klausimus daugiau ar mažiau aktualius šio amžiaus paskutiniame dešimtmetyje, norėčiau padaryti keletą istoriosofinių pastabų, turinčių ryšio su nūdiene istorine situacija apskritai. Kiekvieną kartą, kai susiduriame su tauta, pastebime, kad jos egzistenciją saisto individualybės principas ir universalybės principas, t.y. susiduriame su jos uždarumu savosios egzistencijos ribose ir su jos atvirumu už jos esančiam pasauliui. Šio amžiaus pabaigoje imperijos, valstybės ir tautos turi gyventi pasaulyje, kurį Arnold Toynbis pavadino globaline civilizacija, o Marshall McLuhanas davė jam ,,globalinio kaimo'' vardą. Tačiau individualybės principas ir universalybės principas, kuriuos sieja sudėtingi tarpusavio ryšiai ir tarp kurių lyg dviejų polių svyruoja kiekvienos tautos egzistencija, turi savo šaknis istorijoje, ir štai kodėl be jos pažinimo negali būti ir tautos egzistencijos suvokimo. Nenusakydamas pilnai istorinio pažinimo prigimties, priminsiu tik prabėgomis tai, kas yra paprastai implikuota tautos tikrovės istoriniame supratime.

Tauta yra labai sudėtinga būtybė, kurios negalime suvokti vien tik jos biologinių savybių bei geofizinių, ekonominių ar kitokių faktų išskaičiavimu. Iš tikrųjų, suprasti paskirą tautą reiškia suvokti tai, kas padaro ją unikumu, savita žmonių bendruomene. Bet kas yra tai? Nežinau, ar būtų tikslu tai pavadinti ,,tautos dvasia'', nors šis terminas nuo vokiškojo romantizmo laikų įsipilietino pas mus. Taipogi dažnai kalbama apie ,,tautos sąmonę'' ir ,,tautos mentalitetą''. Kad šie išsireiškimai siejasi dalinai su tautos tikrove, galime prileisti, bet yra sunku tiksliau apibrėžti jų turinį. Tačiau nėra jokios abejonės, kad tautoms, kurios turi išvysčiusios savo individualybę, yra būdingos

Nuotr. V. Maželio

Paskaita, skaityta 1991 m. vasarą Lietuviškųjų studijų savaitėje, Dainavoje.

Kun. dr. Feliksas Jucevičius, šio straipsnio autorius, gimnaziją baigė Lietuvoje — Šilalėje, teologiją studijavo Eichstaetto Kunigų seminarijoje. Italijoje, Gregorianumo universitete gavo teologijos daktaro laipsnį. Vėliau Prancūzijoje, Sorbonos universitete studijavo sociologiją ir filosofiją. Išvykęs į Kanadą, Montrealio McGill un-te gavo filosofijos magistro laipsnį. Gyvena Kanadoje.

---

tam tikros tendencijos bei vidiniai polinkiai, ir kaip tik tai formuoja vienokiu ar kitokiu būdu jų narius. Beveik viskas priklauso nuo šių tendencijų bei polinkių. Tai yra iš tikrųjų tautos individualybės bei jos savitumo išraiška, jos savitaigos ir saviraiškos realijos.

Tačiau individualybės principas neišsemia ir neišsako pilnai tautos egzistencijos. Kiekviena individualinė tautinė forma yra glaudžiame ryšyje su universaliniu principu, globaliniu kontekstu, ypač mūsų amžiuje, kai visi esame jau priversti gyventi ,,globaliniame kaime''. Beveik visos paskiros tautos gijos yra matomai ar nematomai jaustos į visos žmonijos audeklą. Taipgi reikia neignoruoti to, ką vokiečiai vadina *Zeitgeist*, t.y. gyvenamojo laikotarpio įsitikinimų, vertybių, vyraujančiųjų idėjų, gyvenimo stiliaus. Laiko dvasia turi ir paslapčių: be reiškinių, kurie lengvai pastebimi ir atkreipia visų dėmesį, veikia dar nematomos, iš gyvenimo gelmių trykštančios jėgos, kurių negalima nusakyti ar išreikšti konkrečiais terminais. Kad tai yra tiesa, patvirtina šio amžiaus pabaigos įvykiai. Kai kai kurie politikai, diplomatai ir įvairių sričių specialistai laukė komunizmo palaipsnio įsigalėjimo pasaulyje, jis

...Šiuolaikinę Lietuvos problematiką reikia matyti ir spręsti globalinės situacijos kontekste bei nūdienių politinių tendencijų susikryžiavime.

subyrėjo staiga į skeveldras. Tai reiškia, kad be matomų jėgų operavo dar nematomos jėgos istorijoje. Kaip tik šiame ryšyje man prisimena moderniosios Graikijos poetas C.P. Cavafys, kuris vienoje savo poemoje įsivaizduoja antikinį miestą, laukiantį kiekvieną dieną barbarų užpuolimo. Bet barbarai pasuka kita kryptimi ir taip miestas išsigelbsti. Gyventojai yra nevisai tuo patenkinti — būtų buvę kas nors naujo ir įdomiau, jei miestas būtų buvęs užpultas. Taip daugelis mūsų amžiaus intelektualų liko apvilti, kai neišsipildė jų svajonės apie komunizmo pergalę.

Istorija nėra paskirų reiškinių ar faktų agregatas, tarp jų yra ryšys, nors ji kaip įvykių tėkmė negali būti suvokta kaip uždara filosofinė sistema. Istorija neturi Hegelio istorijos filosofijos vienovės, bet negalime jai paneigti to, ką Ranke vadino *Zusammenhang*. Reikia taip pat abejoti, kad yra amžiams užfiksuota žmogiškoji prigimtis, kaip tikėjo tuo šviesos epochos žmonės, bet neapsilenksime su tiesa, jei prileisime, kad žmonės elgiasi panašiai panašiose aplinkybėse, ir kad panašūs veiksmai susilaukia panašių atoveiksmių. Nors mūsų laikų istorikai nebetiki istorinių dėsnių buvimu, su kuriais fizikai susiduria gamtoje, bet retas kas iš jų abejoja istorinio vyksmo reguliarumu, kurį galima atpažinti laiko tėkmėje. Jau Heraklitui buvo aišku, kad viskas paklūsta tapsmui, viskas praeina ir nepasilieka niekas. Leopold von Ranke prileido *die Regel des Werdens*, tapsmo taisykles, istorijoje. Iš tikrųjų, civilizacijos gimsta ir miršta ar bent radikaliai transformuojasi, tautos pasirodo ir dėl tam tikrų priežasčių dingsta visai istorinėje scenoje. Kartu reikia atkreipti dėmesį į vieną iš pačių didžiausių istorinių paslapčių: tautos egzistencija, kuri paklūsta savo ir bendram istorijos tapsmui, išlaiko savo individualybę ir iki tam tikro laipsnio savo savitumą. Aišku, ne visada istorija yra tolygus, reguliarus tapsmas — ji daro kartais šuolius, nes kitaip būtų sunku suprasti didžiųjų civilizacijų pasirodymą trečiame tūkstantmetyje prieš Kristų, Periklio laikų Graikiją ir itališkąjį renesansą.

2

Kokios išvados seka iš šių istoriosofinių pastabų? Kad šiuolaikinę Lietuvos problematiką reikia matyti ir spręsti globalinės situacijos kontekste bei nūdienių politinių tendencijų susikryžiavime. Lietuvos egzistencija siejasi ne tik su Tarybų Sąjungos bei Rytų Europos, bet taip pat su Vakarų bei pasaulio gyvenimu apskritai. Be to, būtų klaida apsiriboti tik savuoju pasauliu, kai didžiosios pasaulio jėgos, nuo kurių

gerokai priklauso mūsų likimas, mato mūsų problemas pasaulinės situacijos rėmuose. Tiesą sakant, mes esame priversti turėti prieš akis ne tik savąjį „kiemą", bet ir visą „globalinį kaimą". Šio amžiaus paskutiniame dešimtmetyje suvokti savosios tautos egzistenciją pasauliniame kontekste yra kaip istorinės minties, taip ir politinės išminties diktatas.

„Visi žemiškieji dalykai turi paklusti kaitoms, nepastovumui ir išnykimui", tai konstatavo jau romėnų rašytojas Apulejus, kurį citavo taip pat Augustinas *De civitate Dei*. Kad tai tiesa, byloja iškalbingai istorija: ji laidojo be jokių sentimentų ištisus pasaulius, galingiausias imperijas su žmonėmis ir miestais, dievais ir šventyklomis, bibliotekomis ir įstatymais. Žemė nusėta griuvėsiais, kurie liudija, kad buvo kadaise Sumeras ir Egiptas, Babilonija, Graikija ir Romos imperija. Neatrodo, kad tai pasikeitė XX amžiuje: po Pirmojo pasaulinio karo dingo Austrijos-Vengrijos, Otomanų ir caristinės Rusijos imperijos. Po Antrojo pasaulinio karo liko Anglija, Prancūzija ir Vokietija, bet neliko Anglų imperijos, Prancūzų imperijos ir Trečiojo Reicho. Amžiui baigiantis pradėjo braškėti Sovietų imperija, ir tai liečia tiesiogiai Lietuvą ir mus visus. Niekas nepramatė tų didžiųjų pasikeitimų, niekas iš lietuvių nesvajojo, kad Lietuva atsidurs šio amžiaus gale pasaulio dėmesio centre, ir retas kas iš mūsų gal nutuokia, kad šio amžiaus paskutinysis dešimtmetis yra gal pats svarbiausias ir lemtingiausias visoje Lietuvos istorijoje.

Kad šie nelaukti įvykiai pastato mūsų protui nelauktus reikalavimus, tai turi būti mums aišku. Iš tikrųjų, suprasti šį lemtingąjį laikotarpį bei orientuotis nūdieniame pasaulyje yra mūsų uždavinys.

Suprasti šį laikotarpį reiškia žinoti, kad Vasario 16-oji ir Kovo 11-oji sako mums, kas yra mūsų pagrindinis tikslas. Už jį mūsų tauta pasisakė entuziastingai. Dabar tik reikia šią tautos valią pagrįsti išmintinga veikla. Romėnai sakydavo, kad dievai neduoda nieko veltui mirtingiesiems. Kai po Kovo 11-osios sekėme stebėtinai mums palankią pasaulinę spaudą, tai lengvai pastebėjome, kad gyvename labai sudėtingame pasaulyje ir turime reikalo su sofistikuotu politiniu galvojimu. Buvo ar bent turėjo būti aišku, kad tokiose aplinkybėse dirbti tautinį bei politinį darbą esame reikalingi neeilinio talento ir sugebėjimo žmonių. Kad kraštas jų turi, tai galime spręsti iš to fakto, jog jie pastatė Lietuvą pasaulio dėmesio centran. Išeivijoje turime taip pat norinčių žmonių dirbti tą darbą: jie mums reikalingi, bet jų neužtenka. Šiandien mums reikia žmonių, kurie tikrai sugeba tai dirb-

...Turime suprasti, kad nėra tautinio orumo be etinio taurumo, ir tai reiškia, kad gyvenime reikia vadovautis etiniais principais.

ti. Kai mūsų žmonės sėdasi prie stalo lošti politinėmis kortomis, jie turi pažinti gerai ir tas kortas, ir pačio politinio žaidimo taisykles. Jau praėjo tas laikas, kad galėjome pasitenkinti žmonėmis, mokančiais deklamuoti patriotinius trafaretus. Nei poetinės raudos, nei maldingi atodūsiai neateis mums į pagalbą, nes pasaulis, kuriame gyvename, ignoruoja sentimentus. Ašaromis nesujaudinsime žmonijos, nes žmonijos ašarų yra marios. Apskritai, verkšlenančius istorija palieka pakelyje.

Ką reiškia orientuotis dabarties pasaulyje? Tai suprasti, kad jis panėši į politinį labirintą, kad kaip visada, taip ir šiandien tautų ir valstybių tikrieji interesai užmaskuoti, kad ir plėšriausias vilkas sugeba vaidinti nekaltą avinėlį. Bet tikrai jau laikas nustoti gyventi tomis iliuzijomis, kuriomis gyvenome be pertraukos nuo Antrojo pasaulinio karo pradžios. Kitų išskaičiavimai ir interesai sutinka retai su mūsų tiesioginiais tikslais. Tai nereiškia, jog mums nereikia kitų pagalbos, o tik turime būti atsargūs, kad netaptumėme kitų interesų aukomis. Užuot dėję viltis į kitus, pasitikėkime labiau savimi. Bendrai paėmus, mūsų tautos potencialas yra didesnis, negu buvo iki šiol mūsų ambicijos, todėl yra laikas mums turėti daugiau ambicijų, jei norime pilnai išnaudoti savo potencialą.

Nemažiau aktualūs turi būti mums etiniai imperatyvai. Ar istorija kartojasi ar ne, tai akademinis klausimas, bet kad ji yra *magistra vitae*, gyvenimo mokytoja, tai sako amžių nuglūdinta žmonijos išmintis. O ką istorija moko? Kad dorybės užtikrina tautoms gerovę, garbę ir ateitį, o nedorybės gramzdina jas skurdan ir pasmerkia išnykimui. Šią tiesą byloja tautų likimas, ir jei yra toks dalykas, kaip istorijos dėsnis, tai ši tiesa yra tas dėsnis, ir norint orientuotis nūdieniame pasaulyje, reikia suprasti šią tiesą. Kaip visais laikais, taip ir šiuo metu yra daug svarbiau ne tai, ką tauta turi, bet tai, kas ji yra. Tai suprato Periklio laikų graikas, tai suprato romėnų Ciceronas ir Seneka, tai turi suprasti šiandien ir lietuvis. Aišku, yra atvejų, kai turtas susituokia su taurumu, — tai laimingas supuolimas. Jei prabanga pražudo tautas, tai kartu turime žinoti, kad be turto nėra jokios civilizacijos. Bet vis dėlto kiekviena tauta, tad ir jos vadai, stovi visada prieš alternatyvą, kurią reprezentuoja Aristotelis ir Makiavelis.

Pagal Aristotelį, teisingumas yra valstybės pagrindas, ir teisingumas, gėris, grožis ir tiesa turi būti žmogiškojo gyvenimo idealas. Makiavelis mano kitaip: jei princas turi rinktis tarp dosnumo ir godumo, žiaurumo ir gerumo, ištikimybės ir išdavimo, tai jis turi pasirinkti godumą, žiaurumą ir išdavystę, nors ir reikia tai pridengti gerumo, nekaltumo bei religingumo skraiste. Ar taurus žmogus gali rinktis Makiavelį? Kiekvienu atveju, kaip kas besuprastų istoriją, ir kaip nežinia bealsuotų pasaulis, kuriame gyve-

LIETUVOS AMBASADA AMERIKOJE

Lietuvos Respublikos ambasadoriumi Washingtone, Jungtinėse Amerikos Valstybėse, neseniai paskirtas iki šiol buvęs Lietuvos pasiuntinys Stasys Lozoraitis, o Lietuvos atstovybė tapo Lietuvos ambasada. Paaugo jos prestižas, bet tuo pačiu atsirado žymiai daugiau ir darbo, reikalinga naujų tarnautojų, patalpų remonto, įstaigos patobulinimo. Juk Lietuvos ambasada turi tinkamai reprezentuoti Lietuvos Respubliką.

Kviečiame visus *į laisvę* skaitytojus ir skaitytojas finansiškai paremti Lietuvos ambasados veiklą. Čekius išrašyti *Lithuanian Embassy* vardu ir siųsti adresu: *Embassy of Lithuania, 2622 16th St., NW, Washington, DC 20009.*

Lietuvos Respublikos ambasadorius Amerikoje Stasys Lozoraitis

---

name, lietuvių tauta turi suprasti, kad *nėra tautinio orumo be etinio taurumo,* ir tai reiškia, kad gyvenime reikia vadovautis etiniais principais. Visada ji turi pasisakyti už tvarką ir kūrybą, o ne griovimą ir chaosą. *Žinojimas turi jai būti vertingesnis už ignoranciją, žmoniškumas už ideologiją, tolerancija už dogmatizmą.* Nežiūrint milžiniškų mokslo laimėjimų beveik visose srityse, lietuvių tauta turi mokytis iš istorijos, kuri sako, kad gyvenimo pagrindas yra etiniai principai ir kad jo idealas yra teisingumas, gėris, grožis ir tiesa.

Baigdamas norėčiau dar atkreipti dėmesį į tolimą istorinį faktą, gal, iš paviršiaus žiūrint, visai nereikšmingą. Nuo 1842 metų iki 1844 metų, Adomas Mickevičius buvo pakviestas į *College de France* duoti ciklą paskaitų. 1843 m. kovo 21 d. jis kalbėjo apie lietuvių mitologiją ir istoriją, ir šią paskaitą baigė šiais žodžiais: *Ce peuple est un de ceux qui reste dans l'attente,* t.y. ši tauta yra viena iš tų, kuri dar laukia. Manau, kad dvidešimtojo amžiaus paskutinysis dešimtmetis turi būti to laukimo galutinė pabaiga.

1941 birželio sukilimo 50-mečiui

GINTI VALSTYBĘ IR DEMOKRATIJĄ

VIDMANTAS VALIUŠAITIS

Minime penkiasdešimties metų sukaktį svarbaus Lietuvos istorijos momento, kuris tačiau, didžiajai mūsų visuomenės daliai, o ypač jaunesnės kartos žmonėms, dėl visiems suprantamų priežasčių, iki šiol skendi arba nežinojimo tamsoje, arba legendų ir padavimų ūkuose. Lietuvių tautos istorija srūva sudėtinga ir dažnai paslaptinga istorijos vaga. Jos atlikti darbai ir žygiai neretai būdavo vykdomi sunkesnėmis sąlygomis bei aplinkybėmis, negu kitų tautų, tuo tarpu nedidelėmis jėgomis, bet nepaprastų aukų kaina, pasiekti laimėjimai, neretai lieka apgaubti tylos, o sudėtos aukos — nepakankamai suprastos ir įvertintos. Daugelis jos reikšmingų arba net ir lemtingų istorijos akimirkų palieka deramai neišryškintos, kad naujosios kartos galėtų jas tinkamai pažinti, apmąstyti, o kartu suvokti ir savo pareigas, istorijos joms pavedamas.

Lietuvos atstovas Vašingtone ir prie Šv. Sosto Lozoraitis, jr., prieš dvidešimt metų, minint 1941 m. sukilimo 30-ąsias metines, šia prasme taip rašė: ,,Kas šiandien atsimena, kad Lietuva atsisakė sudaryti sąjungą su galinga nacių Vokietija ir pulti Lenkiją (1939-aisiais)? Kuriame Europos rezistencijos istorijos puslapyje yra paminėta, kad lietuvių tauta, atsispirdama didžiuliam vokiečių spaudimui, niekad nesudarė SS dalinių? Ir pagaliau kas šiandien mena, kad lietuviai yra vienintelė tauta Europoje, kuri net aštuonerius metus ginklu priešinosi Rytų okupantui? (...) Štai kodėl šiandien mes turime prisiminti ir kitiems priminti, kad 1941 metais lietuvių tauta sukilo prieš savo krašto pavergėją, tuo būdu išreikšdama valią būt laisva ir nepriklausoma''.

Istorikų uždavinys pakelti šią tamsos užsklandą, tuo tarpu mes šiandien tegalime kalbėti apie pačią Birželio sukilimo idėją ir jo idealus, pakėlusius mūsų tėvus ir senelius pasipriešinti netiesai, pažeminimui, sauvalei ir smurtui.

Atsisveikinant su V. Valiušaičiu Ateitininkų namuose, Lemonte. Iš k. sėdi: K. Ambrozaitis, A. Damušis, V. Valiušaitis, D. Kojelyte. Stovi: V. Naudžius, P. Narutis, P. Kisielius, M. Ambrozaitienė, J. Damušienė, P. Kazlauskas, O. Baužienė, K. Dočkus, A. Pargauskas. Nuotr. J. Baužio.

Tad ką gi reiškia 1941 birželio sukilimas jaunesnės kartos žmogui, anas istorijos pamokas pažinusiam tik iš skurdžios skaitybos, tėvų, senelių, artimųjų pasakojimų bei liudijimų?

1941 birželio 23-osios sukilimas nebuvo pirmasis lietuvių tautos pasipriešinimas pavergėjui. Nebuvo jis tačiau nė paskutinysis. Ne nuo tada lietuvių tauta priešinosi okupacijoms. Keitėsi okupantai. Keitėsi pasipriešinimo žmonės ir organizacijos. Keitėsi pasipriešinimo formos bei metodai. Keitėsi net pozicijos, kuriose pasipriešinimas reiškėsi ar tebesireiškia. *Nepakitusi betgi liko dvasia,* iš kurios sruvo pasipriešinimo veiksmai; dvasia, kuri reiškė pasiryžimą gintis nuo smurtu primetamo svetimo gyvenimo turinio ir stiliaus, pasiryžimą gyventi ir kurti savitai, lietuviškai.

Istorijoje nėra sprendimų visam laikui, tačiau visą laiką kyla nauji uždaviniai, reikalaujantys naujų sprendimų. Todėl ir lietuvių tauta, išlikusi atvira savo laikui, rado atsakymą į tuos klausimus, kurie iš jos pareikalavo atitinkamo atsakymo. Eilinis lietuvių tautos sukilimas — 1988 m. Sąjūdžio

Lietuvos Nacionalinė M. Mažvydo Biblioteka

sukilimas — atvedė mus jau į trečią šį šimtmetį nepriklausomos Lietuvos valstybės paskelbimą. Tad ir 1941 birželio sukilimas, mūsų sąmonėje tėra *nuosekli ir integrali dalis* tos atkaklios ir nepaliaujamos, šimtmečiais besitęsiančios, lietuvių tautos kovos už laisvę, teisingumą ir nepriklausomybę.

Galbūt 1941 birželio sukilimo dalyvių tarpe, kaip ir tarp Sąjūdžio sukilimo dalyvių, kai kas puoselėjo dar ir kitokius tikslus, tačiau pati lietuvių tautos laikysena karo ir pokario metais, arba ir šiandienos krizių valandomis, aiškiai parodė ko mūsų tauta nori ir ko ji siekia.

Istorija paliko mums, deja, gana slogius Lietuvos saulėlydžio vaizdus. Valstybė susmuko bejėgiškai, krito į Sovietų Sąjungos glėbį be jokio atsparumo ir valstybinio susipratimo ženklų. Nelengva skaityti istorijos puslapius, kuriuose randi, kaip valdžios žmonės, melagingų ir išgalvotų kaltinimų pagrindu, sutinka atiduoti savo kolegas sovietų malonei (kitaip tariant, kankinimams ir mirčiai), kaip šauliai ir pasienio policininkai atkreipia savo ginklus į valstybės prezidentą, kaip sveikinti naujo, tariamo prezidento, ir pareikšti jam lojalumo, likusiai vos kelių savaičių savo egzistencijai, vyksta ne tik liaudininkai, krikščionys demokratai, bet dargi tautininkų seimo prezidiumas, šaulių ir kariuomenės atstovai... Tai tik eilinė tūkstantmetės mūsų istorijos pamoka, gyvai liudijanti, jog kapituliacija nėra joks kompromisas, galintis apsaugoti tautą nuo jos pasmerkimo neišmatuojamoms kančioms, skurdui, beteisiškumui ir laipsniškam sunaikinimui.

,,Nuo tautos atitrūkusio režimo pasyvi kapituliacija, prarandant nepriklausomybę be kovos, liko tautoje žaizda'', kadais rašė filosofas dr. Juozas Girnius. ,,Reikėjo 1941 birželio sukilimo išdeginti tai žaizdai. 1941 birželio sukilimas atstatė tautos pasitikėjimą savimi pačia. Tai leido nebesugniužti nacių okupacijoj (kolaborantų beveik neturėjome). Tai *padėjo pagrindą tautinei atsparai* ir naujos sovietinės okupacijos nelemtyje''. Ir toliau tęsė: ,,Kartais pasigirsta naiviai arogantiškų svarstymų — ar ‚apsimokėjo' vieniems žūti 1941 m. sukilime, o antriems kristi kone dešimtmetį trukusioj partizaninėj kovoj. Savaime aišku, kad mirti niekada ‚neapsimoka'. Bet kas nesibaimino nė mirties, tas tikėjo savo aukos prasme. Tačiau iš tiesų mirusieji patiki savo aukos prasmę tiems, kurie lieka po jų gyventi. Todėl, užuot arogantiškai svarstinėjus tuos, kurie savo žmogišką didybę paliudija didvyriniu besąlygiškumu, greičiau turime atsakyti, kiek savo kasdienybėje vertiname tai, dėl ko jie aukojosi. Atsakymas į šį klausimą ir liudys tai, kiek esame jų verti''.

Tačiau 1941 birželio sukilimo prasmė ir reikšmė, mūsų supratimu, nesiribotų vien lietuvių valstybingumo aspiracijomis. Niūriuose ano meto vadinamuose ,,Europos namuose'', užlietuose karo dūmų ir smaugiamuose totalistinių režimų, įdomus jis dar ir kitu aspektu — tegu ir kaip

trumpa bei negalėjusi pilnai įsišviesti, bet vis dėlto *demokratinės sąmonės kibirkštis* totalizmo tamsoje. Plykstelėjusi vieno nusikaltėliško režimo panikos akivaizdoje, sudariusi koalicinio pagrindo Laikinąją vyriausybę, užgriūta kito piktadariško režimo, neužgęso kolaboravimo menkystėje, o turėjo būti užslopinta naujo diktatoriaus prievartos ir represijų instrumentais. Šių trijų, nesulyginamų savo galiomis, bet aktyviai Lietuvoje pasireiškusių, ano meto veiksnių — bolševikinio, lietuviškojo ir naciškojo — fiziniame susidūrime, lietuviškasis, suprantama, paliko greičiau simbolinius — teisinius ir moralinius — ženklus. Tuo tarpu idėjinėje plotmėje, žvelgiant jau iš penkiasdešimties metų perspektyvos, matyti, jog su savo ideologiniu palikimu, ištvėrė vien lietuviškasis veiksnys, tiesa, politinės kūrybos srityje tegalėjęs pasireikšti išeivijoje. Sukilimą vykdžiusiųjų bei Laikinojoje vyriausybėje dalyvavusiųjų įnašas valstybės modelio kūrybos srityje — svarstymai apie valstybės pagrindus, pavadinti „Į pilnutinę demokratiją" ir pirmą kartą paskelbti 1954 m. JAV — tebėra aktualiai reikšmingas ir šiandien. Gi sukilėlius šaudžiusieji, kacetuose kankinusieji, ypatingose trijulėse teisusieji, šiandieninės civilizacijos šviesoje, pasilieka vien kaip košmariško praeities sapno vaiduokliai. Ne vieta būtų čia plačiau sustoti ties veikalu „Į pilnutinę demokratiją". Tepaminėsime tik tiek, jog vienas žymus šiandienos Lietuvos politikas nebūtinai vienareikšmiškai vertinąs lemtingąjį mūsų valstybei 1939–44 metų laikotarpį, kalbėdamas apie „Į pilnutinę demokratiją", yra maždaug taip išsireiškęs: „Nelengva apsiprasti su mintimi, jog žmonės, kurie atsišaudydami traukėsi iš Lietuvos, sukūrė tokį demokratišką, socialinio teisingumo principais grįstą ir pasaulėžiūrinę toleranciją ginantį, valstybės sąrangos dokumentą".

Valstybė ir demokratija — du nepajudinami principai, kurie sugulę į minėto leidinio pamatus, ir kurie taip karštai ginami viešajame šiandienos mūsų gyvenime. Šiais dviem principais iš esmės Lietuvoje dabar jau niekas neabejoja, tik vieni garsiau gina valstybę, o antri — demokratiją. Prieštaravimų čia nesama. Nuosekliai vykdydami šias brangintinas civilizacijos vertybes, ne tik nuoširdžiausiai pagerbsime atminimą tų, kurie dėl jų aukojosi, bet ir savo įnašu įsijungsime į tą lietuviškosios istorijos tėkmę, kuri, kad ir vingiuotai bei paslaptingai tekėdama, srūva tačiau tik viena kryptimi. Ir niekas jos nepakeis, kol bus gyva lietuvių tauta. Nes laisvės, taikos, teisingumo siekis yra nesunaikinamas.

Prieš penkiasdešimt metų —

LAISVĖS PROŠVAISTĖ

VYTAUTAS A. DAMBRAVA

Lietuvos partizanui Jonui Merkiui atminti

Daugelis atsimename 1941 metų birželio mėnesio dvidešimt antrosios sekmadienį. Priešaušry vokiečių kariuomenės daliniai išgirdo slaptažodį ,,Dortmund''. Tai buvo ženklas pradėti ,,Barbarosos operaciją'', didele jėga ir greičiu stumiant į Rytus tris milijonus nacinės Vokietijos karių, pusketvirto tūkstančio tankų, du tūkstančiu lėktuvų, septynis tūkstančius artilerijos pabūklų ir pusę milijono įvairių transporto priemonių triuškinti Stalino imperijai. Stalinas, vakarykštis Hitlerio sąjungininkas ir suokalbininkas, išgirdęs apie masinį puolimą, pabalęs ir drebėdamas negalėjęs žodžio pratarti. Už pusvalandžio nacių ambasadorius Von Schulenberg Maskvoje įteikė komisarui Molotovui karo deklaraciją. Perskaitęs ją, tasai bejausmis, diplomatų ,,akmeniniu dugnu'' pravardžiuojamas bolševikas, pasakė: ,,Vokietija užpuolė kraštą, su kuriuo buvo pasirašiusi nepuolimo ir draugiškumo sutartį. Nieko panašaus nėra buvę istorijoje''.

Molotovo atmintis buvo trumpa. Jis užmiršo savo paties su Ribbentropu pasirašytus slaptuosius pakto protokolus Lenkijai pulti, Baltijos valstybėms okupuoti ir Rytų Europai ,,pertvarkyti''. 1939 ir 1940 metais Sovietų Sąjunga laužė sutartis vieną po kitos, įskaitant ir ,,amžinąją'' taikos sutartį su Lietuva. Tačiau, naciams panašiai pasielgus, Molotovas nepaprastai jaudinosi ir niršo.

Tasai atmintinas sekmadienis buvo jau penkta diena, kai lietuvių tremtinių ešalonai riedėjo Sibiro link. Juose buvo ir mūsų šeima: tėvelis (ir šiandien težinome 500 km. tikslumų, kur Sibire galėtų būti jo kapas), mamytė, sesutė ir trys jauni broliukai — visi tremti iš Utenos. Aš studijavau teisės mokslus Vilniuje ir taip trėmimo išvengiau. Dievas man buvo maloningas,

nes, sužinojęs apie jų trėmimą ir nutaręs jų ieškoti, pats nežinodamas kur, traukiniui vos sujudėjus, buvau staiga perone pasirodžiusio buto draugo paragintas sustoti Naujojoje Vilnioje: jis ten matęs mano tėvelį.

Net ir šiandien sunku tikėti: savuosius ten suradau, o enkavedistai manęs nepaėmė. Už kokios dienos, skausmui pratrūkus, rankšluostį priverkiau: tėvų meile ir sunkiu darbu sukurtas gražus šeimos židinys buvo beširdžių žmonių išdraskytas.

Birželio 22-ji Vilniuje

Ano sekmadienio priešpiety ėjau Gedimino gatve su studentu Jonu Merkiu, su kuriuo, Akademiniuose namuose gyvendami, dalinomės kambariu. Jis buvo mažažemio Kėpių kaimo ūkininko sūnus, vėliau bolševikų nušautas ir durklais užbadytas partizanas, miręs su Sibire rašytais mano sesutės laiškais prie širdies. Išgirdome lėktuvų dūzgesį ir bombų sprogimus Vilniaus pakrašty. Jonas mane sudraudė, prašydamas nerodyti džiaugsmo. Momentui užmiršau, jog tebegyvenome apsupti priešų, kuriems mūsų gyvybė buvo bevertė.

Po pietų Vilniuje — chaosas. Būrys studentų ir studenčių prašė mane padėti atsitraukti už miesto. Tuo metu sekretoriavau pas Sveikatos komisariato Gydymo ir Profilaktinių Įstaigų valdybos viršininką dr. Vladą Kviklį ir lengvai gavau oficialų sanitarinį Raudonojo Kryžiaus raištį bei medicinos reikmenų sužeistiems pagelbėti. To pakako visam kolegų būriui išvesti už miesto. Naktį, toli nuo sostinės, susėdę lauke prie apleisto namo, klausėmės patrankų griausmo, o tolumoje virš kunigaikščių miesto žaravo liepsnojanti padangė. Kaip daugelį kartų praeity, Vilnius vėl degė.

Pirmadienio rytą keli apsisprendėme grįžti į sostinę ir jungtis prie kitų. Vilniuje zvimbė kulkos. Atsimenu, laimingai pasiekę Šv. Mikalojaus bažnyčią, priėjome išpažinties. Tą dieną pradėjo veikti ir sukilėliai, užimdami įstaigas ir pastatus. Pasiekus darbovietę, valdybos viršininko pavaduotojas gyd. Lipčius, padorus kairių pažiūrų lietuvis, tuojau liepė eiti į jo kabinetą ir užsirakinti. Komisariatą nuolat lankė saugumiečiai, išsivesdami tarnautojus. Žinojo, jog šeimą ištrėmus, buvau paženklintas bolševikų naikinimui. Čia prasidėjo manasis rezistencijos kelias.

Vilnius išsilaisvina

Sukilimo išvakarėse Vilnius neturėjo formalios sukilimo organizacijos, nes prieš pat karą, birželio 7 dieną, trys šimtai teritorinio lietuvių korpuso karininkų buvo suimti. Nusiaubus Vilnių masiniais trėmimais, Lietuvių aktyvistų Fronto štabas, kilęs 1940 m. spalio 9 d. Kaune vykusiame vieningos rezistencijos branduolio pasitarime, buvo praktiškai likviduotas. Vilniu-

je gi buvo numatyta, atėjus tinkamam momentui, skelbti Lietuvos nepriklausomybės atstatymą ir sudarymą laikinosios vyriausybės, kuriai turėjo vadovauti iš Berlyno iškviestas Lietuvos pasiuntinys plk. Kazys Škirpa.

Pogrindžiui duotas smūgis nesulaikė išlikusių Fronto narių, šaulių ir kitų kovotojų. Tie narsūs sukilėliai ir privertė bolševikus pasitraukti iš sostinės. Vokiečiai, planavę masinį Vilniaus naikinimą, tos minties atsisakė. Nebebuvo reikalo. Pirmame *Wilnaer Zeitung* dienraščio numeryje vokiečiai pripažino radę Vilnių pačių lietuvių išlaisvintą. Tuojau susikūrė prof. Stasio Žakevičiaus vadovaujamas Vilniaus Komitetas, pasiryžęs atstatyti administracinę tvarką ir tartis su nacių karinės ir civilinės valdžios atstovais.

Sukilimas Kaune ir krašte

Krašto sukilimą planavo vyriausias Lietuvių Aktyvistų Fronto štabas, kurio žinioje veikė visos pogrindžio organizacijos. Jame reiškėsi Adolfas Damušis, Levas Prapuolenis, Pilypas Narutis, Bronius Stasiukaitis, iš Vilniaus štabo prisijungęs Pranas Padalis ir kiti. Daugelis krašto vietovių neturėjo ryšio su centru ir veikė savanoriškai, spontaniškai. Mažiausiai dešimtadalis LAF narių buvo deportuoti. Kai kuriose vietovėse aktyvistai neteko iki 95% savo narių, kai likusieji slapstėsi ir kovojo miškuose. Jiems pavyko net dalį tremtinių išgelbėti, susiremiant ir nugalint NKVD trėmimo akcijos vienetus. Dėl šios partizanų akcijos, Maskva trėmimus buvo laikinai pristabdžiusi. NKVD komisaras Gladkov minėjo žuvusius enkavedistus ,,Respublikos valymo operacijoje'', jiems susidūrus su partizanų daliniais Utenos, Rokiškio ir Marijampolės rajonuose.

Ta patį birželio 22-os sekmadienį prie Vokietijos sienos spontaniškai pradėtas sukilimas, komunistinio režimo vykdomųjų komitetų ir milicijos būstinių puolimas, jose esančių nuginklavimas ir valdžios perėmimas į lietuvių aktyvistų rankas. Atžygiavusi Reicho kariuomenė į sukilėlių išlaisvintas vietoves, lietuviams savo simpatijų neslėpė.

Lietuvių Aktyvistų Fronto štabo žygiai Kaune buvo sėkmingi. Dar tą patį sekmadienį Žaliakalnyje, senelių prieglaudoje, įsiglaudė nuo NKVD slapstęsis Levas Prapuolenis; kita štabo dalis — Chemijos Institute. Studentai rūsiuose suslėpė LAF slaptai priklausiusius dviejų milicijos nuovadų pareigūnus. Jie su plk. Vėbra užėmė Kauno radijo stotį Vytauto kalne, o Naručio vadovaujamas sukilėlių būrys-Kauno radiofoną Daukanto gatvėje. Radiofonas neveikė, ir studentai medikai, Ambrozaitis ir Stasiukaitis, surado radijo specialistus ir gavo reikalingas dalis jam pataisyti. Taisymo darbai buvo baigti po pusiaunakčio. Kiti sukilėlių daliniai išprogdino Vilijampolėje centrinę sovietų kariuomenės ryšių stotį, užėmė Kauno pašto rūmus ir telefono-

telegrafo centrines. Panikos apimtas, Kauno karo komendantas patikėjo telefoniniu pranešimu, jog nacių desantininkai jau Kaune, ir radijo stoties veikimas yra išjungtas. Sovietų kariuomenės įgula ėmė skubiai evakuotis; panika užvaldė bolševizmui parsidavusius tautos išdavikus.

Pirmadienį, liepos mėn. 23 d. 9 val. 28 min. ryto, Levas Prapuolenis per Kauno radiofoną paskelbė Lietuvos nepriklausomybės atstatymo deklaraciją.

Artėja visų Lietuvos žemių išlaisvinimo valanda, — skelbė Prapuolenis. — *Raudonieji budeliai, žiauriai kankinę mūsų kraštą... šiuo metu siaubo apimti netvarkingai bėga. Broliai lietuviai, imkitės ginklo... Tegyvuoja laisva nepriklausoma Lietuva!''*

Tautos Himnu palydėtą Lietuvos nepriklausomybės atsteigimo žinią išgirdo pasaulis, kartojo Vakarų spauda, pakluso visa Lietuva, atsakydama visuotiniu sukilimu.

Kaune, Parodos aikštėje, buvo išplėšti ginklų sandėliai. Kiti pasiryžėliai atplėšė raudonosios armijos ginklų sandėlį Fredos šlaite, likviduodami sargybą. Pora dienų vyko atkaklios kautynės Šančiuose. Sukilėliai iš fabrikų apšaudė Juozapavičiaus prospektu atsitraukiančius ,,krasnarmeicų'' vienetus, sėkmingai apgynė ir išsaugojo geležinkelio stotį. Naudodami iš priešo atimtus šarvuočius ir minosvaidžius, laisvės kovotojai likvidavo priešo artileriją, sutelktą Napoleono kalne. Lietuvių kovotojai atrėmė net dvi sovietų divizijas, bandžiusias iš Jėsios laiveliais keltis per Nemuną. Aukos buvo didelės. Sunkios ir atkaklios kautynės vyko prie Vytauto Didžiojo tilto, kurių metu žuvo užminuotą tiltą gelbėti bandęs leitenantas Dženkaitis. Sovietai jį išsprogdino kaip tik tuo metu, kai per jį žygiavo patys raudonarmiečiai. Sovietams daug pakenkė jų išprogdintas Žaliasis (Geležinkelio) tiltas, nes iš Užnemunės besitraukią milžiniški sovietų kariuomenės daliniai buvo priversti aplenkti Kauną. Petro Vileišio tiltą Vilijampolėje išgelbėjo sukilėlis, buvęs Vilniaus antros nuovados policijos viršininkas. Laiku atkirpęs sprogstamą medžiagą, tiltą išgelbėjo, bet pats žuvo. Sukilimo operacijoms vadovavo pulk. Bukevičius. Tris dienas Kaune vyko gatvių kautynės ir sruvo kraujas, bet visas tris dienas Kaunas liko lietuvių kontrolėje.

Tai tiktai keli sukilimo kovų faktai, o jų, dažnai atliktų pavienių kovotojų ar mažų būrelių iniciatyva, buvo vykdoma ne vien Kaune; masinis ginkluotas pasipriešinimas nutvieskė visą Lietuvą.

Sukilimo didvyriai

Jei sukilimo pradžioje dalyvavo apie 10,000 slaptai apginkluotų sukilėlių, tai už savaitės tas skaičius prašoko 100,000, ginkluotų daugiausia kovų metu atimtais priešo ginklais.

Sunkiai kovėsi labai menkai apginkluotas 80 vyrų būrys Mūšos miškuose, pabėgęs iš aerodromų

statybų. Tuose miškuose kuone stebuklingai išsigelbėjo kitas sovietų apsuptas sukilėlių būrys. Narsiai kovėsi aukštaičiai: Anykščių, Antalieptės, Daugailių, Dusetų, Jūžintų, Kamajų, Kupiškio, Salako, Užpalių, Vabalninko, Zarasų ir kitų vietovių sukilėliai. Galima tvirtinti, jog į sukilimo eigą vienu ar kitu būdu įsijungė visa pajėgi tautos dalis — nuo mažamečių iki senelių.

Tauta laikys partizane 73 metų amžiaus Senulienę, kuri sugrubusiais pirštais tvarstė kovotojų žaizdas, kai įsiutusių bolševikų buvo durtuvais užbadyta.

Taurus laisvės kovos sūnus — gydytojas Žemgulys, kuris operavo sužeistus sukilėlius ir buvo aptikusių bolševikų atplėštas nuo operacinio stalo ir ten pat žvėriškai nukankintas.

Kitoje krašto vietoje, armijos politrukui davus įsakymą padegti kaimo namą, staiga prasiskleidė užuolaida ir lange pasirodė dvimetės auksaplaukės mergytės veidukas. Ji šypsojosi, laikydama rankose meškiuką. Staiga, salvė nutrenkė klonį, ir mažytė krito negyva žemėn. Suliepsnojus ūkio trobai, atsirado partizanai. Raudonieji barbarai buvo likviduoti, gaisras užgesintas. Tiktai narsūs Lietuvos sukilėliai negalėjo Ramunėlei sugrąžinti nekaltos gyvybės.

Traukdamiesi bolševikai naikino, kur ir ką galėjo. Ne kartą seneliai, ligoniai ir kūdikiai buvo suvaryti į vieną trobą ir žudomi, sudeginant namą. Bėgantieji iš namo, buvo pribaigiami šūviais. Bet visur sovietams ant kulnų lipo partizanai, nors ir ne visus tautiečius pajėgė išgelbėti. O vokiečiai bombardavo iš oro, bet patys neskubėjo, leisdami lietuviams atlikti sovietų išvarymo ar sunaikinimo darbą.

Vokiečiai perėmė krūvas ginklų, didelį kiekį raudonarmietiškų uniformų, krūvas priešo lavonų. Partizanai, su trispalviais kaspinais ant rankovių, perdavė vokiečių kariuomenei kuopas, batalionus — net ištisus pulkus bolševikų karo belaisvių. Vokiečiams žygio kelias į Rytus buvo laisvas. Laisva tapo ir Lietuva.

Išsilaisvinę miestai skendo trispalvėse vėliavose, už kurių naudojimą sovietinis okupantas baudė trijų metų kalėjimu. Gatvėse sukurtuose laužuose spirgėjo Stalinai ir Leninai, raudonų kampelių raudonos spalvos ir propaganda. Tauta valėsi nuo purvo. Grįžo tvarka, šypsenom spindėjo veidai. Tik motinai byrėjo gailios ašaros, nesulaukiančiai už laisvę kritusio sūnaus. Didžioji žuvusių dalis ir buvo jaunimas: jauni kariai, studentai, gimnazijų moksleiviai, darbininkų vaikai. Jie žinojo, kad kiekvienas, norįs gyventi laisvėje, turi mokėti kainą, kurios ji reikalauja. Kruvinieji 1991 metų įvykiai Lietuvoje tą tiesą patvirtino.

Sukilimo balansas

Sukilimas pavyko, tačiau jis pareikalavo daug aukų: per 2,700 žuvusių kautynėse, per pusantro

tūkstančio nužudytų kalėjimuose ir kitur, per keturis tūkstančius sužeistų. Savaitę trukęs sukilimas aukomis prašoko 1919-1921 metais nepriklausomybės kovose žuvusių lietuvių skaičių.

Lietuviai norėjo, kad atvykusi nacių kariuomenė rastų kraštą išsilaisvinusį, o tautą per Laikinąją vyriausybę laisvai ir savarankiškai tvarkančią krašto gyvenimą. Taip vokiečiai buvo pastatyti prieš įvykusį faktą: Lietuva yra nepriklausoma.

Birželio mėn. 24 d. Laikinoji vyriausybė, vadovaujama prof. Juozo Ambrazevičiaus (Brazaičio) susirinko pirmojo posėdžio. Daromi sprendimai atstatyti tvarkai įstaigose ir įmonėse, atpalaiduoti kraštą nuo bolševikinės okupacijos padarinių. Apskrityse, valsčiuose ir miestuose tuojau įvedama lietuviška administracija. Atšaukiami okupaciniai įstatymai, sudaromi savi teismai, grąžinama lietuviško švietimo sistema, sudaroma sava švietimo programa. Lietuvos ūkininkams grąžinama bolševikų išplėšta žemė. Pabrėžus privatinės nuosavybės ir privatinės iniciatyvos principą, neišleidžiama iš akių socialinės lygybės principas, todėl apribojamas privačios nuosavybės dydis, priimama progresyvinių mokesčių sistema, sumažinamas algų skirtumas tarp aukštų ir žemesnių tarnautojų. Kraštas pasuka pilnutinės demokratijos kryptimi.

Birželio 25 d. pasirodo Lietuvių Aktyvistų Fronto leidžiamas pirmasis *Į laisvę* numeris. Jo antraštė: ,,Atstatoma laisva Lietuva''. Skaitome: ,,Susidariusi Laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos vyriausybė skelbia atstatanti laisvą ir nepriklausomą Lietuvos valstybę. Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos valstybė pasižada prisidėti prie Europos organizavimo naujais pagrindais. Vilnius-Kaunas 1941 metų birželio 23-ji''. Seka parašai.

Trečiadienį, liepos mėn. 26 d., netoli Dariaus ir Girėno kapo, laidojami žuvusieji bendrame kape. Giliai prasmingi premjero Ambrazevičiaus žodžiai: ,,Ne pirmas kartas šioje vietoje prasiveria duobės, kad priimtų kūnus tų, kurių kraujas reikalingas palaistyti tautos laisvei. Tačiau niekados toji duobė nebuvo tokia didelė, kaip šiandien. Tai rodo, kiek Lietuvos žemė ištroškusi laisvės. Tai rodo, *kokia stipri tėvynė meilė yra išaugusi jos vaikų širdyse, kad ištisi jų būriai — šimtai ir tūkstančiai — savo noru ryžtasi mirti, kad svetimiems nevergautų... Partizanai kovojo ir žuvo didvyriškai, kaip kovoja narsiųjų pasaulio tautų sūnūs... Skyrium ar būriais lankydamiesi prie šių partizanų kapų, stipresime dėl to idealo, dėl kurio jie aukojosi, būtent dėl Lietuvos laisvės''.*

Tauta išperka praeities nevalingumą

Paskutiniųjų metų įvykiai — lenkų ultimatumas, Klaipėdos atplėšimas, sovietinių bazių įvedimas, o ypačiai Sovietų Sąjungos ginklu įvykdyta Lietuvos okupacija ir ,,Bai-

siojo Birželio" siaubingi masiniai trėmimai — buvo giliai pažeidę lietuvių tautos širdį. Ypač karštai reagavo jaunimas. Anie dramatiški įvykiai liudijo, jog mūsų vyriausybė kritiškais momentais atrodė nevalinga. 1941 metų sukilimas savus ir svetimus įtikino, kokia demokratiškai sveika ir stipri yra lietuvių tauta. Svarbiausia gi, ji išdildė mus lydėjusį priekaištą, kai 1940 metų birželį Lietuvos vyriausybė buvo prarasta be šūvio. Atrodo, kad paskutiniame vyriausybės posėdyje narsiausiai laikėsi ne aukštieji kariškiai, o tik valstybės prezidentas. Tame posėdyje dalyvavo ir tikrasis valstybės išdavikas generolas Vitkauskas. Tai „generolas, padėjęs nulemti Lietuvos ateitį" — taip šį tautos išdaviką prieš kelis metus Lietuvoje apibūdino ir straipsnių serija pagerbė *Švyturys*.

Tragiška ironija ir šiandien aidi Jono Aisčio eilės:

„Vienas kraujo lašas būt tave nuplovęs,
o varge jo vieno tu pasigedai...
Nors visi žadėjom mirti už tėvynę —
liko netesėti mūsų pažadai".

1939 m. vyriausybės paskelbtas neutralumas galėjo būti sėkmingas tiktai, jeigu jo apgynimui vyriausybė būtų mobilizavusi visas savo krašto karines pajėgas ir laiku paruošusi tautą, išvien veikdama su Latvija, Estija ir Suomija. Ir šiandien atrodo, jog Lietuvos vyriausybė neturėjo jokio mums žinomo plano tautai okupacijos atveju ir nepasiruošė pati. Atrodo buvo primiršta, jei ne užmiršta, jog valstybinės nepriklausomybės gynimas yra aukščiausia tautos pareiga.

1941 metų sukilėliai buvo vedami pareigos, nuo kurios jų niekas atleisti negalėjo. Nepriklausomybėje augusi ir brendusi lietuvių tauta laikė savo pareiga tesėti tuos gyvybinės svarbos pažadus, ir ji praeities gėdą savo krauju nuplovė.

Naujos rezistencijos išvakarėse

Vokiečių karinė vadovybė ir patys kariai Lietuvos išsilaisvinimo faktą respektavo ir buvo Laikinajai vyriausybei palanki. Nustebimas ir pagarba apėmė, kai jie žvelgė į mūsų partizanų — jaunuolių (ir net vaikų), moterų, senelių, sukilimo vadų ir paprastų eilinių veidus — išvargusius, apsvilusiais plaukais, nutaškytus krauju, bet spindinčius besąlyginiu narsumu. Kartą vokiečių majoras paklausė aštuoniolikmetį lietuvių partizanų grupės vadą, ar jis ir prieš vokiečius kovotų, jeigu jie nutartų lietuvius laikyti okupacijoje. Jaunuolis atsakė: „Tamsta majore, mes kovosime prieš kiekvieną tėvynės pavergėją". Sako, kad tasai žilstantis, rūstaus veido majoras ilgai, akis įsmeigęs, žiūrėjo į jį, po to pakėlė ranką ir atidavė jaunuoliui pagarbą. Galbūt jis širdyje jau bjaurėjosi tuo, ką Hitleris ruošė šiai mažai, narsiai tautai.

Neilgai Lietuva pulsavo laisve. Jau iš pirmų dienų Lietuvos Laikinoji vyriausybė žinojo, jog vyriausybei vadovauti numatytas plk. Kazys Škirpa negalės grįžti iš Berlyno, kur, nacių Užsienio reikalų

ministerijos Berlyne parėdymu, jis jau buvo laikomas namų arešte.

Greitai Reicho vyriausybė per „zivilverwaltungą", Gestapo ir SS įtaigavo ir vertė vyriausybę gražiuoju atsisakyti savo suverenumo vykdymo. Pasiūlyta ministrų kabineto nariams tapti nacių generalkomisaro generaliniais tarėjais. Vyriausybė pasiūlymą atmetė. Ji sakė esanti įpareigota saugoti partizanų ir bolševizmo aukų krauju pašventintą Lietuvos laisvę. Tada nacių generalkomisaras Von Renteln pareikalavo vyriausybei pačiai sustabdyti savo veikimą, kad išvengus jėgos ir teroro priemonių. Tuo pačiu metu Gestapo nesėkmingai bandė daryti perversmą, nevengdama nešvarių intrigų. Niekas nepadėjo.

Norėdama būti tikra dėl daromo sprendimo, Laikinoji vyriausybė sukvietė pasitarimui apie 60 asmenų, atstovaujančių įvairius politinius junginius ir plačiąją visuomenę. Praeita vieningos išvados: laisvo tvarkymosi politika Lietuvoje negali būti keičiama.

Prieš penkiasdešimt metų, 1941 m. rugpjūčio mėn. 5 dieną, Lietuvos laikinoji vyriausybė susirinko paskutinio posėdžio. Konstatuota, jog generalkomisaro reikalavimai ir grasinimai padaro visiškai neįmanoma tęsti Laikinosios vyriausybės darbą, jos veikimas sustabdomas prieš jos valią. „Laikinoji vyriausybė pažymi, kad ji nelaiko savęs likviduota, nei sukilimo jai skirto uždavinio nelaiko baigtu, bet dėl „force majeure", dėl pašalinių kliūčių, ji negali darbo vykdyti ir turi laukti iki bus galima fiziškai tas kliūtis pašalinti" (K. Škirpos žodžiai).

Padarius sprendimą, ministrų kabinetas ir visuomenė susirinko Karo muziejaus sodely, padėjo vainiką prie Nežinomo kareivio kapo ir paminklo žuvusiems dėl Lietuvos laisvės. Nacių saugumas atėmė ten darytas fotografijas. Premjeras Ambrazevičius formaliame memorandume įspėjo nacių vyriausybę, jog lietuvių *„tautos kovą gali uždegti tiktai nepriklausomos valstybės idėja"*.

Pirmieji lietuviai kacetuose

1941 rugsėjo mėn. 20 Lietuvių Aktyvistų štabas pasiuntė Hitlerio vyriausybei protesto memorandumą. Reakcija buvo staigi. Jau sekančią dieną LAF įgaliotinis Levas Prapuolenis buvo suimtas ir išvežtas į Dachau, o rugsėjo mėn. 22 uždarytas ir Lietuvių Aktyvistų Frontas, laiku spėjęs sunaikinti dokumentus, suslėpti ginklus ir išskirstyti savo skyrius. Laikinoji vyriausybė perėjo į pasyvią rezistenciją. Visą kraštą apėmęs pogrindis turėjo kentėti, laukti ir išlaikyti gyvąjį tautos potencialą ir ištikimybę nepriklausomybės idėjai. 1941 rugpjūčio mėn. 14 JAV prezidento Roosevelto ir britų premjero Churchillio paskelbtoji Atlanta Charta, skelbusi ir užtikrinusi laisvę visoms prieš karą buvusioms valstybėms, buvo pagrindinė rezistencinės veiklos atrama.

Von Renteln įsteigtoji generalinių

tarėjų institucija generolo Kubiliūno vadovybėje taip pat gynė lietuvių tautos interesus, todėl įtampa su nacių valdžia tolydžio aštrėjo. To pasėkoje, Kontrolės tarėjas majoras Puodžius ir vidaus reikalų tarėjo pavaduotojas plk. Narakas buvo išvežti į Stutthofo kacetą. Švietimo tarėjas Germantas-Meškauskas buvo posukiliminio laikotarpio Konradas Valenrodas. Atvyko į Lietuvą, būdamas fanatiško nusistatymo nacionalsocialistas, turėjęs pilną Reicho vyriausybės pasitikėjimą. Susidūrus su Laikinosios vyriausybės nariais ir su sukilėliais, suliepsnojo meilė Lietuvai, jo širdį užvaldė aistringas troškimas padėti lietuvių tautai, drauge kovoti už Lietuvos teises ir nepriklausomybę. Jo dėka krašte švietimo srity buvo išlaikyta visa, ką buvo įsteigusi Laikinoji vyriausybė. Drąsiai pasipriešinus SS legiono organizavimui Lietuvoje, Germantas-Meškauskas buvo suimtas ir ištremtas į Stutthofo koncentracijos stovyklą. Karo pabaigoje mirė, užsikrėtęs šiltine.

Uždaromos aukštosios mokyklos

1943 kovo mėn. 16 buvo sustabdytas aukštųjų mokyklų veikimas. Nacių okupacijos metais universitetai buvo laikomi neramumo židiniais. Ir ant Vilniaus universiteto durų nacių žandarmerija užklijavo iškabas „geschlossen" — uždaryta.

Nors tuo metu „kandidatavau" Vilniaus apygardos teisme, tebedirbau Vilniaus Universiteto Teisės ir valstybės mokslų fakulteto dekanate. Vieną pavakarę pavyko su fakulteto dekanu prof. Stasiu Žakevičium įeiti į oficialiai uždarytą universitetą. Vaizdas buvo baisus: viskas suversta, išvartyta; dokumentai ir egzaminų lapeliai išmėtyti, išdraikyti, daiktai išvogti. Atsimenu, sandėlyje dekanas rado užsilikusį „Telefunken" radijo aparatą. Nušluostęs dulkes, padavė man jį į rankas ir pasakė: „Pasilaikyk, Vytautai, atminimui. Teprimena jis mūsų bendrą darbą, o ypač šią dieną".

Bet ir šioje situacijoje buvo surasti būdai tęsti švietimo darbą. Studijas baigią studentai galėjo baigti laikyti egzaminus, paruošti diplominius darbus ir gauti universiteto baigimo diplomą.

Priešinimasis žydų naikinimui

Lietuviai parodė drąsos, priešindamiesi ir kovodami prieš nacių vykdytą žydų naikinimą. Kunigai krikštijo žydus ir davė dokumentus, kaip nežydams, slėpė žydus pas ūkininkus arba pas save. Tai buvo rizikinga, nes, deja, ir žydų tarpe buvo tokių, kurie tarnavo nacių saugumui, nors vėliau jie buvo sulikviduoti. Protestavo Laikinoji vyriausybė, Lietuvos Vyskupų konferencija, keldama balsą prieš „didžiosios egzekucijos" vykdymą Kauno devintame forte. 1943 m. vyskupas Vincentas Brizgys Kauno Įgulos bažnyčioje pasmerkė lenkų varymą į kacetus, kartu pasmerkdamas nacių vykdo-

mą žydų naikinimo politiką. Vyriausias žydų rabinas Šapiro dėkojo Kauno arkivyskupui-metropolitui Juozapui Skvireckui už žydų gelbėjimą. Žydus slėpė arkivyskupas Mečislovas Reinys, prelatas Mykolas Krupavičius, kunigas Alfonsas Lipniūnas, kanauninkas Mykolas Vaitkus ir kiti. Slėpė Biržiškos, slėpė Landsbergiai, slėpė Mošinskiai. Kai kurie buvo pasidarę tikri žydų apsaugos specialistai. Ne vienas nukentėjo.

Sūduvis knygoje ,,Vienų Vieni'' aprašo ypatingą Vidukles kunigo Jono epizodą. Du šimtai žydų buvę suvaryti į sinagogą naikinimui. Kunigui pavyko trisdešimt vaikų išvesti ir paslėpti bažnyčioje. Atsirado skundikas. Kunigas neleido naciams eiti į bažnyčią, sakydamas: ,,Jei jūs žudysite vaikus, pirma turėsite mane nužudyti''. Gestapo taip ir padarė: nužudė kunigą, o po to trisdešimt žydų vaikų.

Teroro mėnesiai

Gestapo ir SS teroras tolydžio aštrėjo. Nacių ,,zivilverwaltungo'' reikalavimai irgi nesiliovė. 1943 metu kovo mėnesį suimti 46 intelektualai Vilniuje, Kaune ir Šiauliuose. Generalinis tarėjas Kubiliūnas pakvietė prof. Mykolą Biržišką, savo tarėjus ir aukštuosius karininkus drauge nusistatyti dėl nacių reikalavimo: steigti Lietuvoje SS legionus. Visi patvirtino per pogrindį nuaidėjusį tautos nusistatymą: SS legiono steigimas Lietuvoje nepriimtinas, nežiūrint, kad latviai ir estai jau buvo juos įvedę. Kas priimtina — tai Lietuvos kariuomenė lietuvių vadovybėje, skirta savo kraštui ginti.

Vokiečiai kontrapasiūlymą atmetė. Teroras aštrėjo. Tą pajutome ir mes, jaunieji, kurie buvome gaudomi gatvėse. Atsirado Lietuvoje SS politinis vadas Harm su 6,000 esesininkų. Jie tykojo jaunimo Arbeitsdienst'ui (darbo tarnybai), transporto reikalams, sunkiajai pramonei. 80,000 darbininkų nusistatyta prievarta surinkti darbams į Vokietiją. Ne vienas jaunuolis buvo prievarta įvilktas į vokiečių kareivio uniformą. Bet ir čia pogrindis kartojo: ,,Ne ir ne''. Rezistencija irgi aštrėjo.

Kruvinas finalas

1944 m. vasario mėnesį lietuviai susilaukė staigmenos: naciai, keisdami taktiką, leido steigti Lietuvių rinktinę, o apskrityse — lietuvių komendantūras. Karių skaičius apribojamas aštuoniolika tūkstančių. Jie buvo suorganizuoti į penkiolika batalionų generolo Plechavičiaus vadovybėje. Dideliam nacių nustebimui, į lietuvių karių eiles pasisiūlė per 30,000 savanorių. Marijampolėje buvo įsteigta karo mokykla su pusantro tūkstančio kariūnų.

Nacių valdžia betgi atnaujino spaudimą: Von Renteln reikalavo mobilizacijos: šaukti 18-45 metų amžiaus vyrus, o 30,000 sumobilizuoti į vokiečių karo aviaciją. Pogrindis šį nacių reikalavimą interpretavo, kaip lietuvių vertimą

kovoti ne prieš bolševikus, o prieš Vakarų sąjungininkus. Ir šį kartą Lietuvos pogrindis pasakė savo griežta ,,nein''. Norėta visais įmanomais būdais išsaugoti jaunimą tautos ir valstybės laisvės kovai prieš bolševikus, nes Rytų frontas pradėjo nebesulaikomai stumtis į Vakarus.

Lietuviai liko atsparūs ir nepalaužiami. Pulkininkas Šova bematant išformavo kariūnus akademijoje. 1944 gegužės 15 nacių tanketės puolė lietuvių kareivines. Generolas Plechavičius buvo iškviestas į SS štabą, nuginkluotas ir suimtas. Visa Štabo sudėtis atsidūrė Stutthofo kacete. Vilniaus krašte, nuginkluojant batalioną, sušaudyta 13 lietuvių karių, o gegužės mėn. 15 d. Paneriuose — 17 karių. Pusketvirto tūkstančio generolo Plechavičiaus rinktinės karių pateko į nacių rankas, o kiti išsislapstė. Gestapo ir SS kontroliuojamas ,,zivilverwaltungas'' aklai tebeklausė Hitlerio komandos — iki galutinio pralaimėjimo. Toks idiotiškas buvo nacių okupacijos finalas Lietuvoje.

1944 liepos 12 sovietai antrukart užėmė Vilnių. Liepos 31 d. bolševikai pasiekė Vilkaviškį, rugsėjo 22 — Taliną, o spalio 13 — Rygą. Baltijos valstybės antrukart atsidūrė dar siaubingesnėje bolševikų okupacijoje. Tauta vėl karžygiškai kovojo, prarasdama trisdešimt tūkstančių geriausių tautos sūnų. Pasyvi rezistencija betgi nesiliovė. Okupacijos rūkui nuslinkus, lietuvių tauta vėl parodė pasauliui savo ryžtingą valią, kurios negalėjo galutinai palaužti kuone penkiasdešimt siaubių okupacijos ir teroro metų: 1990 metų kovo mėnesio 11 dieną Lietuva dar kartą pasauliui, atkartojo savo nusistatymą gyventi laisvai ir nepriklausomai.

Užsklanda

Prieš 35 metus buvau nuvykęs į nacių kacetą Flossenburge, keli kilometrai nuo Čekoslovakijos sienos. Ten buvo prisiminti ir pagerbti lietuviai kankiniai. Mane apstulbino lietuvių aukų skaičius — 2460! Po mišių koplyčioje, pavadintoje ,,Kristus karceryje'', kur ant sienų kybojo aštuoniolikos kraštų skydai su valstybių herbais, vėliavomis ir įrašytu žuvusių kankinių skaičiumi, mačiau ir lietuviškąjį vitražą: viršuje — Aušros Vartų Dievo Motina, žemai — Vytis.

Minėjimas vyko prie lietuviško paminklo šalia bendrojo kapo. Buvo įrašas: *Tėvynės garbę gindami, įrašėm mirtimi žmonijai laisvės testamentą. 2460 lietuvių kankinių.* Vokietijoje ir Švedijoje esančių kacetininkų vardu kalbėjo inž. Pilypas Narutis, vienas Lietuvos 1941 m. sukilimo vadų. Štai trumpa jo kalbos ištrauka:

,,Vainiko padėjimu pagerbiame visus kovoje už laisvę žuvusius partizanus, laisvės kovotojus, žaliūkus... Mes, iš nacių kacetų išėję lietuviai, nebegalime grįžti į savo kraštą Lietuvą, į namus. Nacionalsocialistų viešpatavimui žlugus, bolševikinės ordos iš Rytų užplūdo

Prie Lietuvos AT rūmų. Nuotr. A. Ambrozaitytės.

Lietuvą. Čia pat už Flossenburgo, už kelių kilometrų, prasideda geležinė uždanga, už kurios komunistinė diktatūra, patobulinusi nacių metodus, žudo mūsų brolius ir seseris Lietuvoje. Kaip lietuvis ūkininkas, žiūrėdamas į žydintį vasarojų su viltimi laukia jo derliaus, taip ir šiandien čia Flossenburge, prie paminklo kaceto aukoms, prie geležinės uždangos vainiką dėdami, su viltimi sakome: Kaip nacių vartai buvo atkelti, taip bus atkelta ir geležinė uždanga, ir bolševikų kacetų vartai atidaryti''.

Pilypo Naručio žodžiai išsipildė. Išvirto geležinė uždanga. Lietuva vėl išsikovojo laisvę ir nepriklausomybę.

Nors daugelio kovotojų kūnai jau amžinai ilsisi tėvynės pakelėse, miškų tankmėse, gojuose, lankose ir net laukų pievose, kurias kasmet pavasaris žaliu, įvairiaspalvėm gėlėm išsiūtu kilimu dabina — ilsisi ten, kur gal nė ženklo nebėra likę, ilsisi sulediję Sibire, tačiau tikrasis tautos kilnumas nemiršta; žuvę karžygiai gyvena istorijoje ir tautosakoje, jų didis vardas pasilieka. Jų auka yra atpirkta mūsų pačių gyvybė ir laisvė. Jiems garbė ir šlovė per amžius!

LIETUVIŲ ANTINACINĖ REZISTENCIJA

1941-1944 m.

ARŪNAS BUBNYS

Prasidėjęs Vokietijos–Tarybų Sąjungos karas ir lietuvių tautos 1941 m. birželio sukilimas prieš bolševikų okupaciją neatnešė Lietuvai laisvės ir valstybinės nepriklausomybės. Hitlerinė Vokietija, ,,išvadavusi iš bolševizmo'' lietuvių tautą, įvedė ,,naująją tvarką'' — fašistinę okupaciją. Naujieji okupantai Lietuvoje paliko bolševikų sukurtą ekonominę sistemą — nacionalizuotą pramonę, žemę, prekybą, valstybinius ūkius ir suvalstybintus namus. Vos ne visa Lietuvos ekonomika buvo paskelbta reicho karo grobiu. Lietuvos Laikinosios vyriausybės išleistų reprivatizacijos įstatymų nacių valdžia nepripažino. Taip pat buvo uždraustos Lietuvos partijos ir visuomeninės organizacijos (laikinai buvo leista veikti tik pronacinei Lietuvių nacionalistų partijai — LNP). Lietuvos Laikinosios vyriausybės Vokietija nepripažino ir 1941 m. liepos pabaigoje įvedė okupacinę civilinę vokiečių valdžią — civilfervaltungą. Netrukus civilfervaltungas privertė išsisklaidyti Lietuvos Laikinąją vyriausybę (1941 m. rugpjūčio 5 d.), o 1941 m. rugsėjo 22 uždraudė sukilimo prieš bolševikus organizatorių — Lietuvių Aktyvistų Frontą (LAF-ą). 1941 m. gruodžio mėn. buvo paleista ir vokiečiams draugiška Lietuvių nacionalistų partija (LNP). Nacistai nepageidavo jokio organizuoto lietuvių tautos valios pasireiškimo. Lietuvoje buvo įvesta okupacinė vokiečių valdžia. Nacistinė okupacija daugeliu aspektų buvo identiška pirmajai bolševikų okupacijai: ji neigė bet kokias lietuvių teises į valstybinę nepriklausomybę ir savarankišką veiklą savo tėvynėje. Specifinės nacistų ideologijos ir politikos bruožas — planingas ir visiškas žydų sunaikinimas. Vokiečiams vykdant šiurkščią ir tiesmukišką priespaudos politiką, aktyviausi lietuvių politikos veikėjai ir buvę

Birželio sukilėliai, suprato, kad „išvadavimas iš bolševizmo jungo" tėra naujos okupacijos priedanga ir teisingiausia lietuvių politika — tai nacistų reikalavimų nevykdymas ir okupacinės valdžios priemonių boikotas.

Pirmieji lietuvių nepasitenkinimo nacių režimu žingsniai buvo Lietuvos Laikinosios vyriausybės, Lietuvių Aktyvistų Fronto ir Lietuvių nacionalistų partijos memorandumai okupacinei valdžiai. 1941 m. liepos 28 d. buvo paskelbti Rytų krašto reicho komisaro H. Lohses ir Lietuvos generalinio komisaro A. von Rentelno atsišaukimai dėl okupacinės vokiečių valdžios įvedimo buvusiose Pabaltijo valstybėse. Lietuvos Laikinajai vyriausybei (LLV), buvo atimtos ne tik politinės, bet ir techninės veiklos galimybės. LLV buvo bauginama fiziniu susidorojimu, iš jos buvo atimtos patalpos ir transporto priemonės. Norėdama galutinai išsiaiškinti santykius su vokiečiais, 1941 m. rugpjūčio 5 d. LLV in korpore nuvyko pas Lietuvos generalinį komisarą A. von Rentelną. Audiencijos metu LLV pirmininkas J. Ambrazevičius įteikė Rentelnui memorandumą „Apie teisinę Lietuvos būklę ir faktinius santykius bolševikų okupacijai pasibaigus", prašydamas perduoti jį reicho vyriausybei Berlyne. Memorandume buvo apžvelgtos LAF-o sukilėlių kovos su bolševikais, Lietuvos Laikinosios vyriausybės veikla, pabrėžta lietuvių tautos teisė į laisvę ir nepriklausomą gyvenimą, apgailestaujama dėl Vokietijos vyriausybės

Arūnas Bubnys yra jaunosios kartos Lietuvos istorikas, Mokslų Akademijos Istorijos instituto mokslinis bendradarbis, šiuo metu rašąs veikalą apie tautos rezistenciją okupacijų metais.

nenoro pripažinti Lietuvos vyriausybę ir valstybę. Faktiškai tai buvo mandagus protestas prieš naują Lietuvos okupaciją. Memorandume Lietuvos valstybingumo reikalu buvo rašoma: „Kartu su visa lietuvių tauta mes jaučiame padėkos jausmą vokiečių tautai už mūsų krašto išvadavimą iš bolševikų jungo. Tačiau tuo metu mes laikome savo prievole pažymėti, kad lietuvių tautos tautinės aspiracijos negali būti patenkintos vien jos materialinių reikalų patenkinimu, nes lietuvių tauta negali atsižadėti kultūros ugdymo savo valstybėje. Mes esame tvirtai įsitikinę, kad tolimesnis nepriklausomos Lietuvos gyvenimas, remiantis draugiškojo Didžiojo Vokietijos Reicho, visiškai dera Europos naujoje tvarkoje. Kita vertus, mes negalime nuslėpti, kad lietuvių lūkesčių į tautinį ir valstybinį prisikėlimą apvylimas sukeltų tautoje didelę depresiją. (...)

Mes tikime, kad atsimindama nuolatinį lietuvių tautos draugiškumą, Vokietijos Reicho vadovybė pripažins Lietuvos valstybės tolimesnį gyvenimą. Būdama giliai įsitikinusi vokiečių tautos ir jos Fuehrerio teisingumu, lietuvių tauta lau-

kia šito pripažinimo''[1]. A. Rentelnas atsakė, kad Lietuvos valstybės klausimas bus sprendžiamas po karo, nes pirmiau reikia nugalėti bolševizmą, o tik paskui, atsižvelgiant į lietuvių tautos nuopelnus kovoje su bolševizmu, fiureris nuspręs Lietuvos likimą. Generalinis komisaras pasiūlė Laikinosios vyriausybės ministrams tapti generaliniais tarėjais, o gen. S. Raštikiui pirmuoju generaliniu tarėju. Pastarajam atsisakius, pirmuoju gen. tarėju buvo paskirtas gen. Petras Kubiliūnas. Dauguma LV ministrų atsisakė būti okupacinės vokiečių valdžios tarėjais. 1941 m. rugpjūčio 9 d. LV einantis ministro pirmininko pareigas J. Ambrazevičius nusiuntė atsakymą generaliniam komisarui von Rentelnui į jo 1941 m. rugpjūčio 5 d. kalbą. J. Ambrazevičiaus rašte buvo pabrėžta, kad:

1. Audiencijos pas generalkomisarą buvo paprašę ne lietuvių generaliniai tarėjai, bet Lietuvos Laikinosios Vyriausybės nariai.

2. Lietuvos Laikinoji vyriausybė paskutiniame savo posėdyje 1941 rugpjūčio 5 pabrėžė, kad LV veikimas sustabdytas prieš jos valią.

3. J. Ambrazevičius negali priimti von Rentelno pasiūlymo tapti generaliniu tarėju, nes jis, kaip ir dauguma vyriausybės narių, šiose pareigose nesulauks tokio tautos pritarimo, kokiu naudojosi būdamas Lietuvos Laikinosios vyriausybės ministru pirmininku[2]. 1941 m. rugpjūčio 18 d. buvo paskirti generaliniai tarėjai. Trys buvę Lietuvos Laikinosios vyriausybės ministrai sutiko eiti tarėjų pareigas (finansų gen. tarėjas Jonas Matulionis, teisingumo — advokatas Mečislovas Mackevičius ir žemės ūkio — Balys Vitkus). Kaip rašo J. Brazaitis (Ambrazevičius), dalis lietuvių piktinosi, kad žinomi politikos veikėjai nuėjo į vokiečių tarnybą, kiti aiškino, kad joje būdami švelnins vokiečių akcijas prieš lietuvių tautą. Laikas parodė, kad teisingiau manė pastarieji[3].

Lietuvių patriotinės visuomenės nepasitenkinimas okupacine vokiečių valdžios politika nuolat augo. Prieš pereidamas į pogrindį, Lietuvių Aktyvistų Frontas bandė padėti gelbėti legaliu būdu — įteikdamas memorandumą, kritikuojantį okupacinę valdžią.

1941 m. rugsėjo 20 d. LAF įgaliotinis Kaune Leonas Prapuolenis per karo lauko komendantūrą įteikė LAF memorandumą reicho vyriausybei (datuotą 1941 rugsėjo 15). Memorandume buvo detaliai surašytos civilinės vokiečių valdžios daromos skriaudos lietuvių tautai ir pabrėžta, kad ,,memorandume nurodyti Lietuvos gyvenimo nenormalumai galėtų išnykti, jeigu būtų pripažinta tolimesnė Lietuvos valstybės egzistencija ir jeigu valstybiniam krašto gyvenimui vadovautų sava Vyriausybė. Toks yra visos lietuvių tautos karščiausias troškimas ir prašymas''[4]. Memorandumą pasirašė 30 žymiausių šios organizacijos ir buvusios Lietuvos Laikinosios vyriausybės narių. Naciai alergiškai sureagavo į LAF memorandumą. Kitą dieną, rugsėjo 21 gestapas užėmė

LAF štabo patalpas Kaune ir suėmė Leoną Prapuolenį. 1941 rugsėjo 22 A. von Rentelnas oficialiai uždraudė Lietuvių Aktyvistų Frontą ir konfiskavo jo turtą. L. Prapuolenis buvo išvežtas į Vokietiją ir uždarytas Dachau konclagery. K. Škirpos ryšių su vokiečių vyriausiaja kariuomenės vadovybe (OKW) dėka, 1942 m. L. Prapuolenį pavyko išlaisvinti iš konclagerio. Buvę LAF nariai perėjo į pogrindį, bet kaip vieninga kovos organizacija LAF nustojo veikti. Jis suskilo į keletą kovos organizacijų. Be to, pogrindyje savo veiklą atgaivino buvusios Lietuvos Respublikos politinės partijos. 1941 m. pabaigoje išryškėjo svarbiausios kovos (rezistencinės) organizacijos: Lietuvių Frontas (LF) ir Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjunga (LLKS). Po LAF uždarymo Lietuvoje legaliai dar veikė Lietuvių Nacionalistų partija (LNP).

1941 m. lapkričio mėn. LNP parengė savo „Pro memoria" reicho vyriausybei. Jos turinys buvo labai panašus į LAF parengtą rugsėjo 15 memorandumą. Vėl buvo surašytos nacių valdžios skriaudos lietuvių tautai ir buvo pareikšta: „Lietuvių tauta mano, kad tolimesnis civilinės Reicho valdžios vyravimas ir valdymas Lietuvos valstybės teritorijoje nėra būtinas, nes ji pati gali rasti ir savyje pakankamų jėgų reikiamą ir sutartą talkininkavimą pravesti, ir ji mano, kad civilinės Reicho valdžios atstovų buvimas nėra nei politiškai, nei ūkiškai tikslus ir naudingas, nes Lietuvos valstybė nebuvo ir nėra integrali Sovietų dalis, ir ji mato, kad civilinės Reicho valdžios atstovų pertvarkymai pakartotinai išmuša Lietuvos gyvenimą ir jos ūkį iš dabar neabejotinai reikalingų normalaus gyvenimo vėžių (...)

Lietuvių tauta laukia, kad artimiausioje ateityje D. Vokietijos jai bus pripažintas ir leistas atstatyti bei realizuoti jos suverenitetas, šiuo metu bent Lietuvos-Rusijos 1920 metų sutarties nustatytose rytinėse ir pietinėse Lietuvos sienose ir nusistovėjusiose vakarinėse Lietuvos sienose, kartu įgalinant ją, atitinkama ir sutarta forma, pakelti savo ūkinį pajėgumą, skirtą talkininkauti D. Vokietijos karui tęsti ir jį užbaigti (...).

LNP nori dabartyje ir ateityje valstybine plotme bendradarbiauti su D. Vokietija, bet ji niekados negalės sutikti su lietuvių tautos išnaikinimo ar išsklaidymo politika ir šioje plotmėje ji yra ir bus griežtai nacionalistinė — tai yra priešinga ištautinimui, deportacijoms ir Lietuvos teritorijos kolonizacijai"[5].

1941 m. lapkričio 11 d. reicho okupuotų rytų kraštų ministras Rosenbergas nusiuntė slaptą raštą Ostlando reicho komisarui H. Lohsei dėl Lietuvių Nacionalistų partijos. Rašte pabrėžta, jog vokiečiams nepriimtina bet kokios partijos buvimas. Todėl reikalinga imtis deramų priemonių Lietuvių Nacionalistų Partijai paleisti. Priemonių neteko ilgai laukti: 1941 gruodžio mėn. LNP buvo paleista.

Tautinės orientacijos lietuvių politikams visiškai paaiškėjo nacistų tikslai ir metodai. Legali opozicija

nacių režimui buvo neįmanoma. Visos patriotinės organizacijos ir institucijos buvo išvaikytos. Tautinis lietuvių pasipriešinimas nuėjo į pogrindį. 1941 m. pabaigoje pradeda kurtis nelegalios rezistencinės organizacijos ir sąjūdžiai. Pagrindinis šių organizacijų tikslas buvo okupacijos pašalinimas ir Lietuvos valstybės atkūrimas.

Kai civilfervaltungas uždraudė Lietuvių Aktyvistų Frontą, Lietuvoje faktiškai nebeliko jokių organizacijų, galinčių ginti tautos interesus ir priešintis okupantų politikai. Dėl vidinių tautinės orientacijos veiksnių prieštaravimų (tarp LAF ir LNP) nebuvo įmanoma sukurti vieningą rezistencinį sąjūdį, vienijantį įvairių pasaulėžiūrų tautines jėgas Lietuvos valstybingumo atkūrimui. LAF tipo organizacijos atgaivinimas dėl gilių prieštaravimų tarp krikščionių demokratų ir tautininkų-nacionalistų buvo neįmanomas. Buvę LAF nariai diferenciavosi pagal pasaulėžiūrinius ir partinius interesus: katalikiško sparno politikai ir ateitininkiškas jaunimas būrėsi į Lietuvių Frontą ir Lietuvių Vienybės Sąjūdį, o liberalaus nusistatymo tautininkai į Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungą. Liaudininkų ir socialdemokratų pakraipos politikai 1942 m. ėmė leisti slaptą *Nepriklausomos Lietuvos* laikraštį, žemesnio rango jaunesnieji karininkai K. Veverskio iniciatyva buvo agituojami stoti į slaptą karinę organizaciją — Lietuvos Laisvės Armiją.

Lietuvių Frontas (LF) — tapo tarsi organizacine ideologine LAF tąsa.

LIETUVIŲ FRONTAS

Idėjinės ištakos, programa, ateities vizijos

Lietuvių Fronto politinė programa ir pasaulėžiūra išsivystė iš Lietuvos Respublikos laikų modernios krikščioniškosios pasaulėžiūros intelektualų kūrybos. Didelę įtaką LF politinei filosofijai darė prof. Stasio Šalkauskio darbai (ypač studija ,,Momento reikalavimai ir principų reikalavimai,'' *Židinys*, 1926, Nr. 6-12) ir Juozo Keliuočio redaguojamas žurnalas *Naujoji Romuva*, kuris pasisakė prieš partines rietenas ir pasaulėžiūrų fanatizmą, už tautinį solidarumą ir pasaulėžiūrinę toleranciją, už kultūrinį suartėjimą su Vakarų Europa ir prieš slavų įtaką lietuvių tautinei kultūrai, ypač miesčionišką sustabarėjimą ir hedonizmą, už idealistinį ir intelektualinį veržlumą bei moralią politiką[6]. Vakarų Europos universitetus baigę jauni krikščioniškosios pasaulėžiūros intelektualai nustebino tuometinę Lietuvos visuomenę savo minčių šviežumu, erudicija ir politiniu aktyvumu. Šis krikščioniškų intelektualų branduolys, kuriam vėliau prigijo ,,36-tųjų metų generacijos'' vardas 1936 m. *Naujojoje Romuvoje*

paskelbė šešiolikos asmenų pasirašytą garsųjį manifestą „Į organiškosios valstybės kūrimą". Manifestą pasirašė tokios kylančios intelektualinės žvaigždės, kaip dr. Pr. Dielininkaitis, dr. A. Maceina, Z. Ivinskis, J. Ambrazevičius, I. Skrupskelis, J. Keliuotis, J. Grinius ir kt. Visi jie buvo nepartiniai. Minėtame manifeste buvo išdėstyta nauja valstybės koncepcija ir harmoningų valstybės bei individo santykių samprata. „36-tųjų metų generacija" laikėsi konstruktyvios opozicijos A. Smetonos autoritetiniam režimui, propagavo demokratines idėjas, tačiau kritiškai vertino ir Lietuvos partijų pasaulėžiūrinę neapykantą, propagavo nepasaulėžiūrinę politiką.

Manifestas „Į organiškosios valstybės kūrimą" skelbė: „Valstybės tikslas yra bendrasis gėris. Jis yra norma visiems: tiems, kurie valdo ir tiems, kurie yra valdomi. Visi tad valstybės daromi žygiai yra privalomi, jeigu jie yra daromi bendrojo gėrio dėlei. (...)Organiškoje valstybėje pilietis nėra aukojamas valstybei, nė valstybė nėra aukojama piliečiui. Ir valstybė ir pilietis, kaip individas, čia dirba žmogaus asmenybei (...) Pagal šią koncepciją, neturi būti naikinamos nei atskirų piliečių, nei valstybės teisės, bet viskas turi būti koordinuojama ir harmonizuojama"[7]. Manifeste buvo kritikuojama diktatūrinio tipo autoritetai. Pastarieji apibūdinami taip: „Autoritetizmo autoritetas yra asmeninis. Tai vado asmens valia. Autoritetizme vado asmuo faktiškai veikia ir įsakinėja savo vardu. Čia asmuo nusilenkia ne kuriam nors aukštesniajam pradui, bet kitam asmeniui, kuris šito nusilenkimo reikalauja tik savo vardu. Todėl ir visuomeniniame gyvenime šitoks autoritetas dažniausiai yra tik priverčiamoji galia, paremta fizine ar moraline prievarta"[8]. Šie žodžiai labai tiko anuometiniam A. Smetonos režimui.

Pirmosios sovietų okupacijos metu „36-tųjų metų generacijos" žmonės aktyviai dalyvavo Lietuvių Aktyvistų Fronto veikloje ir jo ideologijos kūrime (A. Maceina, Z. Ivinskis, R. Skipitis, adv. P. Katilius, dr. P. Karvelis ir kt.). Jaunosios kartos „krikdemų" propaguotos tautinio solidarumo ir pasaulėžiūrinės tolerancijos idėjos palengvino suburti visų ideologinių pakraipų (krikščionis demokratus, tautininkus, liaudininkus, socialdemokratus, voldemarininkus) žmones į vieną organizaciją — Lietuvių Aktyvistų Frontą. LAF vienijo visus Lietuvos patriotus, pasiryžusius kovoti su okupantais bolševikais. Nacistiniams okupantams užėmus Lietuvą ir paleidus Lietuvos Laikinąją vyriausybę bei LAF, aktyviausi krikščioniškojo nusistatymo politikai norėdami išlaikyti LAF tradicijas ir politines nuostatas, 1941 m. rudenį pradėjo kurti Lietuvių Frontą. Kaip rašė Juozas Brazaitis — Ambrazevičius, toks vardas pasirodė 1941 m. pabaigoje po vienu atsišaukimu prieš naująjį okupantą[9].

Lietuvių Fronto programa tęsė „36-tų metų generacijos" ir LAF

ideologiją. LF vadovybės nario Povilo Šilo teigimu, LF politinė platforma buvo grindžiama krikščioniška morale ir krikščioniška socialekonomine samprata. Artimiausias LF kaip ir kitų rezistencinių organizacijų uždavinys buvo kova už Lietuvos valstybės atkūrimą. Tolimesnis LF uždavinys buvo ,,krikščioniška demokratinė Lietuva su plačiai išvystyta ekonomika ir aukšta materialine ir dvasine kultūra. Visokios veiklos pagrindiniu principu buvo pripažintas žmogus kaip aukščiausia, nelygstama vertybe''[10]. 1943-1944 m. LF laikraštis *Į Laisvę* paskelbė seriją straipsnių ,,Į reformuotą demokratiją''. Šiame straipsnių cikle toliau buvo vystomos ,,Į organiškos visuomenės kūrimą'' idėjos, nagrinėjami būsimos nepriklausomos Lietuvos valstybinės santvarkos, socialinio teisingumo, ekonomikos ir religijos klausimai. Straipsnių autoriai teigė, kad ateityje ,,tie politiniai sambūriai, ar seni, ar nauji, kurie yra pagrįsti autoritetinio diktatūrinio režimo idėja, bus pasmerkti išnykti, o šiuolaikinėje visuomenėje daugiau simpatijų ras tie susigrupavimai, kurie savo siekimuose, arba programoje, reikšis su pažangia socialine, ekonomine ir kultūrine kūryba, savo taktikoje — kultūringu sugyvenimu su kitais politiniais sugrupavimais, savo organizacijoje — bus pagrįsti demokratiniu, t.y. ne iš viršaus užmestu geriausių žmonių iškėlimu į vadovaujančias pareigas''[11]. Straipsnyje buvo pažymėta, kad Lietuvos Respublikos laikų partijas vieną nuo kitos skyrė arba jungė požiūris į religiją. Nors valstiečiai liaudininkai savo ekonomine programa buvo artimesni krikščionims demokratams, bet dėl savo negatyvaus požiūrio į religiją ir Bažnyčią, jie visada blokavosi su socialdemokratais prieš katalikišką bloką. ,,Politinės partijos, — rašė *Į Laisvę*, — ir telkėsi į du būrius: vienos prieš religiją, kitos už ją. Dėl religijos ir ėjo politinė kova, kartais tiek žiauri, kad už bendro stalo su klerikalais jų politiniai partneriai sakė nesėsią''.

Straipsnio autorių nuomone, tokios kovos būtų galima išvengti, jeigu svarbiausias dėmesys nebūtų skiriamas religinės pasaulėžiūros problemoms. Tokios kovos galima išvengti abiems pusėms pripažinus: 1. religija yra pozityvus veiksnys, ir ji turi laisvę viešajame gyvenime reikštis; 2. religijos praktikavimas ar nepraktikavimas yra kiekvieno asmeninis reikalas. Tokiu būdu būtų sutaikyti tikinčiųjų ir netikinčiųjų interesai ir išlaisvinta energija socialinių ir politinių klausimų svarstymui. Šių klausimų svarstymas ir sudarytų partijų veiklos turinį. ,,Tas konkrečias problemas sprendžiant gali rasti bendrą kalbą ir katalikas, ir protestantas, ir laisvamanis. Socialiniais ekonominiais siekimais pagrįstuose politiniuose sąjūdžiuose galėtų tilpti ir tikintis ir liberalas. Mažėtų tada tarpusavio nesantaika, o kūrybinis darbas eitų sparčiau''[12]. ,,Į reformuotą demokratiją'' ciklo autoriai aptarė ne tik politinio-partinio

visuomenės susiorganizavimo, bet ir profesinio organizavimosi problemas. Kritiškai buvo įvertinta Lietuvos Respublikos laikų profesinių susivienijimų veikla, nurodyti jų trūkumai ir efektyvios veiklos sąlygos ir principai.

Socialinio aprūpinimo klausimais, „Į reformuotą demokratiją" autoriai teigia, kad valstybėje negali būti nė vieno neaprūpinto žmogaus. Norint pasiekti šį tikslą, valstybinį gyvenimą reikia organizuoti pagal šiuos principus:

1. Darbas statomas pirmoje vietoje, kapitalas arba nuosavybė tik antroje. Dirbti privalo visi. Darbas yra našta. Todėl jis turi būti padalintas visiems. Valstybėj neturi būti tokių, kurie per daug dirbtų, ir tokių, kurie visai nedirbtų.

2. Atlyginimas už darbą arba uždarbis yra apsprendžiamas žmogaus reikalų, kurie yra trejopi: asmens, šeimos ir profesijos. Kiekvienas turi gauti tiek, kad galėtų padoriai pragyventi pats, išlaikyti savo šeimą ir patenkinti savo profesijos reikalavimus. Todėl atlyginimas ateityje turi susidėti iš trijų dalių: pagrindinio atlyginimo, šeimos priedo ir profesijos priedo. (...)

3. Nedarbingumo atveju kiekvienas turi būti apdraustas. Tokie nedarbingi atvejai yra: liga, nelaimingi atsitikimai, invalidumas, senatvė ir nedarbas. (...) Todėl visais minėtais atvejais kiekvienas ir privalomai turi būti apdraustas. Draudimas geroje valstybinėje santvarkoje yra privalomas ir visuotinis.

4. Socialinė globa tų, kurie yra nedarbingi iš prigimties taip pat negali būti palaidai palikta. Valstybė turi žiūrėti, kad nebūtų elgetų ir valkatų. (...)[13].

Kultūros atžvilgiu, be kūrėjo asmens laisvės gerbimo, valstybė, LF ideologų nuomone, privalėtų laikytis šių principų: a) kultūros vertybės turi kuo plačiau pasklisti visuose tautos sluoksniuose; b) lietuvių kultūra turi pasiekti kuo aukštesnį lygį; c) tautinė kultūra turėtų įsijungti į tarptautinį gyvenimą[14].

Kalbėdami apie religijos vaidmenį valstybės gyvenime, LF ideologai stengiasi laikytis „aukso vidurio", nepritaria nei požiūriui į religiją kaip į grynai privatų reikalą, nei į piliečių valstybinį pajungimą Bažnyčios ir religijos reikalavimams. Manifesto autoriai mano, kad „tikėjimo laisvė ir įsitikinimų pagarba privatinėje srityje, parama kultūrinėje srityje, korektiški santykiai diplomatinėje srityje (su Vatikanu — past. A.B.), — štai tie principai, pagal kuriuos turės būti tvarkoma religija Lietuvos ateities gyvenime"[15].

Daugiausia dėmesio manifesto „Į reformuotą demokratiją" autoriai skyrė naujų politinių sąjūdžių analizei. Jų nuomone, ankstesnės Lietuvos partijos iki 1940 m. kūrėsi pagal ideologinius principus ir atskirų socialinių sluoksnių (pvz., ūkininkų) interesus. Valstybiniu požiūriu, toks politinių sąjūdžių susiorganizavimo pobūdis yra neracionalus, nes valstybė atstovauja ne kurį nors socialinį sluoksnį, bet visą

tautą. Valstybės uždavinys yra visų jos piliečių gerovė. Kiekviena, norinti valdyti valstybę partija, pirmiausia turi rūpintis visų gerove. LF ideologai pareiškė, kad „būsimajame nepriklausomame Lietuvos gyvenime tokių dalinių partijų ar sąjūdžių negalės būti, nes jie savo laiką yra atgyvenę. Ateitis turės iškelti tokius politinius vienetus, kurie turi tam tikras pažiūras į valstybę, į josios santvarką, į būdus ir priemones valstybės uždaviniams vykdyti, tačiau kurie atsiremia į visą tautą su visais jos luomais ir sluoksniais. Išskirtinis vieno kurio sluoksnio teigimas ateityje turės būti kvalifikuojamas kaip politinio nesubrendimo ženklas (...) Partija ar sąjūdis, kuris supranta savo misiją ir savo atsakingumą, gali atsiremti tiktai į visą tautą. Jo programa turi patenkinti ir apimti visus. Tik tokiam galima patikėti valstybės tvarkymą"[16].

Žvelgiant iš laiko perspektyvos, bandymas sukurti naujo tipo politinę organizaciją, kuri sugebėtų atstovauti visos tautos interesus, atrodo nerealus, totalitarinis ir pavojingas interesų įvairovei ir demokratijai. Tokio tipo organizacija galėtų būti sukurta ir efektyviai funkcionuotų ekstremaliose sąlygose, pvz., kai visai nacijai gresia išorinis pavojus (karas, okupacija ir pan.). Tačiau taikos ir demokratijos sąlygomis neišvengiama yra politinė diferenciacija. Nacių okupacijos metu brendo reikalas sukurti tokią instituciją, kuri vadovautų nacionalinio pasipriešinimo judėjimui, bet momento reikalavimų perkėlimas į pokarinės taikos sąlygas buvo nerealus net ir tuo atveju, jeigu Lietuva būtų iškovojusi valstybinę nepriklausomybę.

LF organizacija, spaudos leidimas ir platinimas

Lietuvių Fronto svarbiausi organizatoriai ir lyderiai buvo Lietuvos Laikinosios vyriausybės l.e. premjero pareigas Juozas Ambrazevičius ir vyriausybės ministras Adolfas Damušis, bei aktyvūs LAF nariai Antanas Maceina, Zenonas Ivinskis, prof. Pranas Padolskis-Padalis, prof. dr. Vladas Viliamas ir kt. žymūs kultūros ir politikos veikėjai. Visi jie nacių okupacijos metu dėstė Kauno Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose. LF vadas buvo J. Ambrazevičius, o jo dešinioji ranka doc. Adolfas Damušis, LF organizaciją sudarė du pagrindiniai skyriai: politinis-informacinis ir karinis. Vienas iš LF vadovybės (vyriausiosios valdybos) narių, nacistų okupacijos metu ėjęs Kauno apygardos teismo prokuroro padėjėjo pareigas, Povilas Šilas savo prisiminimuose teigia, kad LF organizacija buvo suskirstyta į Kauno, Vilniaus, Šiaulių, Panevėžio ir Marijampolės apygardas. P. Šilo liudijimu, Šiaulių apygardai vadovavo Šiaulių mokytojų seminarijos direktorius Adolfas Raulinaitis, labai išsilavinęs, studijavęs Vakarų Europos universitetuose. Bolševikams antrą kartą okupavus Lietuvą, A.

Raulinaitis liko Lietuvoje ir buvo saugumo suimtas.

LF Marijampolės apygardai vadovavo buvęs Klaipėdos sukilimo dalyvis Marijampolės cukraus fabriko vyr. inžinierius Vincas Seliokas. Jis subūrė bendraminčių būrelį Marijampolėje ir vadovavo slaptam civiliniam pasipriešinimui prieš nacius. Kartu su V. Selioku antinacinėje veikloje dalyvavo tuometinis Marijampolės banko valdytojas Kazys Grinas, slaptos spaudos platintojas Vincas Matulis, Romas Šatas (rūpinosi radijo imtuvais), Juozas Rainys, Marijampolės mergaičių gimnazijos direktorius Zigmas Masaitis ir berniukų gimnazijos direktorius Antanas Januševičius. 1943 m. kovo mėn. abu Marijampolės gimnazijų direktoriai buvo suimti ir išvežti į Štuthofo kanclagerį. Ten jie ir žuvo. LF Marijampolės apygardoje antinacinę veiklą organizavo 16-os žmonių branduolys. Gestapui nepavyko išaiškinti Marijampolės apygardos pogrindžio. Gimnazijų direktoriai buvo suimti ne už konkrečią veiklą, bet kaip bausmė už lietuvių SS legiono suboikotavimą. Ryšys tarp pogrindžio narių buvo palaikomas krivūlės principu. Pogrindžio žmonės turėjo savo inicialus, krivūlės nariai numerius. V. Selioko inicialai — I. C. (inžinierius cukrininkas), K. Grino — D.B. (direktorius banko), Z. Masaitis — D.M. (direktorius mergaičių) ir pan. Savo laiške knygos autoriui V. Seliokas aprašė LF-o Marijampolės pogrindžio veiklos mechanizmą: ,,Branduolyje'' reiškėsi 16-a ,,brandžių'' veikėjų. Jie visi, kaip jau minėta turėjo ,,krivūlinius'' — informacijos perdavimo eilės numerius. Taip, kad per minimalų laiką, būdavo galima perduoti ar gauti reikalingą informaciją bei perspėjimus ir į sueigą pakvietimus. Be to, kiekvienas jų turėjo savo aplinkoje patikėtinių būrelius su kuriais palaikydavo abipusę informaciją. Visi minėto branduolio dalyviai ir visi apygardos gyvenviečių įgaliotiniai turėjo savo inicialus. Pagal tuos inicialus siunčiant korespondenciją ar kviečiant pokalbiui telefonu sukuriami tam kartui reikalingi vardai ir pavardė, kad pavojaus atveju adresatas galėtų atsiriboti nuo korespondencijos.''

,,Ryšio palaikymui buvo panaudojami studentai ir vyresniųjų klasių moksleiviai. Mano paminėtas V. Matulis (jis su dviračiu nuvežė pogrindžio spaudą iš Marijampolės į Lazdijus — past. A.B.), — tai tik atskiras atvejis, kai jaunuolis nepalankiausiomis blogo oro sąlygomis, be jokio skundo ar svyravimo atlieka dvigubą 42 km kelionę, nuneša ir parneša reikalingą informaciją. O tokių patikėtinių buvo nemažai. Be paminėto dar J. Prapuolenis, V. Bazilevičius, Rainys ir kiti, kurių ir pavardžių šiandien negaliu prisiminti''.

V. Selioko liudijimu, Marijampolės frontininkai platino ne tik *I laisvę*, bet ir kitų pogrindžio organizacijų laikraščius — *Laisvės kovotoją*, *Nepriklausomą Lietuvą* ir kt. Slaptos spaudos dauginimo punktai buvo ne tik keliose kaimo

vietovėse, bet ir Marijampolėje (viena net cukraus fabriko patalpose). Spauda buvo dauginama rotatoriumi, dažus, popierių ir kt. spausdinimo priemones buvo stengiamasi įsigyti per nepažįstamus tarpininkus.

V. Selioko ir P. Šilo liudijimu, LF Panevėžio apygardai vadovavo Kaune gyvenęs Matas Martinaitis. Po karo jis buvo suimtas ir 10 metų kalėjo Sibiro lageriuose. LF Kauno apygardai vadovavo pats LF vadas J. Ambrazevičius (vienas iš jo slapyvardžių buvo „Kietis"). Iki šiol nėra žinoma, kas vadovavo LF Vilniaus apygardai. Kai bus prieinami VSK archyvai, galbūt bus galima detaliau išsiaiškinti Lietuvių Fronto organizacinę struktūrą ir personalijas.

LF vadovybė veikė per apygardų įgaliotinius, o pastarieji per savo įgaliotinius apskrityse ir valsčiuose. Marijampolės LF apygarda apėmė Marijampolės, Alytaus, Lazdijų ir Vilkaviškio apskritis. Kaip savo prisiminimuose rašo V. Seliokas, visur buvo laikomasi taisyklės, kad „niekas neturi pažinoti ar žinoti daugiau, negu jam tai būtina".

Lietuvių Fronto politinis-informacinis skyrius leido laikraštį *Į laisvę* ir organizacijos vidaus informacijai skirtą *Lietuvių Fronto biuletenį*. Be to, prie LF besišliejantys sambūriai leido slaptus laikraštėlius *Vardan tiesos, Pogrindžio kuntaplis ir Lietuvos Judas*.

Pirmasis *Į laisvę* numeris Kaune (1943 sausio 15 d.) išėjo 1200 egzempliorių tiražu, vėlesni 5-6 tūkstančių ir dar buvo dauginami rotatoriais Marijampolėje, Utenoje, Telšiuose ir kt. miestuose. Iš viso buvo išleisti 34 laikraščio numeriai. Paskutinis *Į laisvę* numeris Lietuvoje pasirodė 1944 birželio 20 d. (1944, Nr. 11-34).

Į Laisvę pradėjo redaguoti literatas Antanas Strabulis. 1942 m. jis studijavo Vilniaus universitete. 1942 m. pavasarį į Vilnių atvyko J. Ambrazevičius. Pasivaikščiojimo po Rasas metu jis prikalbino A. Strabulį persikelti į Kauną ir įsijungti į LF veiklą. 1942 m. rudenį A. Strabulis persikėlė į Kauną ir įsijungė į pogrindžio veiklą, pradėdamas redaguoti *Į laisvę*. A. Strabuliui talkininkavo buvusi Lietuvos Respublikos URM spaudos departamento direktorė Magdalena Avietėnaitė ir kunigas Antanas Šmulkštys (slapyvardis „Paparonis"). M. Avietėnaitė namuose klausė užsienio radijo informacijų anglų ir prancūzų kalbomis, o kunigas A. Šmulkštys lenkų ir rusų kalbomis. A. Strabulis gerai mokėjo vokiečių kalbą. Jo nuomone, objektyviausiai informaciją pateikdavo Turkijos radijas. Kalėdinį 1943 m. *Į laisvę* numerį redagavo žurnalistas Jonas Virbickas. LF spaudoje bendradarbiavo ir žinomas žurnalistas Julijonas Būtėnas. A. Strabulio teigimu, *Į laisvę* vedamuosius ir programinius straipsnius rašė J. Ambrazevičius. Laikraščio svarbiausias tikslas buvo lietuvių išsaugojimas savo tėvynėje ir nepriklausomos demokratinės Lietuvos santvarkos propagavimas. Vokiečiams likvidavus Lietuvos Vietinę Rinktinę, A.

Strabulis parašė atsišaukimą į Lietuvą atsiųstiems estų SS legiono kariams. Šį atsišaukimą į estų kalbą išvertė poetas A. Ranits. *Į laisvę* redaktorių A. Strabulį 1945 rugsėjo 8 d. suėmė sovietų saugumas. Dabar buvęs *Į laisvę* redaktorius gyvena Kaune. Slaptame vokiečių saugumo policijos ir SD agento „P" 1943 m. gruodžio 10 d. pranešime pažymėta, kad finansų generalinio tarėjo įstaigos bibliotekoje dirbantis studentas Strabulis platina nelegalią spaudą, o buvusio Lietuvos Respublikos banko direktoriaus Paknio sūnus, gyvenantis Kaune, Trakų gatvėje, įtariamas laikraštėlio *Kuntaplis* platinimu[18].

Aktyvus *Į laisvę* bendradarbis buvo ir inžinierius Antanas Šapalas. 1944 sausio mėn. nacistai jį suėmė ir išvežė į mirtininkų kamerą. Ten jis užsikrėtė dėmėtaja šiltine ir 1945 balandžio 19 d. mirė. 1989 m. A. Šapalo palaikai buvo atvežti į tėvynę (iš Lenkijos Pucko miesto) ir palaidoti Prienuose. Aktyviai rezistencinėje veikloje ir prieš bolševikus, ir prieš nacius dalyvavo kunigas Vytautas Pikturna. Gestapas jį suėmė ir po kalinimo įvairiuose kalėjimuose 1945 m. balandžio mėn. išgabeno į Dachau koncentracijos stovyklą. Greita karo baigtis išgelbėjo kun. V. Pikturną nuo mirties.

LF spaudos spausdinimą organizavo Povilas Malinauskas (1910-1957), okupacijos metais dirbęs Eltoje, ūkio dalyje. Jis taip pat prisidėjo ir prie *Lietuvos Judo* leidimo. JAV gyvenantis dr. Kazys Ambrozaitis prisiminimuose apie J. Brazaitį pažymi: „Vėliau susitikdavome (su J. Brazaičiu — Ambrazevičiumi — past. A. B.) tik sukilimo metu ir gana dažnai laike vokiečių okupacijos dirbant pogrindyje, kai reikėjo aptarti *Į laisvę* ir kitos pogrindžio spaudos reikalus ir patarimo dėl ryšių su kitais miestais ir apskritimis. *Į laisvę* tik spausdinau ir verbavau platintojus. Redakcijoje nedirbau, tik kartais kai ką parašydavau *Judui*[19]. Vokiečių saugumo policijos ir SD 1944 gegužės mėn. pranešime pažymėta, kad 1944 gegužės 19 buvo suimtas pagrindinis *Į laisvę* ekspeditorius Svilas, tačiau jam pavyko pabėgti. Iš jo pažįstamų ratelio suimti 6 žmonės[20]. Tačiau gestapui nepavyko surasti LF spaustuvės ir *Į laisvę* leidėjų.

Lietuvių Fronto biuletenis (LFB) pradėtas leisti 1942 m. rotatoriumi. Iki 1943 m. vasaros ėjo nereguliariai, 4-6 puslapių apimties. Nuo 1943 m. pabaigos buvo leidžiamas kas 10 dienų, 16 psl., 600 egzempliorių tiražu. Biuletenis buvo skirtas LF narių informacijai. Biuletenį nuo 1944 m. pradžios redagavo J. Kakarieka. Sugrįžus bolševikams, „LFB" dar trumpai buvo leidžiamas miškuose[21]. Biuletenyje bendradarbiavo J. Ambrazevičius, J. Būtėnas, A. Strabulis ir kt. A. Strabulio teigimu, 50 „LFB" egzempliorių buvo siunčiama Lietuvos Laisvės Armijai. Vokiečių saugumo policijos ir SD informatoriaus pranešime apie lietuvių rezistentų pogrindį minimas ir

Lietuvių Fronto biuletenis: „Iš išleisto lietuvių karių fronto biuletenio Nr. 15 (29) matyti, kad jis savo žinių bagažu labai turtingas. Būnant vienoje didesnėje kompanijoje teko nugristi tokį pasikalbėjimą iš asmenų, kurių vienas buvo iš katalikiškosios partijos. Jis pareiškė, taip pat ir kiti priėjo išvados, kad katalikų minėtas biuletenis toks geras išeina tik dėka to, kad biuletenis gauna žinias tiesiog kaip stenogramas iš Lietuvos Tarėjų posėdžių. Katalikams tokias stenografuotas žinias duoda Tarėjas Matulionis (finansų generalinis tarėjas Jonas Matulionis — past. A. B.). (...) Iš to katalikų biuletenio kitas žinias jau perspausdina kiti laikraštukai. Katalikų biuletenis spausdinamas tik vadovaujantiems[22].

Aktyviai rezistencinio pogrindžio veikloje dalyvavęs Liudas Dambrauskas savo prisiminimuose „Gyvenimo akimirkos" (I dalis, p. 166-168) daug vietos skiria slaptai lietuvių spaudai. Jis rašo, kad pagrindiniai laikraščiai, atstovaujantys mūsų visuomenę, buvo: *Į laisvę*, *Nepriklausoma Lietuva* ir *Laisvės kovotojas*. Nelegalioji spauda finansiniu požiūriu išsilaikę skaitytojų aukomis. Kad tikrai aukojami pinigai pasiekia tikslą, laikraštėlio gale buvo skelbiama, pagal sutartus slaptažodžius, aukotojų sąrašas ir pinigų suma.

Nelegalios spaudos platinimas vyko organizuotai — pasinaudojant pašto, policijos pareigūnų, net atsakingų saugumo darbuotojų paslaugomis. Kiekvienas didesnis Lietuvos miestas turėjo atsakingą platintoją, kuris savo ruožtu naudojosi vietos gyventojų parama. Valdžios atstovams, o ypač įtartiniems asmenims, buvo gabenama spauda į namus — į spaudos dėžutę. Čia daugiausia pasitarnaudavo studentai ir laiškanešiai. Ypač Kauno laiškanešiai noriai padėdavo. (...) Vilniaus ir Kauno miestuose platintojai buvo parenkami pagal darbovietas. Pavyzdžiui. Kauno universitete, profesūros tarpe už nelegalios spaudos platinimą buvo atsakingas doc. Kazys Baršauskas (tarybiniais laikais tapęs Kauno Politechnikos Instituto rektoriumi), aktyviai dalyvavo Kaune nelegalios spaudos platinime astronomas Antanas Juška, matematikas Pranas Dailidė, Juozas Rainys.

L. Dambrausko liudijimu, Kėdainių mieste ir apskrityje nelegalios spaudos platinimui vadovavo vietinės lietuvių saugumo policijos viršininkas. Kad tarp lietuvių saugumo policijos pareigūnų buvo ir savo tautos patriotų, liudija ir šis gestapo informatoriaus pranešimas: „Lietuviško saugumo tarnautojai platina slaptus atsišaukimus. Areštavus ką nors iš lietuvių, visi bėga pas lietuviško saugumo tarnautojus, kad jie eitų pas vokiečių saugumo valdininkus užtarti. Vokiečių saugumas tegu būna su lietuvišku saugumu atsargus, nes lietuviai dirbdami saugume viską perduoda visuomenei. Pavyzdžiui, platino praeitą savaitę laikraštukus saugumo tarnautojas Pakarna. Dėl grąžintų iš Vokietijos darbo stovyk-

Vienas iš kryžių, spontaniškai pastatytų Medininkų žudynių aukoms. Nuotr. M. Ambrazaitienės.

lų negerai, kad jie grįžę viską papasakoja. Pavyzdžiui, šiomis dienomis yra grįžęs katalikų veikėjas Telksnis iš Vokietijos stovyklos ir susitikęs su draugais gavo iš jų daug užuojautų ir šiltų patarimų ir iš tos kompanijos kur girdėjo kalbantis su Telksniu vienas asmuo pasakojo nebūtų dalykų. Tad su paleistais atsargiau, nes čia jie tampa propagandos ir kančių dievukais, kurie grįžę iš Vokietijos''[23].

Vladas Telksnys kartu su 15 rezistencinės spaudos darbuotojų 1943 balandžio mėn. gestapo buvo suimtas ir išsiųstas į Štuthofo koncentracijos stovyklą. Lietuvių visuome-

nės pastangomis 1943 gruodžio mėn. suimtieji buvo sugrąžinti į Kauno kalėjimą ir netrukus paleisti. (past. A.B.).

Vokiečių saugumo policijos ir SD Lietuvoje 1944 birželio 23 pažymoje (Vermerk) rašoma: „Sužinota, jog Šančių kailių apdirbimo įmonėje „Liūtas" dirbantys Ksaveras Paškevičius, Jonas Dižys, Pranas Girdvainis įmonėje platina nacionalistinius nelegalius laikraštėlius *Nepriklausoma Lietuva, Lietuvos laisvės kovotojas (turi būti Laisvės kovotojas* — past. A.B.) ir *Į laisvę*. Pagrindinis platintojas yra Jonas Dižys. Toje pačioje įmonėje dirba Dominykas Vanšteinas, atneša ir platina nelegalius laikraščius įmonėje, parašytus mašina ir padaugintus aparatais"[24].

Liudas Dambrauskas savo prisiminimuose rašo, kad vokiečių okupacijos metais jam tekę gyventi į Sibirą išvežto prof. Pr. Dovydaičio namuose. Kartu gyveno ir daug aktyvių pogrindžio veikėjų. Tai buvo ateitininkai: B. Stasiukaitis, A. Bendinskas, J. Kižys, V. Čyvas, A. Matukynas, P. Rasutis. Jie davė toną visos Lietuvos katalikiškojo jaunimo veiklai. Dambrausko nuomone, ant jų pečių didžia dalimi gulėjo ir *Į laisvę* ir *Kuntaplio* leidimas. Apskritai LF veikloje labai aktyviai ir masiškai veikė studentai ateitininkai.

Panaudoti šaltiniai

1. K. Škirpa, „Sukilimas", Washington 1973, p. 498-9.
2. Ten pat, p. 500-2.
3. J. Brazaitis, „Raštai" VI, Chicago, p. 106.
4. K. Škirpa, „Sukilimas", p. 539.
5. Civilinės valdžios (Zivilverwaltung'o) archyvai, (toliau CVA), f. R-1520.
6. V. Vaitiekūnas, „Lietuvių Fronto priešistorė", *Į laisvę*, 1984, Nr. 91.
7. *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 8.
8. Ten pat.
9. J. Brazaitis, „Srovė ir uola", *Atgimimas*, 1990, Nr. 34.
10. Citata iš P. Šilo dar neskelbtų atsiminimų.
11. *Į laisvę*, 1943, Nr. 21.
12. Ten pat.
13. *Į laisvę*, 1943, Nr. 23.
14. *Į laisvę*, 1944, Nr. 24.
15. *Į laisvę*, 1944, Nr. 25.
16. *Į laisvę*, 1944, Nr. 27.
17. Neskelbtų prisiminimų rankraščiu p. P. Šilas maloniai leido pasinaudoti šios ruošiamos knygos autoriui.
18. CVA, f. R-1399.
19. *Į laisvę*, 1989-90 žiema, Nr. 107.
20. A. Damušis, „Lietuvių pogrindis vokiečių saugumo dokumentuose", *Į laisvę*, 1983, Nr. 88.
21. Lietuvių Enciklopedija, XVI tomas, p. 130.
22. CVA, f. R-1399.
23. Ten pat.
24. Ten pat.

UŽSLĖPTO DIEVO LIBERALIZMAS

VYTAUTAS VOLERTAS

Intelektualinio užsiangažavimo apyskaita

Atkreipkime dėmesį į mūsų išeivijos liberalų politinę apyskaitą, duotą *Akiračiuose* (1991 m. gegužės mėn.). Rašo Algirdas J. Greimas, Lietuvos Mokslų Akademijos narys, straipsnyje ,,Liberalinės mintys'':

> ,,... tuo tarpu, kai Aktyvistų Frontas Lietuvos nepriklausomybę ,,atstatė'' Berlyne, 1941 m. gale susikūrusi Lietuvos kovotojų sąjunga nuo pat pradžių buvo antinacinis judėjimas, tučtuojau užmezgęs ryšius su Stockholmu ir Londonu, griežtai pasisakęs prieš SS legiono formavimą, už gen. Plechavičiaus Rinktinę ir jos paleidimą. VLIKą 1942 m. įsteigė ,,liberalinis sparnas'', nuo tautininkų iki socialdemokratų, o ,,krikščioniškasis sparnas'' prie jo prisidėjo tik 1943 m. — šios datos irgi reikšmingos. Rusams artėjant, VLIKas suiro, liko tik Laisvės kovotojai, o Vokietijoje 1945 m. susikūrė nauja ,,krupavičinė'' VLIKo versija. Pirmuosius ryšius su priešsovietine rezistencija Lietuvoje atstatė irgi Laisvės kovotojai (Drunga ir Deksnys), ir tik po to jau istorija susikomplikavo. Tai, žinoma, smulkmenos, bet jos dažnai primirštamos nuopelnų priskirstymo aukcione''.

,,Idėjinės kovos epizodai jau gerai žinomi: ,,Mintis'', ,,Šviesa'', ,,Rezistencijos Santarvė'', ,,Santara'', ,,Meimenys'', A. Mackaus Fondas, ,,Akiračiai'' — tai vis ta pati kūrybinių jėgų telkimo ir **intelektualinio** (mano pabraukta, -V.V.) užsiangažavimo tradicijos nenutraukta grandinė. Du masiniai judėjimai atžymi tą bendrą, per 25 metus vestą liberalinę kovą. Tai, iš vienos pusės, V e i d u į L i e t u v ą: pastovus politinis užsiangažavimas pirmoje vietoje konkrečia akcija padėti tautai, prieš tuos patriotus, kurie atsisakė ,,ben-

---

Paskaita, skaityta 1991 metų Lietuviškųjų studijų savaitėje, įvykusioje Dainavos stovyklavietėje, Michigano valstijoje.

drauti'' su sovietiniu režimu, smerkdami mus kaip ,,komunistus''. Tai, iš kitos pusės, Šviesos-Santaros rengiami kasmetiniai Tabor Farmos suvažiavimai, jau nebe politinė, o kultūrinė veikla, suburianti šimtus rašytojų, menininkų ir mokslininkų, išauginusi virš 80% egzilio intelektualų. Ne dalyvių skaičius — o jis didelis — čia svarbus, o jų kūrybinė kokybė, užtat ir ,,liberaliniai'' leidiniai vieninteliai prilygsta europietiškus, Vakarų standartus. Taip jau kartais atsitinka, kad vieni kuria Mokslų Akademijas be mokslininkų, o kiti ruošia mokslininkus be Akademijų''.

Štai koks šiame straipsnyje yra pateiktas netolimos istorijos vertinimas. Reikia prisiminti, kad jį pasirašė Lietuvos Mokslų Akademijos narys. Nepaaiškinta, kaip istorija susikomplikavo po Drungos ir Deksnio. Neišryškintas skirtumas tarp bendravimo ir bendradarbiavimo su Lietuvos okupacinėmis jėgomis. Nežinia, ar egzilio intelektualų statistika yra tiksli. Straipsnyje yra keletas užuominų Brazdžioniui, pvz., ,,Tačiau aš jį (klausimą, -V.V.) statau kreipdamasis ne į tautą, kaip tai mėgsta pranašai...''. Arba: ,,...tauta, kuri anaiptol nebuvo ‚GPU užguita' ''. Išeivijos liberalinio sparno darbų apyskaitoje Lietuvos Mokslų Akademijos narys praleido Vyčio gretinimą su supuvusiu arkliu; Antano Sniečkaus paskelbimą Vytautu Antruoju; idėjų generavimo savinimąsi liberalams, o juo-

Vytautas Volertas. Nuotr. V. Maželio.

do darbo bei piniginės aukos perleidimą kitiems; Lietuvos valstybės žlugimo beveik džiugų priėmimą todėl, kad ją 1940 okupavo bolševikai, religijas laiką nuodais. Tai juk buvo vieši pareiškimai, gal netyčiomis išsprūdę, bet mano neišgalvoti. Reikėtų gal juos pamiršti? Bet kai liberalų autorius manipuliuoja Brazdžionį, galima pagerbti ir jų šauklius be manipuliacijų.

Dėmesin stringa A. J. Greimo titulo naudojimas. Liberalai titulų nevengia, nors jais išsiskyrimas iš visuomenės nepabrėžia liberalinio kuklumo, o pasididžiavimą. Jei kas kolegijėlėje moko studentus ,,Was ist das'', tasai jau profesorius. Kaip ir bolševikinėje sistemoje: bernužė-

lis, vos baigęs universitetą ir ten dėl politinių nuopelnų likęs dirbti laborantu, jau taria — „mes, mokslininkai". Daugelis šios senos mados, titulavimosi, atsisakė. Tačiau kitiems ji patinka.

Kokie šiandienos uždaviniai laukia liberalų? Štai jie, cituojami iš to pačio straipsnio:

> „...dalyvauti, kišantis į tautos „vidaus" reikalus, nebijant susitepti rankas, o svarbiausia — sakant ‚visą teisybę'. Mes visi sutinkame, kad lietuviškasis liberalizmas visų pirma atpažįstamas kaip tolerancija, tačiau toji tolerancija — tai ne atlaidumas kito nuodėmėms, ne nuolaidumas ‚vedlug šventos ramybės", o aktyvi, reali tolerancija, visas gyvenimo ir elgsenos stilius, bendraujant žmogui su žmogumi, sakant tiesą ir reikalaujant tiesos. Tolerancija — tai ne pakanta, o demokratiško gyvenimo atmosfera".

Labai gerai. Bet iš tikrųjų — kas yra lietuviai liberalai? Ar jie seka Anglijos, Ispanijos, Belgijos liberalus? Ūkiniai liberalai, ar idėjiniai? Ar yra atstovaujami Liberalų Internacionale? Jei save laikytų amerikietiškojo tipo liberalais, negalėtų ypatingai didžiuotis. Šie neišsigins bolševizmo „Mitlaeufer'ių' rolės. Amerikiečiai liberalai ryžtingai maskavo didžiulius Maskvos nusikaltimus prieš liberalizmą. Kiek mūsų išeivijos liberalai respektuoja asmens teises, ir kas šiandien iš mūsų tų teisių negina? Kas neigia sąžinės, spaudos, žodžio, tikėjimo laisves po žiaurios marksistinio bolševizmo pamokos? Sunku pasakyti, kas yra lietuviai liberalai išeivijoje. Žinome kai kuriuos iš vardų ir veidų, tačiau jų siekių į visumą sujungti nemokame. Kažkodėl jie yra nepatenkinti lietuviškuoju gyvenimu ir jaučiasi lyg nuskriausti. Visuomenės judėjiman jungiasi sunkokai dėl savo išdidumo, kartais net šypsnį keliančio.

Skausmingo liberalų rūpesčio deklaravimas *Akiračiuose* grasina nerodyti atlaidumo nuodėmėms, tačiau nepasakoma, kas yra laikoma nuodėme. Pataikavimas okupantui, kaip darė Sniečkus, Gedvilas ir daugelis kitų? Doro — ne šovinistinio — patriotizmo išmetimas iš kūrybos, iš gyvenimo? Džiaugsmas, kad okupantas gerokai aplamdė tokias institucijas, kaip Katalikų Bažnyčią? O gal grįžimas prie religijos yra nuodėmė?

Vargeta Dievas, bet galingi asmuo ir kūryba

Akiračių apyskaita su intelektualine statistika, nors ir Lietuvos Mokslų Akademijos nario paruošta, nėra nei pilna, nei tiksli. Juk visi matome, kas yra padaryta, kaip, kiek ir kieno padaryta. Yra ir bus daugiau apyskaitų ir statistikų, rimtesnių. Vis dėlto, rūpi paklausti, kas yra intelektualas ir kas nusprendžia, kad jis yra toks? Pats asmuo, nuo kalnelio šūktelėjęs, o gal jo mama? Žinome ir pirmųjų ir antrųjų, todėl ne kiekviena statistika tikime.

Nagrinėdamas dabartinius Lietu-

vos gyvenimo bruožus, autorius randa ir šį: „Grįžimas prie religijos, dažnai prie labiausiai atgyventų, ‚lenkiškų' jos formų, atpalaiduoja nuo bet kokių sąžinės sąskaitų suvedimo, sodindamas prie bendro stalo ir niekšus, ir pusniekšius, ir padorius žmones".

Atkreipiame dėmesį: religija, ypač krikščionybė su Katalikų Bažnyčia, lietuvių liberalų yra minimos lyg su baime ir nepasitenkinimu. Niekšai ir pusniekšiai per religijos kaltę su dorais sėdi prie stalo. Tomas Venclova štai ką sako:

„Esti dar ir kitoks fundamentalizmas, plaukiąs iš Katalikų Bažnyčios. Sunkiai kentėjusi Stalino laikais, beveik izoliuota nuo pasaulio, Bažnyčia nė pati to nenorėdama išsaugojo Lietuvoje anachroniškų bruožų, kurie gali virsti (nors turbūt dar nevirsta) visuomenės gyvenimo stabdžiu". (*Draugas*, 1991.05.4).

Kokiu stabdžiu ji yra arba bus? Kad siekia visuomenėje sunaikinti melą, vagystes, žudymus, girtuokliavimą, korupciją? Kad iš narkotikais užterštų akligatvių stengiasi išvesti jaunimą? Kad vedybas laiko šeimos kūrimu, o ne proginiu pasigulėjimu? Lietuvos Bažnyčia dar nespėjo galvos iškišti pro fizinius ir moralinius griuvėsius, stokoja šviesesnių žmonių ir kunigų (dabartinių tarpe dar yra vienas kitas iš NKVD akademijos), ir ši institucija jau tampa pavojinga?

Štai *Draugas* (1991.06.29) paskelbė buvusios Lietuvos komunistų ir dabartinės Lietuvos demokratinės darbo partijos profesorių Genzelio ir Minkevičiaus suformuluotus pasisakymus dėl padėties Lietuvoje:

„Lietuvoje siaučia ‚dešiniųjų' ‚autoritarizmas', ‚vulgarus provincializmas', ‚chunveinbinizmas'." (...) „Antikomunistinis, antinomenklatūrinis, antiviršininkiškas bruzdėjimas iškelia ‚nemokšas', skriaudžia ‚išsilavinusius' nomenklatūros narius".

Ar nomenklatūros narių išsilavinimas nesigretina su *Akiračių* autoriaus akcentuotu liberalų intelektualumu? Judita Vaičiūnaitė, kalbėdama apie naujo Lietuvos gyvenimo srovę ir į paviršių išneštus kai kuriuos nelogiškumus, taria:

„Negalima be saiko spaudą užpildyti vis tais pačiais vardais — Vydūno, S. Šalkauskio, A. Maceinos" (...) „Suvokiu katalikybės misiją pasauly, man artima krikščioniškos meilės samprata, ypač sava katalikų architektūra, dailė, muzika, ilgiuosi geros religinės poezijos. Bet man sunku širdim priimti tą pompastišką ceremonialą, inkvizicijos atošvaistais dvelkiantį grasinimą varganam žmogui" (*Pergalė*, 1990 nr. 10).

Prasikiša perdėjimas. Daug iš mūsų sekame Lietuvos spaudą. Kur ji buvo be saiko užpildyta Vydūno, Šalkauskio, Maceinos vardais? Todėl nelengva tikėti, kad šiandien Lietuvoje jaučiama inkvizicija, kad grasinama varganam žmogui. Jei taip iš tikrųjų būtų, reikia susirūpinti? O gal dar ne. Bet iš kur at-

siras Vaičiūnaitės krikščioniška meilė, dailė, muzika, jei bus neigiama pati krikščionybė, ją gretinant su grasinimu varganam žmogui?

Mūsų liberalai taria, kad ,,vertybių skalėje pirmenybę atiduoda avangardinei kūrybai, tolerancijai, žmogui''. Bet propaguodami avangardinę kūrybą atmeta tautinį, ideologinį, religinį ‚mesijonizmą' . Tada savaime kyla klausimas — kas gi lieka kūrybai? Kas ji iš tikrųjų yra? Lietuvos Liberalų sąjungos vadas Vytautas Radžvilas sako, kad ,,Lietuvos liberalų sąjunga pirmenybę žada teikti asmeniui''. Esą ,,jo interesams turi tarnauti socialinės ir politinės institucijos''. Taip rašo *Tėviškės žiburiai* (1991, nr. 3) apie V. Radžvilo pasisakymus Lietuvos Liberalų sąjungos Vilniaus steigiamajame kongrese 1990.11.24.

Klausėme, kas yra intelektualas, dabar klausiame, kas yra avangardinė kūryba ir asmuo? Kodėl Amerikos liberalai vengė pasisakyti prieš SSSR, kur asmuo buvo mažesnės vertės už sraigtelį? Kuo tada šie liberalizmai skiriasi? Juk ir lietuviai liberalai išeivijoje vengė naudoti ‚okupacijos' terminą, apie Lietuvą kalbėdami. Labai, labai reikia avangardinės kūrybos ir asmens pirmumo apibrėžimų, nes tie patys žmonės, šias dvi sąvokas propaguoją, kai kur neigia kūrybinių galių elementus ir tyli, kai yra niekinamas žmogus.

Pasisakymai išeivijos ir Lietuvos spaudoje, kontroliuojamoje liberalų, Dievą stumia užkampio varguolių tarpan. Bet asmuo ir kūryba jiems yra du gyvenimo aristokratai.

Kaip nors be Įgaliotinių

Dar nedaug praėjo laiko nuo tų dienų, kai vyskupus atstojo Įgaliotiniai religijos reikalams. Šios srities specialistų dar yra gyvų. Pasiklausius liberalų išsitarimų religijos linkme, susidaro įspūdis, kad vėl tiems garsiems Įgaliotiniams gali atsirasti darbo. Lietuvoje save liberalais laikančių turėtų būti apstokai. Tai mažiausiai pavojaus komunistų diktatūrai sudarę žmonės. Net mūsų *Akiračiai* su *Metmenimis* ten neskubėdavo slėptis.

Viskas atrodytų daug tvarkingiau, jei būtų galima kaip nors be tų Įgaliotinių išsiversti. Mane truputį stebina liberalų baimė religijų atžvilgiu, nes tik dėl šios jų baimės negaliu savęs liberalu vadinti. O gerbiu visas laisves, kurias ir jie gerbia. Jei užslėpčiau Dievą, — nuo jų nesiskirčiau. (Tiesa, dar reikėtų ir ‚patriotizmo'' žodžio vengti.) Bet koks tada būtų liberalizmas, jei reikėtų įsitikinimus slėpti?

Gal cituoti niekšai ir pusniekšiai, religijos atvesti prie bendro stalo, yra liberalų nepakantos priežastis? Jei Lietuvoje iš tikrųjų taip yra, su tokia religija reikia ką nors daryti. O gal čia praeitis atsiliepia? Jeigu Bažnyčia vėl taptų Metrikacijos įstaiga, kur netikintieji privalo krikštyti vaikus, būtinai turi bažnytiškai tuoktis ir laidotis, tokia Bažnyčia keltų legalinę netvarką. Jei netikinčio maži vaikai būtų verčiami mokytis specifinių krikščionybės tiesų, ši prievarta varžytų netikinčių tėvų teises. Bet juk patyrėme, kad Dievas nėra vinis, kūjeliu galvon

įkalamas, o ir Bažnyčia šios rūšies kalves beveik uždarė. Katalikų Bažnyčia, kaip ir kitos religijos, bus visuomenės gyvenime egzistuojanti nuotaika. Kodėl turėtume dėl to nuogąstauti?

Ne su vienu lietuviu, save laikančiu liberalu, pakalbu ir bičiuliškai, ir ‚intelektuališkai'. Jie iš manęs, ‚tikėlio', akyse nesišaipo, negundo atsisakyti tikėjimo ir niekad netaria, kad ši ar ana religija pasižymėtų kaip pažangos stabdis arba jų laisvės varžtas. Todėl šių draugų draugai, religijos pusėn mėtą žvairius žvilgsnius ir neigiamai kalbą ne apie kokią nors religijos detalę, bet apie religijas aplamai, kelia rūpesčio. Toks jų poelgis jau veda skiriančią sieną. J. Šliūpo laikai, kai tikintieji buvo laikomi atsilikėliais ir pajuokos objektais, jau praėjo. Liko daug tyčiomis įžeistų žmonių, bet kai buvo reklamuojamas dr. Šliūpui paminklas, tie jo įžeistieji ir įžeistųjų vaikai tylėjo.

Rašytoja Jurga Ivanauskaitė taria: „Sugrįžimą iš netikėjimo, taip pat iš svetimų, dažniausiai rytietiškų tikėjimų į krikščionybę, laikyčiau esminiu momentu dvasiniame Lietuvos jaunimo gyvenime. Taip yra šiandien".

Tad Lietuvoje yra ir šitokių nuomonių, besiskiriančių ir nuo Mokslų Akademijos nario, ir nuo T. Venclovos. Reikėtų ‚realios' tolerancijos? Bet tolerancija yra tik pakanta. Atrodo, čia turėtume vadovautis kažkuo stipresniu už toleranciją — nepastebėjimu. Kai gerai kaimynystėje su kuo nors sugyvename, o tasai mūsų kaimynas turi ilgą nosį ar atsikišusias ausis, su juo kalbamės, bičiuliaujamės ir šių kitiems keistenybėmis atrodančių ženklų nepastebime, nes vertiname žmogų, o ne jo atskirus fizinius bruozus. Liberalas, sąžinės laisvės ir asmens gerbėjas, taip privalėtų žiūrėti į religiją, iš anksto jos neįtarinėdamas. Tokiu keliu tolerancija pereitų į nepastebėjimą.

Į standartus be intelektualų

Daugiausia nepasitikėjimo rodoma Katalikų Bažnyčiai. Ji viena iš krikščionybės skiriama nepageidautinų faktorių būrin. Vadinama archaiška ir atsilikusia. Ar taip yra, staiga nepatikrinsime. Reikia ne vieno Lietuvoje iš vargo besikeliančios Bažnyčios poelgio įvairiose situacijose, kad turėtume pilnesnį vaizdą ir galėtume spręsti apie jos archaiškumą, atsilikimą. Kitaip tariant, reikia laiko. Kas jau šiandien ją smerkia, smerkia ankstyvai.

Žinoma, Bažnyčia ir jos nariai turėtų stengtis, kad nuo ‚Vakarų standartų'' neatsiliktų. Vakarų standartais laikome tik tai, kas yra surišta su atsakomybe ir dora. Netikinčio akims atrodys, kad tai yra varžoma tikinčiojo asmens laisvė. Bet tikintysis nei vagystės, nei abortų, nei svetimoterystės kol kas atskiromis laisvėmis nelaiko. Asmens laisvę jungdamas su atsakomybe, šių pseudo-laisvių jis nesutinka arba jų išsilenkia.

Tačiau Lietuvoje Bažnyčios vadovybė, įskaičiuojant kiekvieną dva-

1991 studijų savaitėje, Dainavoje. Iš k. — J. Ardys, M. Mikalajūnas, V. Volertas, K. Skrupskelis, V. Vardys, J. Kojelis, K. Ambrozaitis. Nuotr. V. Maželio.

siškį, turbūt sutinka, kad su šventinimu kartu eina darbas, pagalba vargdieniui, atsisakymas iš seno užsilikusios išskirtinės padėties, dvasiškiams taikytos ir anksčiau kai kurių mielai priimtos, bendravimas ir bendradarbiavimas su visuomene. Štai ir yra ‚Vakarų standartai', nepamirštant neginčytinų faktų, kad teologiją gali suprasti ir pasauliečiai. Bažnyčios vyriausybė, daugiau vadovaudama, mažiau valdydama, neatsiliks iškylančių problemų sprendimuose.

Viena dvasiškija nepajėgs į visus klausimus laiku ir tinkamai reaguoti. Pasauliečių pagalba jai bus neišvengiama. Ar tos pagalbos ieškos? O gal net siūlomos nepriims?

Tiesa, religijai šalti liberalai pasiėmė 80% išeivijos intelektualų. Jie gal taip daro ir Lietuvoje. Iš likusių 20% kas nors priklauso dar pilnai su liberalais nesusiliejusiems socialdemokratams, tautininkams ir kitiems susibūrimams. Taigi katalikams daug nelieka. Ką darysime, darbuosimės paprasti žmogeliai, rankomis susiėmę, į ‚standartus' lipsime be intelektualų, trumpiausio kelio ieškodami. Ir atrasime, nors mūsų standartai tuo skirsis, kad jie nesitrauks nuo atsakomybės.

Man atrodo, kad nuo dvasiškijos ir tikinčiųjų pasauliečių sandaros priklausys, ar Lietuvoje turėsime matomo ar užslėpto Dievo visuomenę. Nuo šios sandaros priklausys ir tikinčiųjų intelektualų procentas ir lietuvių liberalų požiūris į tikinčiuosius. Turiu labai daug vilčių, kad ir šiandien liberalai yra gerokai šiltesni religijai, kaip tyčiomis ar netyčiomis prasitaria.

POVILAS ŽUMBAKIS

DĖL LIETUVOS KONSTITUCIJOS PROJEKTŲ

Šios vasaros Lietuviškųjų studijų savaitėje, Dainavoje, adv. Povilas Žumbakis skaitė paskaitą apie konstitucijos paruošiamuosius darbus ir jau paskelbtus projektus. Čia yra prelegento paskaitos minčių santrauka.

Valstybės konstitucija yra tam tikra sutartis tarp valdžios ir tautos, apribojanti valdžios galią, nustatanti jai teisines ribas ir apsaugojanti žmonių teises. Valdžia neturi teisės tautai nustatyti valdymosi sistemos, tauta pati turi teisę parašytą konstituciją priimti ir patvirtinti.

Šiuo metu Lietuvoje buvo paskelbti 4 naujos konstitucijos projektai: Landsbergio sudarytos komisijos AT projektas, kairiųjų frakcijos projektas, Advokatų sąjungos-filosofų projektas ir projektas, paruoštas amerikiečių teisininkų Wyman-Johnson.

Wyman-Johnson projektas daugiau ar mažiau propaguoja Amerikos valdymosi sistemą su daugeliu liberalinių programų, kurios ne visos Lietuvai būtų priimtinos. Šis projektas turėtų būti studijuojamas, bet tai nereiškia, kad jis būtų pritaikomas Lietuvai. Lietuva pati turi ilgų šimtmečių valdymosi tradicijas, ji pati turi pareikšti pasauliui, kaip ji galvoja tvarkytis.

Advokatų-filosofų projekte iškeltas vienas teigiamas principas. Ten ypač pabrėžta teisinė jury (prisiekusiųjų) sistemos galia ir reikšmė.

Labiausiai Lietuvoje diskutuojami projektai yra, be abejo, Aukščiausiosios Tarybos ir kairiųjų frakcijos projektai. Jie iš dalies panašūs. AT projekte didesnės teisės suteikiamos prezidentui, o kairiųjų — vyriausybei ir parlamentui. Tačiau blogai, kad abiejuose projektuose norima nustatyti tautai valdymosi sistemą. AT projekte net ir teisinė sistema priklausytų nuo prezidento, kuris galėtų turėti lemiamą įtaką teismams. Abu projektai į konstituciją įjungia daugelį bereikalingų dalykų, pvz., ekonominių, darbo bei nedarbingumo, atostogų, socialinio draudimo ir kt. nuostatų, kurie paprastai turėtų būti tvarkomi ir reguliuojami įstatymais. Tokie įstatymai gali būti keičiami, susidarius naujoms sąlygoms, o konstitucija turi būti pastovus ir nekeičiamas (arba tik labai retai keičiamas) dokumentas, nustatantis rėmus valdžiai, nusakantis, kokios jos teisės, kurias tauta jai suteikė.

Žmonių teisės abiejuose projektuose apribojamos. Pvz., apribojama net informacijos rinkimo ar platinimo teisė. Abu projektai kalba apie specialius dekretus ar aktus, kuriais valdžia ar prezidentas galėtų tam tikrais atvejais riboti ar atimti žmonių teises. Tai yra neteisinga ir kartu pavojinga.

Lietuvos konstitucija turėtų būti pagrįsta tautos pripažintais demokratiniais principais, žmogaus teisių gerbimu. Gal geriau būtų neskubėti

KOKIOS KONSTITUCIJOS REIKIA LIETUVAI?

ALGIRDAS STATKEVIČIUS

Šiuo metu Lietuvoje vyksta naujos konstitucijos suformulavimo procesas. Kaip rašė *Draugas* (1991.V.11), patarėju Lietuvoje dirbo net ir JAV konstitucinės teisės advokatas Barnabas Johnson, kuris Bostone 1991.III.24 d. lietuviams sakė: ,,Mes esame Lietuvai pristatę išsamų konstitucijos projektą. Pabrėžiu, jog tai labai išsamus konstitucijos planas — konstitucijos kurią mes rekomenduotumėme Lietuvai ir bet kokiai tautai..."

Pasakyta buvo gražiai. Tačiau gyvenimo supratimas ir konstitucijos, kaip pagrindinio įstatymo, tikslas yra vienoks JAV-bėse, kitoks Europoje, o dar kitoks — Lietuvoje.

Šiandieninėje Lietuvoje — V. Landsbergio vadovaujamame parlamente — į gyvenimą bei į ateitį žvelgiama beveik pilnai bendražmogiškai, kai tuo tarpu Vakaruose yra labai gausu siauražiūriškumo, nors gal ir skirtingo, negu Rytuose. Todėl taip pat Lietuvoje pabuvojusi Lowry Wyman ne be nusivylimo sakė, kad tenai dirbant jai tekę dalyvauti diskusijose, kur buvo griežtai pasisakyta, kad Amerikos modelis visai netinkamas. *(Draugas,* 1991.V.11).

Tas pat Barnabas Johnson savo nuomonę toliau dėstė tokiais žodžiais: ,,Lietuva nori nepriklausomybės, kad galėtų gyvuoti kaip

---

konstituciją rašant, neskubėti paskelbti skubiai parašytos, bet blogos. Geriau konstitucijos iš viso neturėti, negu turėti blogą. Juk, pvz., tokia Anglija ar Izraelis konstitucijos neturi, o valdosi įstatymais ir tradicija. Atrodo, kad ypač kairiųjų frakcijos žmonės nori konstitucijos rašymą ir priėmimą paskubinti. Gal jie ima pavyzdį dar iš Sovietų Sąjungos laikų, kai jos konstitucija buvo dažnai keičiama ir niekas jos nesilaikė.

Visi paskelbtieji projektai rodo gilų juos rašiusiųjų galvojimą. Visi, kurie juos rašė, ir dar kiti, turėtų būti suburti į bendrą komisiją, kaip prieš 200 metų tokia grupė žmonių, uždaryta rašė Amerikos konstituciją. Į šią komisiją reikėtų sukviesti geriausius talentus iš teisininkų, filosofų, politikų, kurie paruoštų bendrą projektą ir leistų tautai nuspręsti ir patvirtinti. Šiuo metu svarbiau Lietuvoje giliau suprasti žmogaus teisių svarbą, paruošti įstatymus joms apsaugoti, o su konstitucijos rašymu neskubėti.

kultūra, bet ji turi daugiau negu tai pasakyti. Ji turi pasakyti, kad nori būti *moderni konstitucinė demokratija...*'' (Ten pat).

Kaip jis supranta žodį ,,moderni'' — gal pilnai yra aišku vien tiktai jam pačiam. Tačiau konstitucijų kūrimo mene moderniškumas nėra svarbiausias faktorius.

JAV jau nuo seno gali girtis ,,modernia konstitucine demokratija'', kaip ir daug kitų, gana didelių laipsniu amoralų gyvenimo būdą turinčių valstybių, pirmoje eilėje didžiųjų. Didžiųjų pagal gyventojų skaičių ir teritoriją, bet ne pagal dvasią.

Visi labai gerai žino, kad JAV, kaip ir komunistinė Sovietų Sąjunga *ekonominius bei politinius interesus dažnai stato aukščiau už moralinius. Tuo pasireiškia jų dvasinis giminingumas.* Todėl tampa visiškai aišku, kodėl JAV-bėms dažnai buvo artimesni koloniališkai-imperiniai Gorbačiovo siekiai, negu Lietuvos, norinčios iš vergijos išsivaduoti.

Praeitais metais teko matyti labai taiklią šiam atvejui skirtą karikatūrą. Joje buvo pavaizduotas kartuvėse kabąs žmogus (Lietuva). Kitas žmogus (JAV) sako: ,,Sir, aš pasiruošęs jums padėti, bet pirmiau išlįskite iš kilpos!'' Todėl manau, jog nedaug klysta tie, kurie tvirtina, kad JAV išdavė visus, išskyrus bolševikinę Rusiją.

Remdamiesi ,,modernia konstitucine demokratija'', amerikiečiai, lygiai kaip ir bolševikai, atsisakė dėstyti etiką mokyklose. Daugybė faktų kalba, kad JAV kol kas dar tebėra tiktai žemesniajame dvasinio išsivystymo laipsnyje: *ji yra dar tiktai politikos šalimi,* bet toli iki to, kad taptų moralės šalimi. Panašią dvasinę krizę pergyvena ir kitos ,,modernios konstitucijos demokratijos'' šalys Vakaruose ir Rytuose.

Tėviškės Žiburių vedamajame (1991.IV.9) buvo konstatuotas toks nemalonus faktas: ,,Sąmonėn jaugo neteisybių, žiaurumų ir sugyvulėjimo tikrovė — mitinguose garbinama naujojo pasaulio statyba. (...) Neapykantos ir vienvaldystės geismo šioje planetoje dar apstu. Vargu ar visa tai kada nors pasibaigs''. Reikia pasakyti, jog kol abejotinis vertės demokratija bus atiduodamas prioritetas prieš moralę, kaip beveik be perstojo buvo iki šiol, tikrai tai niekados nesibaigs. Taigi *gyvenimas reikalauja mažiau modernumo vaikymosi, o daugiau dėmesio moralei.*

II

Kai kam iki šiol kyla klausimas: kas yra svarbesnis dalykas — demokratija ar moralė? Demokratija, jeigu ji yra žemos kokybės — visuomet ardo moralę, smukdo žmogų ir gyvenimą. Tuo tarpu moralė demokratijos niekados nearodo. Priešingai — ją sutvirtina, palaiko, daro tokią, kokia ji privalo būti. Tikroji demokratija, savo esmėje, yra viena iš laisvės formų. Ji, kaip ir kitos laisvės formos, savo veikloje niekados neturi teisės išeiti iš moralės jai leistų ribų, o tuo pačiu ir iš teisingumo leistų ribų.

Vien liūdesį kelia tai, kad blogybės vertę turinčių ir moralės reikalavimų nepaisančių demokratijų buvo prikimšta visa ilga žmonijos istorija. Nei kiek negeresnė yra ir dabartis. Geru negatyvios konstitucinės demokratijos pavyzdžiu gali būti ,,nauju mąstymu'', ,,moksline politika'' ir ,,realia filosofija'' pagrįsta, JAV remiama gorbačiovinė ,,demokratija''. 1990.I.11 d. Vilniaus Kuro aparatūros gamyklos darbininkams Gorbačiovas sakė, kad reikia vengti trenkti kam nors per galvą ar kibti į atlapus. Be to jis užtikrino: ,,Mes vis dėlto laikysimės kitų metodų: politinių, demokratinių, viešų, civilizuotų'' (*Tiesa*, 1990.I.13). Tačiau visi žino, kaip ,,civilizuotai'', vos už kelių dienų, veikė Gorbačiovo giriama ,,demokratija'' Baku mieste, kur iš karto atsirado virš 1000 naujų nekaltų žmonių kapų. Taip pat visi gerai žino ką lygiai po vienerių metų ir (1991.I.11-13 d.) gorbačiovinė ,,demokratija'' darė Kruvinojo Sekmadienio metu Vilniuje, o greitai po to ir Rygoje. Šie faktai įtikinamiausiai parodė, kad gorbačiovinė ,,demokratija'', kaip anksčiau buvusi lenininė ir stalininė, buvo visiems laikams užrakinta nacionalinės vergijos raktu imperijos išsaugojimo naudai.

Gorbačiovas 1990.I.12 d. Šiaulių darbininkams sakė: ,,Liaudies dalyvavimas politiniame procese — tai yra demokratija.'' Tačiau ar didelis liaudies procentas ,,guldo galvą'' už visuomeninę-politinę moralę? Ar tam yra pasiryžęs M. Gorbačiovas ir visi kiti šiandieniniai žmonijos likimą lemiantieji? Noromis-nenoromis juos visus tenka priskirti tamsiosios minios kategorijai, besirūpinančiai vien siauru savo egoistinių interesų tenkinimu, su panieka žvelgiančiai į visa tai, ką šviesiejidorieji žmonijos protai laiko pačiu švenčiausiu dalyku.

Yra žinoma, kad *senovės graikai tamsios minios valdžią vadino ne demokratijos, o jos tikruoju vardu — ochlokratija*. Vien tiktai tokio vardo yra verta plėšikaujanti, tankais važinėjanti ir taikių bei ramių žmonių kraują laistanti gorbačiovinė, o taip pat daugelio ,,laisvojo pasaulio'' valstybių ,,demokratija''. Ir V. Landsbergis neseniai sakė, kad ,,Vakarų demokratijos kalba pro mūsų pečius į veidą už mūsų. Jos nežiūri mums į akis'' (*Draugas*, 1991.V.11)

Per visus praeities amžius daugumos šalių demokratijose vadais buvo išrinkti ne moralės kelią rodą išminčiai, o nekenčią visų tų, kurie nori eiti į ateitį ,,vien takais dorybės''. Todėl susumavus ilgų amžių moralės reikalavimų nepaisančios demokratinės veiklos rezultatus mes matome, kad ji žmonijai atnešė daugiau žalos, negu naudos. Ir tai yra savotiškai normalu, nes *moralės diktato reikalavimų nepaisanti demokratija*, nors ji būtų vadinama ,,modernia'' ar ,,konstitucine'', *visuomet daugiau tarnauja blogiui bei antikultūrai, kaip gėriui — kultūrai*.

Paimkime kad ir tokį konkretų atvejį: penkios Antrąjį pasaulinį

. . . Konstitucija be moralės dominavimo joje — tai gyvenimas be kultūros . . .

karą laimėjusios valstybės jau beveik pusę amžiaus vykdo amoralizmu paremtą blogio diktatą Jungtinių Tautų Organizacijoje. Jos tenai privilegijavo save pastoviomis Saugumo Tarybos narėmis. Ir faktiškai jos tapo bolševikijai visai panašiu ,,politiniu biuru'', aukščiausia vertybe laikančiu ne moralės reikalavimus gerbiančią demokratiją, ne žmonių ir tautų neatimamas teises, o įvairius savo egoistinius interesus, patologines realijas ir pan.

Visi gerai žinome, kiek ir kokios naudos žmonijai davė tokia aukščiausiame pasaulio forume nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki dabar veikianti ,,demokratija'': iš beveik 5000 didelių ir mažų pasaulio tautų save ten atstovauti tegali vos apie 160! Visos likusios yra atstumtos, pavergtos, bebalsės beteisės, bevertės bei neturinčios teisės egzistuoti.

Kol demokratija nebus priversta paklusti besąlyginiam moralės diktatui, tol ji, vietoje gelbėjimosi rato rolės, lošė nusiskandinimui palengvinti skirto girnų akmens, pririšto prie visuomenės kaklo, rolę.

Paryžiuje gyvenantis prof. A. J. Greimas sako: ,,Šiandien demokratijos supratimas Europoje priklauso nuo to, *kaip bus suderinta politika su morale:* šia prasme Baltijos kraštai yra testas, visos Europos laboratorija. Baltijos klausimo sprendimas užangažuoja Europos ateitį ir žmonijos laisvę'' (*Gimtasis kraštas* 1991.I.31)

Demokratija gali turėti aukštą vertę tiktai ,,vien takais dorybės'' ištikimai einančių žmonių visuomenėje. Pagal Sokratą ,,Gerbti reikia ne minios, o protingų žmonių nuomones''.

Žmonijai reikalinga tiktai tokia demokratija, kuri vadovautusi gėrio principu. Tiktai tokios, o ne ,,modernios'' demokratijos pagalba galima apvalyti gyvenimą nuo kančių ir gėdos, nuo neteisingumo ir nesveikos logikos, nuo nežmoniškumo praktikavimo bei visų tragiškų to pasekmių.

Demokratija (net ir pati geriausia) niekados nebus didžiuoju žmonijos idealu, kokiuo yra moralės reikalavimus realizuojanti kultūra. Vakarų moderniose konstitucijose ir pasaulinėje politikoje viskas yra priešingai.

Demokratija visados bus tiktai viena iš priemonių siekiant strateginio kultūros kūrimo idealo. Kitaip sakant, demokratijai visados bus skirta lošti vien paklusnios tarnaitės rolę žmogaus ir jo gyvenimo sąlygų sunormalizavimo procese, o aukščiausios bei atsakingiausios pareigos visuomenės organizme bus pilnai patikėtos moralei. Moralinėje domokratijoje kalbėti moralės vardu (bet ne neaiškią vertę turinčiu ,,liaudies'' vardu) turi įgaliojimą kiekvienas pilnai doras žmogus,

siekiantis užtikrinti bendražmogiškąsias teises visiems ir visur. Tą „įgaliojimą" kiekvienam duoda visų bendroji motina gamta ir jos Kūrėjas.

III

Moralė kaip mokslas — tai išmintingo elgesio teorija. Gi moralė praktiniame veikime — tai elementarų kultūringumą reiškiąs išmintingas elgesys nieko bloga sau ir kitiems nedarymo formoje.

Moralė praktiniame veikime — tai be kita ko — pirmiausia demokratija, kurioje sprendžiamą balsą turi ne būtinai balsavusiųjų dauguma, bet būtinai teisingumas, daugumos ar mažumos pavidale. Moralė praktiniame veikime — tai žmoniškumas ir taika, tiesa ir laisvė, kultūra ir normalūs žmonių bei tautų tarpusavio santykiai, materialinė ir dvasinė gerovė. O taip pat besąlygiškai užtikrintas žmonijos egzistencijos pratęsimas. Trumpai pasakius, moralė teikia visa tai, ką geriausio, ką švenčiausio gali turėti žmonija.

Moralė yra galinga intelektualinė jėga ir niekuo nepakeičiama dvasinė ašis, sukanti apie save visą labai sudėtingą bei tobulai veikiantį kultūros kūrimo mechanizmą, kurio kiekvienas krumpliaratis suka gretimai esančius, o šie toli ir toliausiai esančius. Tai valstybės bei žmonijos socialinio organizmo normalų funkcionavimą privalanti užtikrinti jėga. Todėl ir valstybės konstitucija privalo būti ne kuo nors kitu, o vien tiktai konkretizuota, praktinei veiklai pritaikinta, morale.

Konstitucija yra per daug svarbus dalykas, kad į ją būtų galima žvelgti neatsakingai, kaip daugumoje atvejų buvo ir yra daroma plačioje pasaulinėje praktikoje. Amoralumus toleruojanti konstitucija praktikoje reiškia žemos dvasios žmonių valdžią, nešančią visuomenei kančias ir begalinį vargą, psichines, moralines bei fizines ligas, nenormalų gyvenimą bei priešlaikinę mirtį daugumai žmonių. Konstitucijos, kokia ji privalo būti, pareiga — įteisinti ne neaiškią vertę turinčią demokratiją, bet moralės diktatą, reikalaujantį iš žmonių ir tautų labai nedaug: *darant gera, nieko bloga nedaryti sau ir kitiems.* Moralė savo esmėje — tai kultūros kūrimo dvasia. *Konstitucija be moralės dominavimo joje — tai gyvenimas be kultūros,* tai šlubuojantys visuomenės žingsniai neišbrendamo liūno linkui. Tai teisingumo alkiu persunktos visos dienos ir naktys. Tai modernios konstitucinės demokratijos vardu pridengta gėda. Tai „normalu", jei toje visuomenėje viskas nenormalu.

Konstitucija privalo būti pagrindiniu instrumentu įgyvendinti moralės reikalavimus ir ginti tiktai kultūrą kuriančias jėgas — normalų žmogų ugdančius ir normalias gyvenimo sąlygas formuojančius elementus. Ji privalo nepalikti vietos antikultūrą (nedorą žmogų ir nenormalias gyvenimo sąlygas) norinčioms kurti jėgoms. Moralės dvasia persunktai konstitucijai nepaklusti niekas neturi teisės. Joje

leminamą ir paskutinį žodį, visados privalo turėti ne „modernios demokratijos" principai, o vien moraliniai principai. Labai svarbu, kad konstitucinė demokratija kartu būtų ir moralinė demokratija.

IV

Kad Lietuva būtų geriausia, kokia ji tiktai begali būti — visas jos gyvenimas (kaip niekur dabarties pasaulyje!) turi būti pagrįstas natūraliu gamtos ir jos Kūrėjo pagrindiniu įstatymu — morale. Morale pagrįsta Lietuvos konstitucinė sistema turi vesti paskui save ir morale pagrįstą auklėjamąją, teisinę, politinę, kaip ir visas kitas socialinio tautos organizmo sistemas.

Lietuvos konstitucija turi atitikti Lietuvos Himno pagrindinį reikalavimą, kuris yra išreikštas tokiais žodžiais: „Tegul tavo vaikai eina vien takais dorybės". Šie kiekvienam labai gerai suprantami žodžiai (švenčiausi žodžiai, kokius kada nors galėjo ištarti žmogaus lūpos!) — tai ne vien kvietimas atsisakyti visų nedorybės šunkelių, ne vien liepimas, bet ir reikalavimas moralę laikyti tikruoju ir niekuo nepakeičiamu žemiškuoju dievu. Tai taip pat kvietimas atsisakyti nuo politinio, ideologinio, religinio, klasinio, nacionalinio ar bet kokio kitokio fanatizmo, nuo siauražiūriškumo. Tai — Žemei ir Dangui labiausiai priimtinas kvietimas.

Aukščiau paminėta Lowry Wyman sakė, kad *„JAV-bių konstitucija draudžia remti religiją"* (*Draugas*, 1991.V.11). Lietuvos konstitucija neturėtų sekti blogais pavyzdžiais ir čia. Lietuva turi eiti ypatingai doru, o tuo pačiu ir ypatingai šventu keliu. Religija, kuriai moralė ir Kristaus labiausiai reikalaujama artimo meilė yra svarbiau negu davatiški fanatizmas, kuri supranta, kad gelbstinčios rankos yra šventesnės už besimeldžiančias lūpas, daug prisideda prie aukščiausio žmonijos idealo — kultūros — kūrimo, turi būti remiama visomis jėgomis.

Aukščiau paminėtas Barnabas Johnson sakė, jog nepriklausomybės siekianti tauta „turi aiškiai nurodyti, kodėl ji tos nepriklausomybės siekia. Nemanau, kad praėjusių metų Kovo 11-tosios paskelbimas pakankamai gerai tai padarė. (...) Lietuva turi aiškiai nurodyti, kodėl ji nori būti nepriklausoma" (*Draugas*, 1991.V.-11). Lietuva nori būti nepriklausoma dėl daugelio savaime suprantamų priežasčių. Pirmiausia dėl to, kad (1.) Tebesitęsianti moderniosios vergijos epocha turi būti kuo greičiau likviduota ir tuo išvaduotos visos pasaulio tautos. (2.) Kiekvienoje pasaulio tautoje pilnu šeimininku turi būti ne iš kažkur atsibastę plėšikai-užkariautojai, kaip dabar yra daugumoje pasaulio tautų, o čia — savo istorinėje teritorijoje — nuo amžių gyvenanti tauta. (3.) Kiekviena pasaulio tauta privalo turėti galimybę netrukdomai siekti aukščiausio žmonijos idealo — kurti kultūrą — t.y. vykdyti gamtos ir jos Kūrėjo jai uždėtą misiją.

Studijų savaitėje, Dainavoje. Iš k. — V. Ročiūnas, dr. A. Damušis ir V. Volertas. Nuotr. J. Baužio.

Tam įvykdyti, Lietuvos Respublikos konstitucijoje, be daugelio kitų, turėtų būti ir tokie, ar jiems panašūs, įrašai:

1. Pagrindinis valstybės uždavinys ir aukščiausias tikslas — kurti kultūrą — aktyviai realizuoti visuotinį gėrį (Siekti normalaus žmogaus ir normalių jam gyvenimo sąlygų bei likviduoti visuotinį blogį (nutraukti nenormalaus žmogaus ir nenormalių gyvenimo sąlygų formavimą).

2. Jaunimo ir suaugusiųjų auklėjimas turi atitikti Lietuvos Himno reikalavimus ir tuo būdu siekti, kad visi eitų „vien takais dorybės", bei kad to pasekmėje visus visados lydėtų šviesa ir tiesa.

3. Valstybės kontrolę vykdančių organų pati svarbiausia ir todėl pirmaeilė pareiga be perstojo įdėmiai sekti, kad nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje būtų kuriama tiktai kultūra ir niekados pseudokultūra ar antikultūra.

Nei valstybės vadovai, nei bet kuris valstybės pilietis niekados neturi užmiršti, kad konstituciniu būdu įteisinus amoraliją — neišmintingo elgesio žmonių daugumos demokratiją, vėl bėgs dešimtmečiai ir šimtmečiai, persunkti bereikalingos žmogaus kovos su žmogumi, lydimi vargo, kančių ir priešlaikinės mirties.

1991.V.16

PRISIMENANT DAUMANTĄ

Juliaus Kelero pokalbis su Nijole Bražėnaite

Julius Keleras: *Kokiomis aplinkybėmis Jūs susipažinote su Juozu Lukša, kurį Lietuvos skaitytojai tikriausiai geriau žino pagal vieną iš daugelio jo slapyvardžių — Daumantas?*

Nijolė Bražėnaitė: 1948 m. buvau Paryžiuje ir tikrai gerai net neatsimenu, kas mane supažindino su Juozu Lukša. Galbūt dr. S. Bačkis. Tikrai žinau, kad mes susipažinom Paryžiuj: tai laikais dirbau Šv. Antano ligoninės kraujo banke. Prieš pat man susergant tuberkulioze aš gana sunkiai tenai dirbau. Atrodo, susipažinau su Juozu vasarą, turbūt liepos mėnesį. Iš pradžių aš apie jį nieko nežinojau. Ir ar tik ne tuo laiku Paryžiuje maišėsi Jonas Pajaujis ir Petras Vilutis. Ir dabar, kai kalbu, per miglas prisimenu, kad Petras Vilutis mus tikriausiai supažindino. Už tai mes jį pavadinom piršliu. Petras gyveno Paryžiuje jau kurį laiką, tad retsykiais visi pasimatydavom, paskui, kai su Juozu daugiau susidraugavom, susitikdavome ir vieni, nors iš tikrųjų tuo metu mums labai mažai susitikti teko, kadangi Juozas tuo metu buvo ypatingai užimtas. Aš niekad jo net ir neklausiau, ką jis daro. Žinojau, kad buvo prasiveržęs iš Lietuvos su tam tikra misija, kurią jis norėjo šventai atlikti. Jis siekė sukurt ryšius tarp partizanų judėjimo Lietuvoj (turėjo užduotį prasiveržt pro geležinę uždangą) ir susirišt su Vakarais. Žinoma, pirmiausia jis susisiekė su Vliku, o per Vliką — su amerikiečiais. Papasakojęs jiems apie aktyvų pasipriešinimą prieš komunistus Lietuvoje ir taip pat atlikęs savo kitas misijas, apie kurias aš net ir dabar nežinau, jis turėjo surasti būdą, kaip vėl sugrįžt į Lietuvą. Kiek man žinoma, jis

---

Į Laisvę Fondas rengiasi išleisti Lukšos-Daumanto laiškų Nijolei rinkinį. Tuo metu jis gyveno Vakaruose ir buvo ruošiamas grįžimui į Lietuvą. Knygą redaguoja J. Keleras. Čia spausdinamas pokalbis, paimtas iš rengiamos knygos.

Kalnuose su draugais 1950 metais. Iš k. — Julijonas Butėnas, Nijolė Bražėnaitė, prel. Kapočius, Birutė Prapuolenienė, Juozas Lukša.

mėgino grįžt ir per prancūzus, ir per anglus, kol galų gale pasitaikė amerikiečiai, kurie sudarė sąlygas jam ir jo grupei su parašiutais nusileisti į Lietuvą. Tačiau tas atsitiko praėjus dvejiems metams po mudviejų pažinties.

O tuo tarpu 1948 m. lapkričio mėnesį gana sunkiai sirgau Paryžiuje, toje pačioje ligoninėje, kur ir dirbau. Liga kankino pusę metų. Juozas mane retkarčiais aplankydavo, tik labai retkarčiais, kadangi jis visada kur nors turėjo važinėt ir toliau vykdyt savo uždavinius. Aš niekad apie tai jo neklausinėdavau ir, manau, tai jam patiko. Aš niekad neklausiau, nei kur jis būna, nei su kuo. Man buvo aišku, kad jis turi itin svarbius uždavinius, ir juos gerbiau. Nesikišau į tai visiškai, ką, beje, jis savo laiškuose, rašytuose man, gana dažnai pabrėždavo. Ypač tuomet, kai buvau išsiųsta į sanatoriją visiems metams, Juozas man rašė labai dažnai: kartais kasdien, kartais į savaitę, taip kaip jam išeidavo. Vieną tik kartą buvo mane aplankęs. Sanatorija buvo gana toli, prie Mont Blanc, prie Šveicarijos

Nijolė ir Daumantas Tuebingene 1950 m. Gretimame psl. — Lietuvos partizanų vadų pasitarimo metu. Daumantas priekyje, kairėje. Tikslus laikas nežinomas.

pasienio. Kuomet aš apsveikusi grįžau į Tuebingen'ą, mūsų ryšys tapo gana gilus, nors ir buvo platoniškas. Tai nebuvo paprasta susižavėjimo meilė, kadangi daugiausia mes bendraudavom per laiškus, kurių dėka, aš manau, geriau pažinau Juozą. Aš niekad nemaniau žiūrėti į ateitį taip, kad jį sulaikius nuo jo misijos ar padarius iš to didelę kančią dėl mudviejų atsiskyrimo. Taigi, kuomet grįžom į Tuebingen'ą, tapo aišku, kad mes esam vienas kitam skirti. Nutarėm tuoktis. Tas buvo labai sunku, kadangi jis visą laiką buvo ruošiamas kelionei į Lietuvą, jis niekad negalėjo pasakyti, kur jis yra, nes tai buvo susieta su didele ir gilia paslaptim. Nepaisant to, Juozas visada surasdavo būdų parašyt arba paskambint iš kur nors labai paslaptingai. 1950 m. liepos 23 d. prelatas Krupavičius mus surišo Tuebingen'e. Po to už savaitės jis turėjo visiškai išvykt ir toliau būti ruošiamas ir treniruojamas. Niekas nežinojo, bent aš nežinojau; tam tikri žmonės, aišku, žinojo, kuomet tiksliai jis bus nuleistas su parašiutu į Lietuvą.

Tas faktiškai įvyko 1950 m. spalio mėnesį. Po to aš nieko iš jo negirdėjau, išskyrus tai, kad gruodžio mėnesį atėjo trys užšifruoti laiškai, kuriuos reikėjo dešifruoti. Perdaviau juos tam tikriems asmenims, dabar net neatsimenu kam, bet tą užduotį atlikau, nesupratau nieko, kas tuose laiškuose buvo parašyta, nes jie buvo parašyti tam tikru raktu. Paskui šešerius metus aš vis tikėjausi, kad Juozas yra kur nors gyvas ir nieko apie jį nežinojau. 1953 m. į Reutlingen'ą atvyko kongresmanas Kersten, turėdamas užduotį išnagrinėti Latvijos, Estijos

ir Lietuvos prijungimą prie Sovietų Sąjungos. Atvyko susitikti su daugeliu pabėgėlių iš tų trijų kraštų. Lankėsi daugelyje pabėgėlių stovyklų, rinko žinias apie sąlygas, kuriom pabėgėliai buvo pasitraukę, ką jie žino apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos prijungimą prie Sovietų Sąjungos.

JK: *Ar Jūs pati asmeniškai buvote pažįstama su kongresmanu Charles J. Kersten'u — radikaliu antikomunistu, priklausiusiu konservatyviajam senatorių R. Taft ir J. McCarthy respublikonų sąjungos sparnui? Įdomu taip pat, kaip Jūs pati pasiekėte Amerikos pakrantę?*

NB: Aš turėjau puikią progą susipažint su kongr. Ch. J. Kersten'u, kadangi jo atvykimo metu dirbau sekretore Vlike. Nors jau turėjau medicinos diplomą, baigiau mokslus Innsbruck'e 1947 metais, bet Austrijoje šioje profesijoje man, kaip ir daugeliui kitų lietuvių, nebuvo jokios vilties dirbti, kadangi mes nebuvome Austrijos piliečiai. Man bedirbant Vlike, iš Milwaukee atvyko kongr. Ch. J. Kersten, nepaprastai įsigilinęs į komunistų okupaciją ne tik Pabaltijo kraštuose, bet ir į Kinijos komunistinę revoliuciją. Šis žmogus aštuoniasdešimt trečiojo kongreso metu buvo pasiūlęs rezoliuciją įsteigti Komitetą Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacijai tyrinėti. Kongresmanas ieškojo žmonių, kurie galėjo paliudyti okupaciją, trėmimus į Sibirą, pabėgėlių pergyvenimus; jis praleido Vokietijoje kelis mėnesius, bevažinėdamas po tremtinių stovyklas.

Tuo metu aš gana tampriai susi-

pažinau su jo šeima, mat jis buvo atvykęs ne tik su savo palydovais iš Kongreso ir kai kuriais amerikiečiais lietuviais, bet ir su žmona ir dukra. O kadangi aš mokėjau angliškai, tai buvau paprašyta pabūt su dukra, parodyti jai šiek tiek Vokietiją, kad jinai nebūtų vieniša. Taip aš toje kelionėje susipažinau ne tik su daugeliu amerikiečių, bet aplankiau ir Amerikos konsulatą. Viena iš Kersten'o palydovių buvo panelė Marytė Kižytė, kuri tuo metu buvo Amerikos lietuvių informacijos direktorė prie Alto. Kelionės metu mes visuomet kartu su ja gyvendavom viešbutyje ir aš atsimenu, kai mes lankėmės Miunchene, atėjo žinia vieną naktį, kad mirė jos motina Amerikoje, New York'e. O kongresmanas Kersten žinojo apie mane, domėjosi mano istorija. Jisai žinojo, kad aš esu Juozo žmona, medikė, kad negaliu dirbti medicinoj, kadangi nesu nei Austrijos, nei Vokietijos pilietė. Jo nuomone, aš turėčiau atvykti į Ameriką, — jis manė, kad Amerikoje trūksta gydytojų. Atrodo, jog tuo metu ir trūko. Panelės M. Kižytės motinos mirties proga jis sugalvojo gauti man laikiną vizą atvažiuoti į Ameriką, lyg ir palydint ją į motinos laidotuves New York'e. Paklausė manęs, ar norėčiau tą padaryti. Aš, žinoma, turėjau atsakyti labai greitai — taip ar ne. Atsakiau teigiamai, nes norėjau dirbti savo srityje, o Europoje tas buvo neįmanoma. Tokiu būdu aš ir atsiradau Amerikoje kongr. Kersteno dėka.

JK: *Ar Juozas Lukša yra Jums pasakojęs apie savo vaikystę, tėvus, šeimą?*

NB: Taip. Jisai buvo pasakojęs apie savo brolius. Buvo gimęs Juodbučio kaime, gana gausioje šeimoje. Du, ar trys broliai buvo įsijungę į antikomunistinį partizanų būrį Lietuvoje, tarp jų buvo Antanas, rodos, ir Vincas. Jie abudu buvo ištremti į Sibirą ir gan ilgam laikui. Antanas, regis, Sibire praleido bent 20 metų; Vincas irgi dar yra gyvas, kiti šeimos nariai yra mirę. Tėvas buvo kankintas, bet kadangi Juozas buvo tuo metu šičia, aš nežinau, ar jisai tikrai žinojo, kas su jais atsitiko. Ir pati aš, neturėjau jokių galimybių apie juos sužinoti tuo metu, tiktai vėliau paaiškėjo, jog du ar trys broliai yra išvežti.

JK: *Būtų įdomu išgirsti apie Juozo studijų metus. Juk jis šiek tiek studijavo architektūrą?*

NB: Aš tik tiek žinau, kad jis studijavo architektūrą. Jis gyveno beveik toj pačioj gatvėj, kur ir mes — Kaune, Aleksote. Bet aš jo neatsimenu kaip studento. Jis sakė, kad atsimena mano seserį ir mane.

JK: *O Jūs tuo metu studijavote mediciną?*

NB: Taip. Aš studijavau mediciną: 1941 m. aš buvau priimta į VD universitetą Kaune ir paskui studijavau Berlyne, Giessen'e ir galų gale baigiau Innsbruck'e.

JK: *Pagal M. Chieno, K. Šmigelskio ir E. Uldukio ,,dokumentinę apybraižą'' ,,Vanagai iš anapus'', publikuotą Vilniuje 1961 metais, kitas sovietines šmeižto, fantazijos ir neapykantos*

brošiūras (kurias neapsiverčia liežuvis pavadinti knygomis) matyti, jog Daumantui buvo teiktas ypatingas dėmesys. Ar tuomet Juozas Jums atrodė išskirtinis? Ir kuo? Ką žinojote apie antikomunistinį partizanų sąjūdį Lietuvoje?

NB: Apie antikomunistinį sąjūdį aš žinojau tiktai iš Juozo. Ir tada, kai jisai prasiveržė, atvežė žinias apie judėjimą. Kadangi aš dirbau Vlike, tai apie tai gana daug girdėjau, bet prieš tai mes nieks nieko nežinojom. Jis buvo turbūt pats pirmas paukštis, atlėkęs į Vakarus ir atskleidęs, kas darėsi Lietuvoje ir kokia dvasia ten gyvena žmonės. Ypatingai Lietuvos situacija atsiskleidė, kai Juozas parašė savo atsiminimų knygą. Tada mes sužinojom, jog jau nuo 1946 metų buvo organizuojami partizanai ir kokią jie sunkią užduotį buvo užsidėję ant savo pečių, į kokius pavojus jie patys save buvo įtraukę, žinodami, jog kiekvienu metu gali būti sugauti, žiauriai nužudyti arba kalinami. O jie norėjo padėti tik Lietuvai ir Lietuvos žmonėms. Ir jie tikrai degė Lietuvos meile. Niekas kitas jiems turbūt nebuvo svarbu tuo metu, kaip tiktai kaip nors išsaugoti kuo daugiau žmonių, juos perspėti, kad slėptųsi nuo išvežimo ir kaip nors išsilaikyti, kad galėtų pranešti Vakarams, kas dedasi, kokia kraujo kova vyksta už geležinės uždangos. Tačiau Vakarai, kaip žinome, nieko jiems, deja, nepadėjo.

JK: *Kokios nuotaikos buvo Jums dirbant VLIKe? Ar buvo tikimasi Vakarų pagalbos?*

NB: Aš manau, kad mes visi labai naiviai tikėjomės, kad Vakarai padės. Ar galima į tokią kruviną kovą už savo kraštą neatsižvelgti? Bet Juozas žinojo tikrą padėtį. Ir savo laiškuose man jis išreiškė, kad čia, Vakaruose, visi savais reikalais yra užsiėmę ir jiems visai nesvarbu, kas darosi tenai, ir jis jautė tą baisų baisų vienišumą, kad niekas į mus dėmesio nekreipia ir niekam nerūpi, kas su mumis yra daroma.

JK: *Dvi laidos „Partizanų už geležinės uždangos" yra publikuotos anglų kalba, minėjote, jog yra parengtas ir vokiškas vertimas. Būtų įdomu išgirsti vertimo parengimų ir spausdinimo istoriją.*

NB: Kai Juozo knyga buvo išspausdinta Čikagoje, aš jau buvau Amerikoje. Ir tik 1956 metais aš galų gale save įtikinau, kad Juozo gyvo nėra. Žmonės nenorėjo turbūt savo minčių man išreikšt, neturėdami faktų, kas įvyko su Juozu, bet kongr. Kersten, būdamas Vokietijoje, apklausinėjo pulkininką Burlickį, kuris papasakojo apie partizanų judėjimo likvidavimą. Kongr. Kersten 1956 metais, besilankydamas New York'e, man atvežė Kongreso leidinį „Congressional Records", kur buvo Kersten'o surinktos žinios iš Vokietijos. Ir jis manęs paklausė apie vieną partizanų vadą, apie kurį pulk. Burlickis pasakojo kaip apie „Miškenez". Ir man tada paaiškėjo, kad tas „Miškenez" yra Miškinis, viena iš Juozo slapyvardžių. Ir ten apie jį buvo pasakojama — kaip jį sulikvidavo. Kongr. Kersten buvo pats pirmasis po to, kai Juozas buvo nuskraidintas į Lietuvą, atvėręs man akis, ir aš tada galų gale save

įtikinau, kad jo jau gyvo nėra.

Po pirmojo Daumanto „Partizanų už geležinės uždangos" paskelbimo, Vlikas norėjo, kad kas nors išverstų tą knygą į anglų kalbą. Tą užduotį jie patikėjo p. Harrison'ui, kuris, man rodos, buvo Anglijos konsulas Lietuvoje ir, regis, net lietuviškai mokėjo. Bet kai kurie Vliko nariai nutarė, jog visas tekstas bus per sunkus p. Harrison'ui, todėl jie kažkam davė sutrumpint tekstą. Ir tą sutrumpintą tekstą p. Harrison'as išvertė. Ir, žinoma, kai vertimas nėra darytas tikrai iš originalo, jo likimas buvo nekoks. Jokia spaustuvė nesutiko spausdint, kadangi vertimas buvo ne iš originalo. Kai kurie žmonės, o tarp jų prof. J. Brazaitis ir p. Sidzikauskas, labai stengėsi, mėgino visokiais būdais išleisti tą knygą. Kadangi viskas taip tęsėsi, lietuviškai pasirodė ir antroji knygos laida. Aš turėjau Juozo man paliktas visas teises ir niekaip negalėjau sutikt, kad jo knygos angliškai neįmanoma išleisti. Amerikoje susipažinau su Stepu Zobarsku, kuris turėjo „Manyland" leidyklą. Jis sakė: „Duok man visą tekstą, peržiūrėsim, ir duok originalą". Jo dukra, labai gerai mokanti anglų kalbą, beveik visą tekstą išvertė naujai, ir 1975 m. pasirodė pirmoji angliška laida, išleista 1000 egz. tiražu. Jis paskleidė tą knygą po įvairias Amerikos bibliotekas ir, pagal ją, paklausa buvo didelė. Beveik visas tiražas išsiuntinėtas po pasaulio — JAV, Anglijos, Japonijos — bibliotekas. Faktiškai jis tą knygą ir išplatino, aš tiktai padengiau išlaidas.

JK: *Ačiū už pokalbį.*

Šiame ir gretimame psl. — vaizdai iš praeitos vasaros studijų savaitės Dainavoje. Nuotr. V. Maželio.

OPTIMIZMAS REALYBĖS ŠEŠĖLYJE

Reportažas iš Lietuviškųjų studijų savaitės Dainavoje

JUOZAS BAUŽYS

35-toji JAV ir Kanados LFB rengiama Lietuviškųjų studijų savaitė Dainavoje įvyko š.m. rugpjūčio 4-11 dienomis, beveik išvakarėse tų lemtingųjų įvykių Maskvoje, realiai atnešusių Lietuvos nepriklausomybės įgyvendinimą. Tik studijų savaitės metu niekas apie tokią greitą galimybę dar ir negalvojo, nors visuose svarstymuose ir pokalbiuose buvo galima jausti kažkokį spontanišką optimizmą, kad mūsų viltys turės netrukus išsipildyti. Savaitę rengė naujai išrinktas LFB

Studijų savaitėje. Iš k. — A. Raulinaitis, V. Valiušaitis, J. Pabedinskas. Nuotr. V. Maželio.

Tarybos prezidiumas ir savo kadenciją baigusi senoji Centro valdyba. Dalyvių skaičius, galėjo būti didesnis. Programa nebuvo perkrauta: 5 paskaitos, 3 simpoziumai, keletas trumpesnių pranešimų. Tačiau patys bičiuliai beveik visą laisvesnį laiką turėjo skirti įvairiems posėdžiams bei pasitarimams LFB reikalais.

Paskaitų ciklą pradėjo **kun. dr. Feliksas Jucevičius,** kalbėjęs filosofine-tautine tema „Lietuva XX a paskutiniame dešimtmetyje". **Vytautas Volertas,** rašytojas ir inžinierius, savo paskaitoje lietė kai kurias lietuvių liberalų keliamas mintis ir apskritai pasisakė lietuviškojo liberalizmo atžvilgiu. Abi šios paskaitos spausdinamos šiame *Į laisvę* numeryje.

Iš Lietuvos Čikagoje besilankantis **dr. Algirdas Tupčiauskas** ir čia susipažįstąs su mūsų Lituanistinio instituto veikla, kalbėjo apie pokario lietuvių išeivijos įnašą ir dėmesį lietuviškosios kultūros kraičiui. Kai kurie jo paskaitos teiginiai klausytojų buvo priimti ir suprasti kaip ne visai teisingi kaltinimai ir užmetimai: pokario išeivija pirmaisiais savo kūrimosi svetimuose kraštuose metais esą gal neparodžiusi reikiamo dėmesio kultūrininkams, jų nerėmusi, nesudariusi materialių sąlygų jiems išlaikyti. Tuo metu lietuviai intelektualai — rašytojai bei mokslininkai — turėję kaip ir kiti dirbti fabrikuose sunkius darbus. Tik vėliau jau buvo organizuotai pradėta rūpintis ir ugdyti išeivijos tauti-

Studijų savaitėje. Iš. k. — Z. Brinkis, M. Mikalajūnas, K. Ambrozaitis, V. Vardys, V. Naudžius. Nuotr. J. Baužio.

nį-kultūrinį vystymąsi. Šie teiginiai sukėlė gyvas klausytojų diskusijas.

Apie Kauno Vytauto Didžiojo Universiteto darbą ir apie Lietuvos aukštojo mokslo programas įdomiai kalbėjo **prof. dr. Kęstutis Skrupskelis,** praeitą žiemą ten dėstęs filosofijos kursą. Nors ir blogose sąlygose, nors ir trūkstant tinkamų patalpų, VDU atlieka labai didelį ir vertingą darbą. Dar sovietinės sistemos sukurtoji izoliacija nuo mokslinio Vakarų gyvenimo mažėja, mokslo programos keičiamos, akademinis lygis gana aukštas. Studentų dėmesys mokslui didelis, studijuojama rimtai, intelektualinė aplinka gyva, nepasitenkinama vien savo specialybės ugdymu, bet apskritai domimasi kultūra.

Su Lietuvoje paskelbtais naujai ruošiamos konstitucijos projektais savaitės dalyvius supažindino adv. **Povilas Žumbakis.** Jo paskaitos minčių santrauka spausdinama atskirai.

Labai įdomūs buvo informaciniai pranešimai. **Linas Kojelis** supažindino klausytojus su jo įkurta ir vadovaujama US-Baltic Foundation. Tai švietimo ir techninio paruošimo pagalbos organizacija, teikianti visokeriopą pagalbą Baltijos kraštams seminarais, kursais bei konsultacija vietos savivaldybėse, paruošimu įvairių projektų sveikatos, ekologijos ir švietimo srityse. Visa tai finansuojama kai kurių

Diskusijos tęsiasi ir pakelę iš paskaitos į valgyklą. Iš k.: J. Baužys, S. Smalinskienė, V. Vardys, A. Damušis, B. Vasarienė, V. Volertas, V. Petrulis. Gretimam psl.: dr. K. Skrupskelis ir dr. V. Vardys. Abi nuotr. V. Maželio.

Amerikos fondų. **Virgus Volertas** nušvietė JAV LB komunikacijos centro Philadelphijoje veiklą, savanoriško darbo pagrindu išvysčiusią didelę akciją už Lietuvą Kongrese ir amerikiečių spaudoje. **Dr. Mykolas Mikalajūnas,** Lietuvos Enciklopedijos leidyklos Vilniuje direktorius, kalbėjo apie ruošiamą naują didžiulę enciklopediją, kurios projekto įvykdymas pareikalaus ir išeivijos pagalbos.

Simpoziumo būdu buvo pasidalinta įspūdžiais ir nuotaikomis, patirtomis neseniai lankantis Lietuvoje. Kalbėjo **dr. Zigmas Brinkis, Daina Kojelytė, dr. Vytautas Vardys ir Juozas Kojelis.** Platesnį pranešimą padarė V. Vardys, Lietuvoje ir kitose Baltijos valstybėse lankęsis su amerikiečių profesorių delegacija ir turėjęs progą dalyvauti Lietuvos parlamento posėdžiuose. Prelegentas atsiliepė teigiamai apie parlamento darbą (dirbama tvarkingai, efektyviai, sesijos įdomios, įspūdis kultūringas), nors ir pastebėjęs trintį tarp deputatų intelektualų ir kitų. Nepritarė šiuolaikinei politinei diferencijai, kuri vyksta frakcijose ir kuri dažnai veda į kraštutinumus be pakantos kitaip galvojantiems. Tai atsiliepia spaudoje, kuri ieško sensacijų. Trūksta demokratinės praktikos, valdžioje jaučiama netolerancija opozicijai. Netolerantiškumu pasižymi net ir buvę tautos kankiniai, nenorį atleisti. Liberalioji opozicija, jos tarpe ir Lietuvos

ateities forumas, — kitas kraštutinumas. Jų deklaracijos neaiškios, jose reiškiasi demokratinis nihilizmas, intelektualinis ekstremizmas. Opozicija yra reikalinga ir būtina, bet ji neturėtų kovoti prieš politinius priešininkus. Iš kitos pusės, kai kurių skelbiama tezė, kad pirma reikia įgyvendinti nepriklausomybę, o tik paskui galvoti apie demokratiją, yra klaidinga. Toks samprotavimas gali tautą nuvesti vėl į 1926 metus. Demokratijos nereiktų bijoti, ypač kad tautoje yra susikaupę daug nusivylimo ir kritikos. Simpoziumo mintys davė daug medžiagos diskusijoms.

* * *

Labai daug laiko savaitės metu buvo paskirta organizaciniams reikalams. Beveik kasdieną vyko LFB Tarybos posėdžiai. Juose buvo svarstomi vidaus veiklos klausimai, naujos Centro valdybos sudarymo krizė (deja, sprendimo taip ir nerasta), *Į laisvę* žurnalo problemos, Į Laisvę Fondo filialo Lietuvoje darbai ir jiems reikalinga parama. Atskirus posėdžius — metinius susirinkimus — turėjo Į Laisvę Fondas ir Lietuviškųjų studijų centras. Juose buvo perrinktos ir papildytos tarybos ir vadovybės, iškelti nauji projektai.

Kai kurie tokie klausimai buvo nagrinėjami simpoziumuose. Iš Lietuvos į šią savaitę buvo specialiai atvykęs **Vidmantas Valiušaitis,** ĮLF Lietuvos filialo valdybos pirmininkas. Jis kartu su **dr. Ambrozaičiu** ir **dr. Damušiu** kalbėjo simpoziume, kuris plačiai svarstė filialo

Kristina Volertienė skaito partizanų poezijos posmus prie 7 žvakių, simbolizuojančių Medininkų aukas. Nuotr. V. Maželio.

Lietuvoje pirmuosius žingsnius. Filialo valdyba buvo sudaryta 1990 spalio mėn. Pagal V. Valiušaitį, Lietuvių Fronto idėja paskutiniu laiku Lietuvoje buvo beveik nežinoma. Su LF ir ypač su „Į pilnutinę demokratiją" idėjomis kai kurie jaunesnieji asmenys susipažino atsitiktinai ir individualiai. Teko jas atrasti ir įsisavinti nors ir neišaugus jose autentiškai, nors ir neturint organizacinės veiklos supratimo ar demokratinės struktūros patirties. Todėl ir dabar susidaręs branduolys kartais skirtingai supranta pasisavintų, idėjų turinį, bet pasiryžęs jas Lietuvoje populiarinti ir skleisti. ĮLF Lietuvoje jau įregistruotas, daromi žygiai įsigyti patalpas, įrengti spaustuvę, leisti knygas, periodiką, sudaromi kiti projektai. Filialas suruošė jau keletą renginių, jų tarpe ir 1941 metų sukilimo minėjimą. V. Valiušaičio mintis su pritarimu papildė K. Ambrozaitis, dr. Damušis ir kt.

Kitame simpoziume buvo nagrinėjamas *LFB įnašas išeivijai*. Tam buvo ir gera proga, nes šiemet suėjo 40 metų, kai 1951 m. Lietuvių Fronto bičiuliai pradėjo veiklą kaip organizacija. Čia tik kelios mintys iš šio simpoziumo kalbų: **J. Kojelis** — Tikrasis LFB egzistavimo įnašas buvo tarnyba Lietuvai. **K. Ambrozaitis** — Kitos organizacijos su pavydu prikiša, kad LFB dažnai užima vadovaujančias lietuviškosios veiklos vietas išeivijoje. O tai yra dėlto, kad mūsų nariai aktyviai

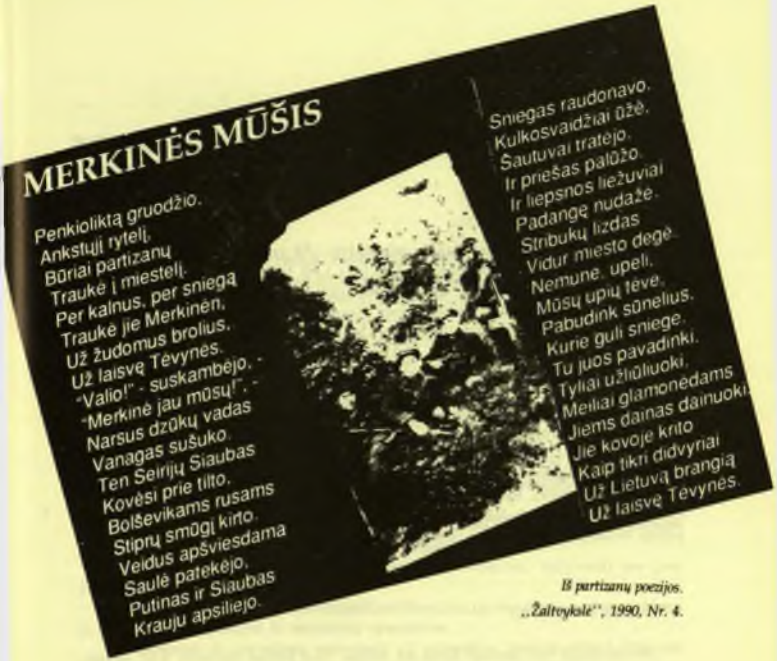
MERKINĖS MŪŠIS

Penkioliktą gruodžio,
Ankstųjį rytelį,
Būriai partizanų
Traukė į miestelį.
Per kalnus, per sniegą
Traukė jie Merkinėn,
Už žudomus brolius,
Už laisvę Tėvynės.
"Valio!" - suskambėjo, -
"Merkinė jau mūsų!", -
Narsus dzūkų vadas
Vanagas sušuko.
Ten Seirijų Siaubas
Kovėsi prie tilto,
Bolševikams rusams
Stiprų smūgį kirto.
Veidus apšviesdama
Saulė patekėjo,
Putinas ir Siaubas
Krauju apsiliejo.

Sniegas raudonavo,
Kulkosvaidžiai ūžė,
Šautuvai tratėjo,
Ir priešas palūžo.
Ir liepsnos liežuviai
Padangę nudažė.
Stribukų lizdas
Vidur miesto degė.
Nemune, upeli,
Mūsų upių tėvė,
Pabudink sūnelius,
Kurie guli sniege.
Tu juos pavadinki,
Tyliai užliūliuoki,
Meiliai glamonėdams
Jiems dainas dainuoki.
Jie kovoje krito
Kaip tikri didvyriai
Už Lietuvą brangią
Už laisvę Tėvynės.

Iš partizanų poezijos.
„Žaltvykslė", 1990, Nr. 4.

dalyvavo visose organizacijose ir vadovavosi rezistenciniu principu. **V. Vardys** — Didieji mūsų darbai tai veikla Lietuvių Bendruomenėje, ryšiai su JAV Kongresu, *Į Laisvę* žurnalo leidimas, poveikis į visuomenę politiškai ir kultūriškai, Į Laisvę Fondo įkūrimas ir dabar parama jo filialui Lietuvoje. Kas nepavyko — tai išlyginti išeivijos katalikų susiskaldymo, nebuvo surasta būdų gausiau įjungti ir užangažuoti jaunąją kartą, nepasisekė pagerinti ir paveikti Vliko veiklą.

Dar kitame simpoziume buvo svarstomi LFB ateities uždaviniai. Pagrindinės mintys ir sutrauktos išvados duodamos atskirai.

* * *

Kiekvieną dieną buvo atnašaujamos šv. mišios. Abu savaitėje

Mintys iš svarstybų Dainavoje

LFB ATEITIES

KAZYS AMBROZAITIS

Į klausimą, gal jau atėjo laikas sustabdyti LFB veiklą, turime atsakyti: dar ne! Kai už dvejų metų pasibaigs dabartinės LFB Tarybos kadencija galėsime vėl savęs paklausti. Šiandien daugelis išeivijos organizacijų kelia tuos pačius klausimus. Tačiau mums, rezistencijoje gimusiems ir brendusiems, rezistencijoje davusiems pažadą, sustojimo nėra. 1941 m. partizanų laidotuvėse Kaune buvo pasakyta: „Pasiliko viltis, kad jų kraujas neišgaruos be vaisių šioms dienoms ir ateičiai". Jų pavyzdys privedė tautą prie atgimimo, bet mūsų misija dar nebaigta. Darbo daug. Jau vien partizanų kulto kėlimas ir perdavimas ateinančioms kartoms yra darbas, kurio gal kiti nepadarys.

Be to, kol šiame krašte bus gyva lietuvybė, tol reikės budėti ir ją pratęsti, kad kada nors, tautai šaukiantis reikalingos pagalbos, išeivija ją ir vėl galėtų suteikti. Tad mums ir toliau reikia būti rezistentais prieš nutautėjimą, prieš kultūrinį nuosmūkį. Reikės ugdyti idealistiškai ir politiškai orientuotą išeivijos visuomenę. Tad neklauskime savęs, ką darysime. Klauskime, kuriuos darbus pirma turėsime atlikti. Tęskime savo darbą.

VYTAUTAS VARDYS

Rezistencija yra pastovi kova už idėjas. Tad reikia rūpintis, kad ateitis, Lietuvoje ir išeivijoje, būtų kuriama pagal mūsų idėjas, kad tautos laisvė vestų į demokratinę Lietuvą. Nėra nepriklausomybės be demokratijos, bet nėra ir demokratijos be nepriklausomybės. ĮLF filialas Lietuvoje, lyg gera sėkla, turėtų išauginti ir atnešti Lietuvai taip reikalingus „Į pilnutinę demokratiją" idėjų vaisius.

---

dalyvavę kunigai — **Kąstytis Ramanauskas, MIC** ir **dr. Feliksas Jucevičius** — sakė gražius pamokslus, priderintus prie savaitės svarstybų. Vakarais vyko pabendravimai, meninės programos. Penktadienio vakaras buvo skirtas lietuvių tautos aukoms prisiminti — nuo 1941 sukilimo, nuo ištremtųjų ir žuvusių, nuo partizanų iki paskutiniųjų aukų Vilniuje ir Medininkuose. Po mišių įvyko trumpas bet prasmingas paminėjimas prie 7 uždegtų žvakių šviesos. Jos simbolizavo paskutiniąsias aukas Medininkuose. Kalbėjo **Juozas Baužys, Vidmantas Valiušaitis, Kazys Ambrozaitis** ir **Adolfas Damušis.** Partizanų poezi-

UŽDAVINIAI IR DARBAI

ADOLFAS DAMUŠIS

1. Artimiausiu laiku reikia išryškinti ir nustatyti tolimesnės LFB ir ĮLF politinės ir visuomeninės veiklos kryptį. Ją geriausiai remti „Į pilnutinę demokratiją" minčių pagrindu, prijungiant šiuo laiku iškylančius uždavinius ir laiko reikalavimus.

2. Šio laiko Lietuvos sąlygose LF idėjų propaguotojai turi aiškiai pasisakyti už buvusius nuskriaustuosius tremtinius ir tikinčiuosius.

3. Organizuoti konkrečią finansinę paramą ir rūpintis, kad Lietuvoje būtų leidžiamas svarus, visuomenę pozityviai orientuojantis krikščioniškos minties dienraštis. Dėmesį reikėtų kreipti į *XXI amžiaus* tobulinimą ir jo pavertimą tokiu dienraščiu. Tuo galėtų rūpintis ĮLF filialo nariai Lietuvoje.

4. Lietuvoje propaguoti socialinės demokratijos idėjas. Tam reikalui suburti besiinteresuojančių asmenų grupes ir populiarinti socialinius klausimus visuomenėje, miestuose ir miesteliuose.

5. Paruošti medžiagą ir informaciją pokalbiams su žemdirbiais, paryškinant privatizacijos naudą, ir tokius pokalbius organizuoti.

6. Artimai bendradarbiauti su US-Baltic Foundation, dalyvauti jos projektuose ir jų vykdyme.

7. Lietuvoje, kartu su Balto-Skandijos draugija, įgyvendinti pradėtus planus ir įsigyti savas patalpas ir modernią spaustuvę.

8. Lietuvoje ir išeivijoje sukviesti „Į pilnutinę demokratiją" idėjoms palankią jaunąją kartą pokalbiams giliau šias idėjas įsisąmoninti ir jas pritaikyti laiko dvasiai.

---

jos skaitė **Kristina Volertienė**. Buvo rodomas A. Reneckio video filmas „Naktis Lietuvoje". Šeštadienio vakaro koncerte dainavo solistė iš Lietuvos Gražina Apanavičiūtė.

Apskritai ši savaitė praėjo geroje nuotaikoje, oras buvo geras, maistas puikus. Daug posėdžiauta, daug kalbėta, padaryta nemaža nutarimų, bet... ar visa tai bus įvykdyta? Ar žodžiai taip ir nepasiliks vien žodžiais? Didelė padėka už šią savaitę tenka senajai, jau savo kadenciją baigusiai CV valdybai, kuri iš bičiuliško pareigos jausmo sutiko savaitę suruošti. Tarp kitko — galvojama (ir daugelis dalyvių tam entuziastingai pritarė) ateinančiais 1992 metais LFB studijų savaitę savaitę surengti Lietuvoje. Bet tai dar planai.

Perkelta iš 9 psl.

auklėjimas ir paprastas žmoniškumas to reikalauja.

Mano manymu, administracija, nesulaukusi reagavimo į pakartotiną pranešimą apsimokėti, turi žurnalo siuntimą sustabdyti ir apie tai pranešti nesusimokėjusiam skaitytojui, pateikiant jam susidariusios skolos sąskaitą. Žmogus, kuris jaučiasi esąs garbingas ir gyvenąs civilizuotoje bendruomenėje, bent susidariusią skolą tikrai apmokės. Jeigu ir tada ignoruotų, reiktų manyti, kad jis jau yra atsidūręs tikrai rimtoje būklėje ir pats reikalingas pagalbos. Tokiam reiktų skolą dovanoti ar paieškoti sponsorių, kurie jo skolą apmokėtų.

B. Balaišis,
Windsor, ON, Canada

Padėka už žurnalą

Labai dėkoju už jūsų žurnalą (Nr. 110), kurį neseniai gavau. Mintis Katalikių moterų kultūros draugijos vardu pasiųsiu vėliau. Nežinau, kam turėčiau padėkoti už finansavimą? Aš kol kas galiu atsilyginti tik rubliais, kurie labai mažai ko verti.

Valerija Bungardaitė,
Vilnius

NAUJI LEIDINIAI

REGNUM. Tai gražiai išleistas ir įdomus 150 psl. leidinys. Viršelio paskutiniam psl. rašoma: ,,Regnum yra knyga kūrybai ir kriterijams. Jie yra atidengiami tradicijoje. Visa tai skirta, išleista ir spausdinta Lietuvos sostinėje Vilniuje Anno Domini MCMXCI''. Rašo Lietuvos ir pasaulio kultūrininkai, poetai, spalvotos meno reprodukcijos. Knyga verta platesnio aptarimo. Pasistengsime tai padaryti. Ačiū Vaidotui Dauniui, knygą prisiuntusiam.

Pranas Kuraitis, FILOSOFIJOS RAŠTŲ RINKTINĖ. Redagavo Antanas Vaičiulaitis. 382 psl. tome sutelkta prel. Prano Kuraičio filosofiniai raštai ir mąstymai, jo mintys apie kitus filosofus, pasisakymai įvairiais klausimais. Knyga nėra lengva skaityba, bet būtina kiekvienam kultūringam žmogui. Išleido 1990 m. Ateities leidykla. Kietais viršeliais, aplankas dail. N. Palubinskienės. Kaina nepažymėta.

Andrius Norimas, GYVENIMO DULKĖS. Novelės ir apybraižos su plačia laiko skale — nuo senovės lietuvių kovų su kryžiuočiais iki pat dabartinio Lietuvos atgimimo. 199 psl. knyga skaitoma lengvai. Išleido Literatūros mylėtojų talka, Čikagoje 1991. Viršelis autoriaus. Kaina 8 dol.

AUKSO LYRA, Vakarų pasaulio poezijos rinkinys. Sudarė ir vertė Alfonsas Tyruolis. Knygą išleido 1990 m. lietuviškos knygos klubas, Čikaga. 259 psl., viršelis dail. P. Aleksos. Kaina 9 dol., kietais virš. 12 dol.

VARPAS, 1991, Nr. 26. Redaktorius Antanas Kučys. Šiame 144 psl. žurnalo numeryje, kaip ir visada, yra įdomių straipsnių lietuviškojo gyvenimo politinėmis bei kultūrinėmis temomis, plačios spaudos ir knygų apžvalgos. Numerio kaina 5 dol. Leidžia Varpininkų filisterių draugija.

38-TOJI EUROPOS LIETUVIŠKŲJŲ STUDIJŲ SAVAITĖ

Europos lietuviškųjų studijų savaitė, iš eilės jau 38-toji, šią vasarą buvo Huettenfelde, Vokietijoje, Vasario 16 gimnazijoje, liepos 28 — rugpjūčio 4 dienomis. Dalyvių buvo apie 120 iš Lietuvos ir daugelio pasaulio kraštų. Vyriausia savaitės organizatorė — Alina Grinienė, o moderatoriai — dr. Kęstutis Girnius ir dr. Kęstutis Ivinskis.

Paskaitas skaitė: A. Hermanas — ,,Rytprūsiečiai Lietuvoje 1945-1948'', dr. K. Girnius — ,,Politinis įsipareigojimas'', kun. dr. P. Rabikauskas — ,,Jėzuitai Lietuvoje'', V. Bartusevičius — ,,Vokietijos politika Lietuvos atžvilgiu'', J. Tumelis ir V. Katkus — ,,Baltijos sąjunga kaip nepriklausomybės ir saugumo laidas'', dr. J. Norkaitis apie Lietuvos ekonomines problemas, A. Šmitas — ,,Išeivijos švietimo klausimai'', min. D. Kuolis apie Lietuvos švietimo uždavinius, P. Narutis — ,,Sukilimas be šūvio''.

Buvo taip pat surengta įdomus simpoziumas, nagrinėjęs pozicijos ir opozicijos Lietuvoje temas, 1941 metų sukilimo minėjimas su pamaldomis, Medininkų aukoms pagerbti ,,Liūdesio vakaronė'', koncertas, išvyka į Heidelbergą.

Ateinančiais metais 39-toji studijų savaitė įvyks Austrijoje, netoli Garmischo rugpjūčio 2-9 dienomis.

PLJ KONGRESAS

Septintasis Pasaulio lietuvių jaunimo kongresas įvyks 1991 gruodžio 18 — 1992 sausio 8 Pietų Amerikoje — Argentinoje, Urugvajuje ir Brazilijoje. Laukiama apie 400 lietuviško jaunimo. Kongreso rengimo išlaidoms, ir ypatingai iš Lietuvos atvykstantiems kelionių apmokėjimui reikalinga visų lietuvių finansinė parama. Sudarytas prie PLB specialus talkos komitetas yra paskelbęs šiam kongresui remti aukų vajų. Aukas galima siųsti: *Lithuanian World Community Foundation, 1851 Skyview Dr., Sparta, MI 49345.*

LIETUVOS VAIKŲ VILTIS

JAV LB Socialinių reikalų taryba įsteigė ,,Lietuvos vaikų vilties'' komitetą, kurio tikslas yra: padėti Lietuvoje gyvenantiems invalidams vaikams atvažiuoti į JAV ir pasinaudoti Shriners ligoninėse veltui teikiama mediciniška pagalba, koordinuoti informaciją, telkti lėšas vaikų atvežimui ir pragyvenimui, surasti vertėjus, palaikyti kontaktus ir ryšius su gydytojais. Su komitetu bendradarbiauja gydytojai Lietuvoje, atrinkdami gydymo reikalingus vaikus.

Tikimasi, kad ši JAV LB Socialinių reikalų tarybos programa, pradėjusi savo veiklą Čikagoje, bus išplėsta visoje Amerikoje, kur tik yra Shriners ligoninės ir JAV LB socialiniai skyriai. Komitetui vadovauja dr. Regina Kulienė, dr. V. Šaulys, B. Jasaitienė ir kt. Platesnės informacijos bus suteiktos kreipiantis į komiteto koordinatorę šiuo adresu: Teresė Drūtytė — Šoliūnienė, ,,Lietuvos vaikų viltis'', 2711 W. 71st St., Chicago, IL 60629, USA.

AR SUMOKĖJOTE PRENUMERATĄ UŽ *ĮLAISVĘ* ŽURNALĄ? AR ATSIUNTĖTE SAVO AUKĄ?

MIRĖ KUN. KĘSTUTIS BALČYS

Šių metų liepos 25 d. Amsterdame, NY, po sunkios ligos mirė kun. Kęstutis Balčys, ilgametis lietuvių Šv. Kazimiero parapijos klebonas, tikrai gyvos dvasios lietuvis, jautrus ir draugiškas žmogus. Gimęs 1924 m. Dortmonte, Pennsylvanijoje, ir su tėvais 1933 m. grįžęs į Lietuvą, mokėsi Panevėžyje, vėliau VDU Teologijos fakultete ir Kauno kunigų seminarijoje. Ten gavęs subdiakonatą, 1947 metais kaip Amerikos pilietis išvyko į JAV ir Rochesteryje užbaigęs studijas 1949 buvo įšventintas kunigu ir paskirtas vikaru į Amsterdamo lietuvių parapiją, o vėliau tapo tos parapijos klebonu.

Kęstutis Balčys mėgo ir studijavo muziką, turėjo gražų baritono balsą, dirigavo chorams. Iš Lietuvos išvykęs vėliau negu visi pabėgėliai, kun. Kęstutis turėjo naujesnių žinių apie Lietuvos okupaciją. Suėjo į sąlytį su Lietuvių Fronto ir LFB žmonėmis, pats įsijungdamas į Lietuvių Fronto bičiulius, dažnai dalyvaudamas jų veikloje ir studijų savaitėse. Tačiau labiausiai jį traukė Lietuva. Net keletą kartų atostogoms jis vyko ten apsilankyti, susitikti su studijų draugais. Tai ne visiems išeivijos lietuviams patiko, nepatiko ir kai kuriems iš LFB bendraminčių. Kun. Kęstutis, būdamas labai jautrus ir susilaukęs nepagrįstų įtarinėjimų, pasitraukė iš aktyvaus organizacinio LFB gyvenimo, nors iki pat mirties pasiliko artimas Lietuvių fronto bičiulių idėjoms. Ilsėkis ramybėje, mielas bičiuli! (jb)

PRAKTIŠKA PAGALBA LIETUVAI

Lietuvoje šiuo metu prasideda nelengvas gyvenimo atstatymo ir išvystymo laikotarpis. Šiam darbui palengvinti reikalinga ir užsienio specialistų pagalba, ypač pačių užsienio lietuvių.

Purdue University Calumet kancleris dr. James Yackel, gerai suprasdamas sunkią Lietuvos padėtį, yra pasiryžęs sudaryti užsieniuose gyvenančių lietuvių prekybos, ekonomikos ir viešosios administracijos specialistų grupę. Šie žmonės būtų kviečiami dalyvauti Lietuvoje vykdomuose specialiuose projektuose.

Turintieji šiose srityse patyrimo ir praktiškai pasiryžę Lietuvai pagelbėti prašomi kreiptis šiuo adresu: *Dr. Feliksas Palubinskas, Head Management Department, Purdue University, Calumet, Hammond, IN 46323. Tel.: (219) 989-2607 arba (219) 989-2388.*

Į LAISVĘ FONDAS LIETUVIŠKAI KULTŪRAI UGDYTI
AMERICAN FOUNDATION FOR LITHUANIAN RESEARCH, INC.
8908 W. Butterfield Ln., Orland Park, ILL 60462

ir

LIETUVIŠKŲ STUDIJŲ CENTRAS
CENTER FOR LITHUANIAN STUDIES, INC.
1901 South 49th Ct., Cicero, IL 60650

yra dvi Lietuvių Fronto bičiulių sukurtos institucijos:

Į LAISVĘ FONDAS tiesiogiai rūpinasi reikalingiausių veikalų užsakymu ir leidimu. Kai kurių knygų spausdinimas perkeltas į Lietuvą, kur jos gali būti išleistos žymiai didesniais tiražais. Prenumeruokime, pirkime ir platinkime Į Laisvę Fondo leidinius, remkime šio fondo darbus. Knygų užsakymai, atsilyginimas už jas ir aukos siunčiamos Į LF iždininko adresu: **A. Pargauskas, 8908 W. Butterfield Ln., Orland Park, IL 60462.**

LIETUVIŠKŲ STUDIJŲ CENTRAS finansiškai remia visas lietuviškas kultūrines ir politines pastangas:

- Remia Į Laisvę Fondo knygų leidimo darbus,
- Skiria stipendijas, išmoka honorarus užsakytiems veikalams,
- Lietuvoje įsteigtą Į Laisvę Fondo filialą aprūpina moderniomis spaudos darbams atlikti priemonėmis,
- Yra įsipareigojęs remti būtinai reikalingą Lietuvių Informacijos Centro skyriaus Washingtone darbą.

Visiems šiems uždaviniams reikalinga finansinė talka. Tai yra konkretūs darbai ir įsipareigojimai, kuriems visų mūsų širdys ir kišenės privalėtų būti atviros. Visos aukos, kurios išrašomos CENTER FOR LITHUANIAN STUDIES, INC. vardu gali būti nurašomos nuo JAV federalinių pajamų mokesčių.

Aukas siųsti Lietuviškų Studijų Centro iždininkui šiuo adresu: **Kostas Dočkus, 1901 South 49th Ct., Cicero, IL 60650.**

Alp(LKA) 3082
1991
Nr.112(149)

Šio numerio kaina 3.50 dol.

92.789.206